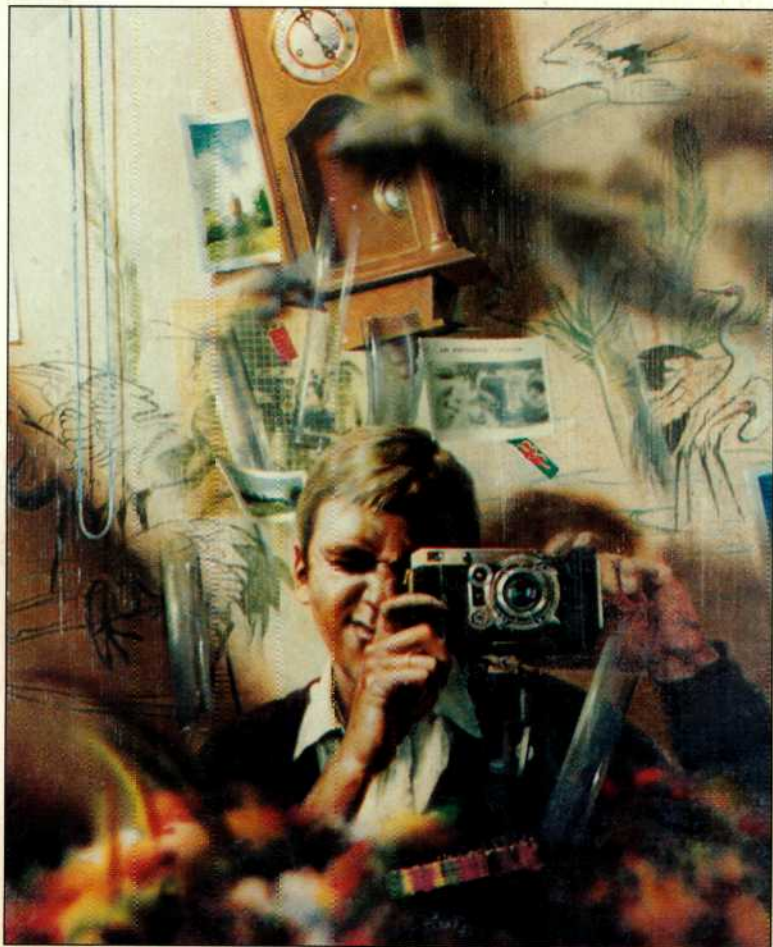

Vikerkaar

ISSN 0234-8160

10-11 / 1997

Teaduslikku fantastikat. Ulme, õudus ja utopia. Mis kasu on ebateadustest? Füüsiku eksperiment postmodernismiga. Sajandialguse tehnikaimed. Hüperteksti võimalused kirjanduse jaoks. *Science fiction* romaanides ja arvuti-mängudes: **Juhan Habichti, Yuri Yakimaineni, Marek Simpsoni** ja **Veiko Belialsi** ulme. Lõpevad **Hennoste** hüpped modernismi poole. Arvustuse all on **U. Masingu, M. Lotmani, P. Toropi, L. Wittgensteini, I. Asimovi, E. Öunapuu** teosed. **Rein Tammiku** uus tulemine. ■

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri. Ilmub alates 1986. a. juulist. 11. aastakäik.
Oktoober-november, 1997. Nr. 10-11.

SISUKORD

Craig Raine *Marslane saadab koju postkaardi* **1**

Juhan Habicht

Warcraft n thousand **3**

Yuri Yakimainen *"Rapü" salafailid* **10**

Marek Simpson *Proosat* **48**

Veiko Belials *Alguse ja lõpu aasta* **62**

Kaarel Veskis *Luulet* **67**

Martin Palm *Võimatu ülesanne* **71**

Reet Varblane *Rein Tammiku postmodernistlik melanhoolia* **82**

Gerhard Vollmer *Mis kasu on pseudoteadustest?* **86**

Märt Väljataga *Postmodernistlikust teadusfantastikast* **96**

Juri Tšivjan *Röntgen, kirurgia, mikroskoop varajase filmikunsti semiootikas* **106**

Krista Kaer *Sajandilõpu müüdid ja muinasjutud* **112**

Juhan Habicht *Science fiction paberil ja magnetkandjal* **122**

Ivar Põllu *Hüperteksti spetsiifika ja võimalused* **134**

Tiit Hennoste *Hüpped modernismi poole: Eesti 20. sajandi*

kirjandusest Euroopa modernismi taustal. 25. loeng **142**

DIXI

Eve Miländer

Ulme, õudus ja utopia **150**

VAATENURK

Tiiu Speek *"Nature... tekstiilivabrikute omanik": Uku Masing loodusturmetusest, keelest ja taimedest* **152**

Rein Kuresoo *Vaadates koos valgusolenditega Uku Masingut* **160**

Marek Tamm *Tekst ja subjekt. Tartu koolkonna teine põlvkond* **164**

Tiiu Hallap *L. Wittgensteini loogilis-filosoofiline traktaat* **168**

Veiko Belials *Surnud mehe käsi* **173**

Veiko Märka

Kui me surnud ärkame **175**

Eve Annuk *Armastuse alkeemia* **177**

KALEIDOSKOOP

Kati Lindström, Indrek Hīrv

Põrgu **180**

Jaan Kaplinski *Heidegger, emakeel ja keeleema* **187**

Kujundus: Jüri Kaarma

© "Vikerkaar", 1997.

Esikaanel: Rein Tammik. "Meris fotoaparaadiga". Õli, lõuend. 1984.

Tagakaanel: Rein Tammik. "1945–1975". Õli, lõuend. 1975.

CRAIG RAINE

Marslane saadab koju postkaardi

Inglise keelest tõlkinud Ene-Reet Soovik

Caxtonid on mitmetiivulised tehislinnud
ja mõned on oma tähistuste tõttu hinnas –

nad panevad silmad sulama
või keha valutult kisendama.

Ma pole näinud, et nad lendaks, aga
teinekord istuvad nad käele.

Udu on siis, kui taevas on väsinud lennust
ja ta pehme masin puhkab maa peal:

siis on maailm ähmaselt raamatulik
justkui gravüürid siidpaberi all.

Vihm on siis, kui maa on televisioon.
Tal on omadus muuta värvid tumedamaks.

Mudel T¹ on tuba, mille lukk on seespool –
kui keerata võtit, vabaneb maailm

liikumisele, mis on nii kiire, et millegi
märkamiseks tuleb vaadata filmi.

Aga aeg on seotud randme külge
või pandud karp, kus see rahutult tiksus.

1 Mudel T (nn Tin Lizzie) – Fordi esimene konveiersüsteemis toodetud auto (1909 – 27).

Kodudes magab aparaat, milles kummitab
ja mis norskab, kui ta sülle tõsta.

Kui tont nutab, tõstavad nad ta
suu juurde ja äiutavad ta häälistsustega

magama. Ja ometi äratavad nad ta
sõrmega kõditades meelega üles.

Ainult noored tohivad kannatada
avalikult. Suured lähevad karistustappa,

kus on küll vett, kuid süüa ei ole.
Nad panevad ukse haaki ja kannatavad lärmi

üksinda. Keegi ei pääse sellest
ja igäühe valul on isemoodi lõhn.

Öösiti, kui kõik värvid surevad,
poevad nad paarikaupa peitu

ja loevad iseeneste kohta –
värviliselt, silmalaud kinni.

JUHAN HABICHT

WARCRAFT N_THOUSAND

Tegelikult oli see igati loogiline, et survaivalid virtuaalsusse kolisid. Linnaäärne võserik jäi kanofiilidele, kes nagu nende lemmikudki ei pidanud enam juhuslike laserikiirte või värvilirakate pärast muretsema. Mitte et see mulle kuidagi korda oleks läinud. Võserik tuli mulle ainult seepärast meelde, et ma siin ise ühe säärasega pean tegelema. Kirves käes. Siin, muideks, on kusagil Dalaranis, peonile ei hakka keegi üksikasju täpsustama. Kakskümmend korda kirvega vastu puud. Siis kukub puu maha. Ma võtan selle otsapidi õlale ja punun saeveskisse. Või longin. Kui grunt ei näe. Kõik see on täiesti illusoorne, kuid väga väsitav. Ja vasak õlg valutab. Üsna realistlikult. Kui me siia saarele jõudsim, valvas seda metsatukka griffin. Ma ei jõudnud kohe plehku panna. Mitte et ta mind oleks sihtinud, aga tulepahvakas ikkagi riivas mind. Ilgelt vastik. Tegelikult olen ma mitu korda surmagi saanud, mis on veel vastikum. Kohe päris, päris vastik. Mis siis, et illusoorne. Kui ikka on. Oma hooletus muidugi. Oleks mailifiltrit pidanud rangemaks sättima. Aga mille järgi? Proge lasi läbi kõned neilt, kellelt ma kõnet ootas. Ja neilt, kellega tehtud äri ma seni edukaks olin pidanud. BJGroup? vaatas proge. Üks tellimus, mõned kuud tagasi, täidetud, korralikult makstud. Siis – kui ma õieti mäletan – piilus proge korraks firmade registrisse. Et ega asjaosaline vahepeal pankrotti pole läinud. Kus sa sellega, mõned prisked miljoniid kasumit. Nii et: piiks! Mina, loll, võtsin vastu. Ja siin ma nüüd olen. Raiun puid.

Jutt oli pealtnäha täiesti tavaline äripakkumine – legaalsuse piiril. Et on vaja lahti murda üks programm. Täpsemalt mäng. Ja et tulemust kasutab BJGroup firmasiseselt ning kommertslike eesmärkideta. Eks ma nõustusin edasiste läbirääkimistega. Meenutades, et see ainus varasem töö neile oli vindi taastamine. Väike, mõnegigane vint, mis neil kokku oli jooksnud ja millest nad ühel või teisel põhjusel oma

teenindusfirmaga rääkida ei tahtnud. Tavaline põhjus on see, et suurel teenindusfirmal on palju töötajaid, kellel omakorda on palju tuttavaid, räägitagu siis konfidentsiaalsusgarantiidest mis tahes. Üksiküritaja – nagu mina – ei teagi, kellele leitud infu müüa, ja kui talle hästi maksta, siis ta ei proovigi. Nii oligi: tuletasin meelde, et seda tüüpi vindil võib elektroonika petta, ja lootsin, et ~fretti lõputute varude hulgas võiks midagi leiduda. Leiduski ja füüsiliselt sai draivi jälle liikuma. Nagu tavaliselt juhtub, oli ka loogika segi jooksnud. Raporteerisin, et oma 78% on taastatav. Krimpsutati nagu. Ütlesin, et võib ka üle formaatida ja siis on jälle suur tükk tühja ketast käepärast võtta. Nagu arvata võis, lubati iga prossa pealt progresseeruvalt tasuda ja ega ma ennustusega väga mööda pannudki. Läks kaks ööd-päeva, mõni unetund sekka: Jolieti tabel, FAT, failitüüpide määramine ja kogu see moos. Ning kui sul on mõni tuhat faili taastada, siis sa eriti nagu ei viitsigi neid kõiki läbi uurida, liiatigi jäi mõne tüüp mulle arusaamatuks. Mingi ports pornot ja mõnede boxide numbrid oli kõik, mis mulle sealt silma hakkas, nii et ärisaladuste hoidmise koha pealt võib mind tõepoolest usaldada. Kaks ööpäeva pusimist, ja keskmine õpetaja rabeleb sama raha eest üle kahe kuu – ma ei viitsi mõelda, miks ma õpetajaid eriti ei salli.

Kops, kops, kops, ja palk selga. Grunt põrnitseb ja nohiseb. Mitte et ta meid kaitseks. Griffinite ees on grunt sama abitu kui meiegi. Tema ülesanne on märksa vastikum. Selles tüütult reaalsena tunduvast illusoorset maailmas sõltub väejuhi käsutuses olevate üksuste hulk farmide arvust. Ja kui hästi kähku on vaja uut draakonit või lahingu-laeva, aga farmid rohkem välja ei kannu, lüüakse mõni oma vähem-tähtis vend mäntasse. Nagu näiteks kõrvalisel saarel rahmeldav peon. See tähendab, mina. On juhtunud, üldiselt. Mitte et meeldiks meenu-tada. Hea, et ma grunt ei ole – või kuidas võtta. See rohelisel hobuse luukerel ratsutav tüüp, kes muideks siit metsa kohalt griffini alla võttiski, on lausa ilge. Kui ma kramplikult endale meelde ei tuleta, et see siin on vaid virtuaalsus – mitte et ma näeksin siit pääsemisvõimalust –, siis ma lausa kardan teda. Huvitav, kes ta eraelus võiks olla? BJGroupi pearaamatupidaja? Ambitsioonikas ekspediitor? Surnud hobusega ringi traavida ja needusi lugeda... Aga avaldab muljet küll. Ja griffini võttis maha. Sellesama, kes mu öla ära kõrvetas. Selles

elus...

Hea küll. Firma nimega BJGroup, kelle finantsasjad olid korras ja kellega mul oli varasem edukalt lõppenud äriine partnerlus, pakkus mulle tööd. Ma nõustusin täpsustama. Nad saatsid auto järele. Must Daewoo, mis haises naha järele tugevamini kui mis tahes ehtne nahk. Nagu nad reklaamivadki: meie mersu on veel mersum kui mersu enda mersu. Kena kontor, netid näitsikud, kohe eriti kõbusad noored mehed. Lõunat? Tänan, ei. Aga midagi kergemat? Miks mitte... Klaas veini pudelist, mille silt mulle minu kohutava ignorantsuse tõttu midagi ei öelnud – aga nurga peal selvehallis ma säärast pudelit polnud näinud küll; tükike forelliga pirukat jne. Võimalik, et see oli BJ ise, kes minuga vestles. Et nende pisukese firma ühiseks hobiks on survaivalit mängida. Hoiab füüsiliselt vormis, arendab reaktsiooni ja on igatepidi heaks elukooliks. Et enne jooksid nad värvipüstolitega reaalses metsas ringi, aga kuna nüüd on virtuaalsuseski loodud eriti realistlikud tingimused ka taoliste harrastuste jaoks, siis osalevad nad nüüd kollektiivselt seal. Et ühes teatavas masinas on selline võistlus-sari, kunagise populaarse arvutimängu ainetel. Pisikesed preemiad ja puha. Ning nad kangesti tahaksid võita. Muskleid, rammu ja osavust on neil küllaga, aga et kui oleks üks arvutispets kah kambas. Kes oma spetsiifiliste oskustega võiks kaalukeelt vähekeste kallutada, kui asi kriitiliseks läheb. Muidugi olen ma mängu krakkinud. Kes ei oleks? Nii et ma nõustusin ettepanekut kaaluma.

Raisk, dessant! Kogu aeg olen ma tasahilju üle öla piilunud, et jõuaks griffini eest võssa pageda, aga nüüd on nad siia terve laevatäie toonud! Kellel seda saaretühja vaja on? Ja kes peab minema põlevat vahitorni kustutama? Ega ometi? Seda ma kartsingi... Grunt vehib kirvega päris tublilt, ühe helkivas raudrüüs tüübi on ta igatahes lõhki raiunud ja lahmib nüüd järgmist, aga tema rindkerest turritab välja paar pikka noolt... Põleva vahitorni kustutamine on tülikas isegi rahus ja vaikus, aga kui ümberringi vihisevad nooled ning kahtlaselt kõikuvast ehitisest pudeneb pähe mitte ainult tukke, vaid terveid palke... Ja meie nõid oma hobuseimitatsioonil, selle asemel et midagi mõistlikku ette võtta, pageb metsa poole – mitte et see tal õnnestuks, üks nool, teine, kolmas, neljas – ja ta plärtsatab rohelist lõga pritsides lõhki. Ning torni riismed kukuvad mulle pähe.

Surnud olla on vastik. Võibolla päriselt ja üldse mitte enam olla on lihtsam, aga praegu käib mingi värelus. Umbes ühe sajandikosa sekundist olen ma olemas. Istun laua taga mingis mugavas kontoris. Jah, BJGroupi kontoris, kus mujal. Ülejäänud sajandikud on pimedad, lõhnatud, maitsetud jne. Ja see värelus toimub nii kiiresti, et ma ei jõua – seal kontoris – millelegi keskenduda. Noh, et jooks uut väljakutset oodates kohvi, loeks lehti ja hullaks sekretäridega. Ma ei jõua õieti märgatagi, kus või mis ma olen ehk mis mind ümbritseb, kõik väreleb nii kiiresti. Samas ei lase see värelus keskenduda ka pimedusele. Surnud olemisele. Ju ma siis olen zombi. Elektronide möll mingis arvutis.

Mul ei olnud seda ju tarvis. Kohe päris kindlasti ei olnud. Mul ei ole tegelikult Esherwoodi koodi ka tarvis, kuigi see oli esimene asi, mille peale ma tööpakkumisest kuuldes mõtlesin. Mul ju oli raha – kokkuhoidlikult elades oleks paar kuud vastu pidanud ja selle ajaga oleks midagi ikka leidnud. Ma oleks võinud endale isegi uue tooli osta, kui juba priiskamisele mõelda. Aga ei, oli vaja ahnitseda. Muidugi, esimesel pilgul paistis ülesanne piisavalt jabur, et seda tõsiselt võtta. Mingi survaivali-fänn on virtuaalsuses karjääri teinud, osavate manöövritega hõimupealikust vaata et kogu sõjakäiku juhtima tõusnud, oma võimed ammandanud – aga kangesti tahaks võita. Ja mina lasen end mingi kaheksateistkümnenda peonina kampa võtta – et mis see siis ära ei ole. Üksikasjadest BJ mind ei valgustanud ja ma ei teadnud ju, et Besheri hüpotees on ära realiseeritud ja selle asemel, et mängust endale link haarata, downloaditakse sind ennast ka kogu selleks ajaks, mil kaheksateistkümnendat peoni parajasti tarvis ei ole või siis juhtub ta parajasti surnud olema... Ega ma ei olnud ainuke, kes ei teadnud. Ma lasin ju maili ringi – tuttavate hulgas. Et kes teab midagi n_thousandi kohta. Mingi muda, arvasid need, kes arvata viitsisid. Keegi polnud ise näinud – survaivalite rida, eks ole. Ainult ggnoso@univ.za võttis miskipärast visuaalse kontakti ja päris pahaselt, et miks ma arvan, nagu võiks ta wcnt-koodist midagi teada. Rahustasin ta kuidagi maha. Kuuldes, et töö käib tellija masinas, pakkus ~frett, et seob mulle peileri sappa. Siis tundus see eriti jabur idee...

Mingil hetkel käib vile. Mitte eriti vile, tähendab, aga ma torman

raekojast/vallavolikogust/lihtsalt ühest neetud punkrist välja, uut elu- jõudu täis, ja mul on järjekordselt käsk puid raiuda. Esimese hooga ei saa isegi aru, kas see on sama saar, kus ma viimati surma sain. Ei pruugi olla. Vist ei olegi. Või olin ma vahepeal nii pikka aega surnud, et kõik sedavõrd muutuda on jõudnud. Rannajoon küll vaevalt... Hea küll, puud siis puud, ikka parem kui – nojah, surnud olla.

Umbes kaheksanda või kaheksateistkümnenda või n-kümnenda puu järele minnes nägin metsa vahel maas midagi imelikku. Midagi, mis nägi välja nagu note. Mis isegi käega katsudes oli nagu note – sihuke tavaline, ilma mingite firmasiltideta, hädapärane väike arvuti, kuhu eriti palju ei mahu, aga mille võid moblaga võrku lasta, kui raha on. See ei saanud tōsi olla, aga ei olnudki ju, oli vaid virtuaalsus. Krahmasin note pihku, peitsin end puude vahele ja lükkasin käima. Kōige naljakam, et see oli peaaegu nagu minu käe järgi hāāles. Mitte nagu mu pärisarvuti, aga nagu mu väljaskāimise superzaurus – just et kōige hädapārasem peal. Ja kuigi mingit reaalsset linki ju polnud, oli ūhendus mingi serveriga. Drive G, at your service. Serveriga, mis jooksutas muuhulgas ja ennekōike alamsüsteemi wcnt. Mitte et ma sellele kohe ligi oleksin pāāsenud.

Nūūd ma jāin mōtlema. Ma isegi raiusin ūhe puu ning tassisin āra ja ise kogu aeg mōtlesin. See vārķ ei saanud juhuslikult metsas olla. Keegi oli selle ekstra minu jaoks sinna sāttnud. Aga see oli ka kōik – edasi pidin ise hakkama saama. Tuli sūsteemi sisse minna, ja see oli iseenesest vōimalik. Mul olid vahendid jālģimisproge tegemiseks ja siis ka, ūtleme, mōne faili muutmiseks, aga ma pidin kōigepealt leidma vōimaluse oma proge sidumiseks. Tavalistes oludes ma oleksin soodsamad IRQd kellast alates lābi proovinud. Et kas annab kätte vōi ei – ja kui ei anna, tekib hullemaal juhul system crash. Arvuti uuesti tōōle ja uuele ringile. Aga ma ei olnud pāris kindel, mis saab minust, kui tekib crash masinas, mis kogu mu teadvuse/hinge/vōi-mis-iganes parajasti downloadinud on. Tōenäoliselt leitakse BJGroupi kontorist minu maine keha, mis on just niisama ergas, sūgavamōtteline ja kaval nagu keskmine kapsas.

Teades, kui kiivalt kella katkestust tavaliselt jālģitakse, tegin panuse vindile. Ōigusega, nagu selgus. Edasi oli juba rutiin, aga ma tahtsin ainult rōhutada, et ma ei tundnud end iga hetķ crashi oodates just

eriti kindlalt. Varsti sain selgeks, kus puudevaru kirjas on – kullaga oli kehvem, sest seda samal saarekesel ei kaevandatud ja vaenlase varakambri täitmine polnud nagu eesmärgiks. Panin proge – esialgu vaikselt – puid juurde tiksuma – ja läksin täiesti omal initsiatiivil farmi ehitama. Esiteks nägin ära, milliselt aadressilt sel hetkel vastav raha maha arvati, ja teiseks pidi farme nagunii varsti massiliselt tarvis minema. Grunt hakkas mu omavoli peale muidugi urisema. Hea veel, et ma kohe draakonipesast ei alustanud... Nüüd läks virtuaalsuses lahti igavesti tüütu võimlemine. Püüdsin grundile selgeks teha, et mul oleks vaja kontakti ülemjuhatajaga – kes see siis iganes ka poleks. Esiteks polnud grundil endalgi sidet kaugemale kui mingi piirkondliku trollini ja teiseks arvas ta minu käes kummalist aparraati nähes, et võib ka ise leiust raporteerima minna. Lõpuks ma oma tahtmise siiski sain, mind sõidutati (kahtlaselt kööbaka) paadiga mandrile, siis sain ühenduse mingi väepealikuga, palusin tal varude olukorda jälgida ja vajutasin nupule, mis panka miljoni lisas. Juhtisin ta tähelepanu sellele, et nüüd võiks päris mitu draakonit juurde tellida ja et kui väheks jääb, võin ma oma liigutust korrata. Tormiline ülesehitustöö läkski lahti, muide kippus hingedest puudus tulema ja mullegi tehti ettepanek, et kui mind nüüd kirvega maha lüüa, siis võiksin ma järgmises elus draakonina sündida. Vaidlesin vastu, et sellises olekus ei saaks ma vajaduse korral nupule vajutada, ja see osutus võimsaks argumendiks. Nüüd polnud mul enam muud teha kui sadamas logeleda ning jälgida merelainete loksumist ja kauguses silmapiiri poole vuhisevaid draakoniparvi.

Siis tegin ma silmad lahti juba BJGroupi kontoris ja minu ümber oli hulk reipaid-rõõmsaid ametnikke. Esialgu patsutasid nad oma võidujoovastuses ka mind veidi, siis aga unustasid ja ma sain minema hiilida. Ega ma väga ei imestanudki, kui maja ees ~fretti vana Subarut märkasin.

Et saidki nagu tulema, uuris tema. Kuidas sa selle sinna panid, küsisin vastu. Defineerisin objekti ja määrasin selle asukoha, mis seal siis ikka rohkemat vaja, teatas ta õlgu kehitades. Aga kuhu? ei saanud ma aru. Panid mulle imepeileri sappa, et kui see mul Dallaranis helisema hakkab, siis sa kuuled ära, millises maailmanurgas õige server on? Peileri järgi leidsin ma üles ainult selle kontori siin. Ütlesin,

et tulin sulle võileibu tooma ja sain muuhulgas ka arvuti poole piiluda. Sinu pool vaatasin su posti üle ja leidsin ühe imeliku sõnumi... ggnoso? taipasin nüüd ise ka. Nojah, noogutas ~frett. Oleks sul aega olnud, oleksid sa ise ka ära tabanud, kus see värk toimub.

Ma olin ~fretti kogu aeg rohkem raua-tüübiks pidanud ja seetõttu ei jõudnud asi mulle esialgu pärale. Ajavahe ka veel... Kuule, sa lüpsid seda serverit ju nagu... ei tulnud mul isegi sobivat võrdlust pähe. Miks sa siis ise mängu ära ei lõpetanud? Esiteks ma ei teadnud su lepingutingimusi. Teiseks ma ei teadnud, mis juhub, kui ma süsteemi õhku lasen.

Ma olin tükk aega vait. Ma ei jaksanud isegi enam imestada selle üle, et ma tobedast virtuaalsusest siiski pääsenud olin – pigem mõtlesin ma, miks ~frett juba sõitma ei hakka. Umbes viie minuti pärast ta seletas, et noh, kui sul peaks olema mingit hüvitist saada, siis katsu see asi kähku ära klaarida või nii...

Tahad poolt endale, pakkusin suuremeelselt. Sinu leping, sinu raha, vastas ta üsna ükskõikseltselt. Aga kui sealt on midagi saada, siis varsti ei ole vist enam midagi võtta. Ega sa ju uudiseid suuremat ei jälginud – aga mis sa arvad, kust mingi mängu jaoks boonust võetakse? Seda ma ei teadnud tõesti. Vaata, ma ei ole päris kindel, aga mingid liinid seal paistsid jooksvat, ma ju kõike ka ei riskinud uurida, päris rasked militaarsed blokeeringud olid peal. Et miskid urdud või mis nad olidki sõdivad parajasti teise hõimu urdudega. Ja server, kus wcnt jookseb, analüüsib mängus toimuvat ning söödab urdudele võitvat strateegiat ette. Nagu ma viimati kuulsin, on üks pool alustanud massiivset rünnakut. Kui neil pole reaalsuses meest, kes iga minuti tagant nende pangaarvele täiendava miljoni pumpaks – või mis sa seal tegidki –, siis ei pea nad kaua vastu. Varsti pole neid endidki, rääkimata rahast, millest nad boonust pidid maksuma...

Siis oli tõesti õigem oma tasu BJGroupilt sisse kasseerida, kuni nad veel heas tujus on. Õiendagu pärast urdudega ise. Ühte asja tahtsin ma enne siiski teada saada. Kuule, uurisin, muidugi me oleme mõneski töös partnerid olnud ja nii edasi, aga miks sa mu ikkagi välja päätsid, uurisin ~frettilt. Ah, tead, ma tahaks su ühte teise mängu saata, vastas tema.

YURI YAKIMAINEN

"RAPÜ" SALAFAILID

Vene keelest tõlkinud Jiiri Ojamaa

Elas maailmas keegi sipelgas Takashi Kusano – nii ma alustaksin juttu iseendast (nii ta alustaks juttu iseendast), kui ma kavatseksin kunagi alustada... kuid asi on selles, et mulle on täiesti arusaamatu, kuidas on võimalik seada sõnadest kokku selged laused (ma ei pea silmas kõnekeelt, vaid kirjanduslikus laadis teksti) või kujutada midagi, välja mõelda kujundeid, üles ehitada süžeeiline, minu arvates on see usku-matult raske, mina aga olen õudselt laisk... Pealegi ei ole mul vist ka moraaliga kõik kombes... pealegi tunduks ka minu filosoofia kumma-line, kui mitte metsik... pealegi on see, millest ma peaksin jutustama, tavatu: mida on väärt näiteks lendav saar, seda ei usuks ju keegi, ja ometigi on lendav saar sellest hoolimata olemas kõigi oma linnade ja külade, koguni mägede ja džunglite ja sisemerega... Nojah, ma kujutan ette, missugune tohutu paks kõide sellest tuleks, käsikirja ennast oleks terve kohvritäis. Ma arvan, et sobiks sihuke otsekui hoopis teisest aegruumist allasadanud tuhmide kollasest metallist naastudega kulunud nahkkohver, mis kaunistab praegu Seibu (või Mitsukoshi või Odakiu) universaalkaupluse vitriini, iga kord, kui me seda märkame, kannab kohver meid tagasi nendesse usutavasti romantilistesse ja mõnusatesse, meie kujutlustes maadligi aegadesse, mida meie, õnnetu argiinimesed, märgistame stiiliga "retro"... Sealsamas vitriinis on veel impregneeritud riidest ja šotiruudulise voodriga joped, tugevast villasest ja tviidkangast ülikonnad, sallid ja vestid, mis tänu kohvrile näevad eriti kaunid välja... ning võib-olla ka vana peopesasuurune taskukell pika kellaketiga, kahtlemata võib ainult osav disainer niisuguse kuldketi kaunilt paika panna, see tähendab "ära sättida" nii, et see ei tunduks ülepakkumisena... mõni aga jätaks vist üldse ainult taskukella, ilma ketita, paneb kella näiteks vanaaegse kaanega raamatu peale... kujunduslikuks võtteks on ka kirjutusmasin, mõni Reming-

ton – ka see on asi, mis põhimõtteliselt mulle meeldib, kuigi ma kasutan märkmete tegemiseks niisugust riistapuud, mida nimetatakse *notebookiks* (taskuarvutiks), ma olen sellega niivõrd harjunud, et praktiliselt ei pane seda käest. Mul on alati taskus mõni varu- ja tööflopp...

Niisiis mina, Takashi Kusano, olen tavaline laisk putukas (ta on tavaline laisk putukas)... kuigi võib-olla mitte just nii väga laisk... ma kujutan endale täiesti selgesti ette, et kui ma kirjutaksin täis näiteks kakskümmend viis floppi, siis kaugemale sellest asi ilmselt ei läheks, see tähendab, on mõeldamatu, et ma kohtuksin kõigi nende tegelastega, kes seisavad X-i ja lugeja või saaja vahel, ehk teisisõnu, X-informatsiooni retsipienti minust ei saa, sest üldiselt olen ma kinnise loomuga ning niisuguse suhtlemise kogemusi mul ei ole, nii et järelikult jääks see kõik kasutult lebama, lihtsalt demagnetiseeruks iseene- sest nagu demagnetiseerub kunagi meie elu ning seejärel ka meie hing...

Muuseas, kui ma kirjutan "putukas", siis ei tule seda mõista primitiivselt, ainult selles tähenduses, et ma töötan nagu lihtlabane sipelgas jaapani kaubandusfirmas ja siban mööda sissetallatud radasid, lõpetasin nagu kord ja kohus kooli ning ülikooli ja miskipärast koguni armusin... nojah, aga kui ma hommikuti liitun maa-aluse vooluga ja kihutan allmaaraudtee täistuubitud vagunis (selleski ei puudu oma meeldivus, sest sageli surub rahvahulk minu vastu kena sipelgakese, kellega me päris põhjalikult vestleme sõnatus keeles, mida ainult meie kaks tunneme), siis aga lähen, ilmtingimata ülikond seljas ja lips ees, oma sipelgatorni Sinjuku rajoonis, mitme-setme kvartali alt läbi mööda tunneleid, nii jõuan ma kohale end märjaks tegemata, hoolimata sellest et parajasti on vihmade aeg... siis juhtub, et pähe tulevad mõtted meie sipelgaelust... eriti minul, sest mul tuleb käia nõukogudes (*Sorenis*), kellega me kaupleme või siis nagu kaupleksime... seal on tohitud mastaabid, kõnnumaad ja kõrbed, läbipääsmatu umbrohi, takjad ja okastaimed, piir reaalse ja fantastilise vahel on seal täiesti kadunud – ühesõnaga, mul on, mida millega võrrelda, aga ükspuha, kui ma ütlen "putukas", siis ei pea ma silmas hoopiski mitte seda, vaid seda, mida ma silmas pean...

Muuseas, minu vanaisa oli sündinud Meiji ajastul, see aeg on kuulus selle poolest, et siis sai Jaapanist parlamentaarne riik, endised samuraid ja kaupmehed tõmbasid püksid jalga ning nende *okusana*'d hakkasid moega kaasas käima ning ihaldama euroopalikke kaltse ja nipsasjakesi.

Vanaisa töötas ehituskompaniis. Nad lammutasid ja lõhkusid maha palju ilusaid vanu maju, mille ümber olid tüüpilised aiakesed ja aiad, kus kasvasid madalad *bonsai*'d ja lihtsalt puud: palmid, banaanid, hurmaad, mandariinid; kui palju basseine, millest jooksis läbi kristallpuhas vesi ja kus ujusid meetripikkused tähnilised karpkalad, ajasid nad viljatut kruusa täis, kõige selle asemel ehitati Jaapani saared kuubi-, trapetsi- ja kolmnurgakujulisi karpe täis... pandi kihutama elektrirongid ja kuulkiired ekspressid – üksteise kohal, risti ja rästi... Ainult kohati vilksatab veel laia akna taga roheline oaas ja kivikatuse viil...

Ma mäletan, et üks niisugune kloostriurgake hakkas vanaisale meeldima, kui ta pensionile jäi, eriti just tema viimastel eluaastatel ja päevadel... Klooster ei olnud kaugel ja vanaisa käis seal alati jalgsi. Ta koguni ei toetunud kepile ja alati oli tal kaasas fotoaparaat, täiesti uue konstruktsiooniga aparaat, peaaegu et kõige viimane mudel, see sarnanes kangesti seebikarbile *bakachon* (lollikindel)... ma ei saanud mitte kuidagi aru, miks ta fotoaparaati kaasas kannab, kui ta kunagi mitte midagi ei fotografeeri...

Jõudnud kloostrisse, heitis ta pingile pikali ja lamas nii kaua-kaua. Ühel soojal sügisel olin ma tunnistajaks, kuidas *momiji* lehed ta peaaegu enda alla matsid... Tuul rebis riidet kaevu kohal, pani lainetama jääkülma pühitsetud vee kivist anumast, näis, et punaste rätidega kivilõvidki peidavad tuule eest ninasid, eemalt krematooriumist kandus otsekui küpsekartuli lõhna, seal põletati surnut... varesed kraakusid: "*Onaka suita!*", "*Onaka suita!*" – "Meie kõhud on tühjad!", "Meie kõhud on tühjad!" – aga vanaisa ei teinud teist nägugi... Ta ei teinud välja ka sadama hakanud uduvihmast, kuigi see kattis kastena ta näo, mis oli sügavates vagudes nagu kilpkonna kilp...

Vanaisa hukkus uue aasta eel. Ta sõi traditsioonilisi riisikakke *omochi*, tuline kakk jäi talle hingeõrri kinni ja see ta elupäevad lõpetas. Seega sai temast *omochi* ohver. See on ammutuntud ja lausa

tüütu tõsiasi: igal aastal kustub kolme-nelja vanamehe elu pühade ajal, sest nad ei saa korralikult hakkama *omochi* allaneelamisega, kakud on väljastpoolt petlikult soojad, kuid seestpoolt kleepuvad ja kohutavalt tulised... Nad ju teavad, teavad, kui ohtlik see on, kuid ei suuda keelata endale seda mõnu, et kas või proovidagi sedasama *omochi*'t...

Minu isa käis kogu elu korralikult teenistuses: alati oli ta õigeaegselt oma tööpostil ja lahkus siis, kui oli vaja. Ta asus tööle siis, kui Kuu tõusis, ja lõpetas siis, kui Kuu oli taevast täiesti kadunud... Muuseas, pärast seda, kui Kuu oli kadunud, jäi ta alati mõneks ajaks veel oma tööpostile, ta tahtis lõplikult veenduda, et tegu on tehtud ning ilusat vaadet ei olnud varjanud pilv või vabrikukorstnate suits... See tähendab, ta käitus nii, nagu peab käituma tõeline *kaishain* (kompanii töötaja): ei tormanud ülepeakaela koju, vaid jäi veel kohale, et näidata, kui kohusetundlik ja tulemustest huvitatud ta on.

Sellele tööle oli ta määranud üks tema endisi koolipõlvesõpru, kellega ta oli pesapalli mänginud. Nad olid kasvanud ja vanemaks saanud koos, mingil ajal läksid nende teed lahku, isa oli elu hammasrataste vahele jäänud, sõber aga märke läinud, temast oli saanud kompanii president. Nad olid juhuslikult baaris kokku saanud ja juttu puhunud, isa oli kurtnud oma rasket elu, sõber oli juba päris korralikult auru all, tema hinges puhkesid helged tunded ja ta ütles: "Mul ei ole sulle mitte midagi pakkuda, kuid meie kompanii lähimal koosolekul ma püstitan selle küsimuse."

Koosolekul ta ütles: "Mul on sõber, ta ei oska midagi, kuid ma tean, et ta on ustav inimene ja saab edukalt hakkama iga talle antud jõukohase ülesandega..." – "Valvuri koht on vaba," ütles keegi. "Jah," vaidles president vastu, "aga ma ütlesin "jõukohase ülesandega", kui keegi peaks midagi ära varastama, siis on lugu paha ja ma satun ebameeldivasse olukorda, sest just mina olin see, kes teda soovitas..." Otsustati järele mõelda. Mõeldi väga tõsiselt. Igal järgmisel koosolekul muudkui arutati seda küsimust. Ülejäänud asjad otsustati ära nagu möödaminnes, kuidagi iseenesest, kas siis tänu heale organiseerimisele või seetõttu, et kõik need *shacho*'d (presidendid), *bucho*'d (asetäitjad) ja *kacho*'d ning *fukukacho*'d (muud ülemused) olid selles maailmas nominaalsed kujud.

Ükskord sai see teoks. Nüüd ei mäleta enam keegi, kellel ja kuidas see äkki pähe tuli. Küllap oli nii, et see mõte tärkas kõigi ühtemoodi pöetud peades korraga, aga välja ütles selle muidugi president: "Las valvab seda, mida ei saa ära varastada!" – ja see oli esimene avastus.

Siis küsis president: "Mis meil seal tühermaal on, kuhu me kavatsime ehitada särava peegelklaasist kõrghoone kontori jaoks?..."

Kõik istusid autodesse (need olid veel vanad Toyota ja Nissani mudelid) ja sõitsid tühermaale.

Aeg oli juba hiline ning peale lõhnavate umbrohtude ning hiigelsuure ja imeilusa, valgusreklaami meenutava Kuu ei leidnud nad sealt midagi. "Noh, las ta siis valvab meie jaapani Kuud!" ütles president. "Banzai!" hüüdsid kõik. Ning et üksmeel veelgi suurem oleks, tõstsid nad kõik korraga käed ja hüüdsid: "Banzai! Banzai!"... Pärast seda ei vaibunud veel kaua hääled viiekümnendatel aastatel veel röpasevõitu Sinjuku baarides, õlletubades ja einelaudades, rajooni tolles kandis, mis oli lähemal ohjeldamatule Kabuki-cho'le¹. Lõbusad *kaishain*'id pidutsesid kuni hommikuni. Neil oli hea meel, et nad olid saanud hakkama ülesandega, mis tundus olevat lahendamatu, ja et veel üks samasugune sipelgas nagu nad ise leidis töökoha, järelikult sai temast ühiskonna täisväärtuslik liige, kes võis osta toiduaineid, maksta eluaseme eest ning aidata oma naist ja last...

Isa seisis, valged kindad käes, platsil lageda taeva all, käed püksiõmblustel ja peas kompanii kokardiga vormimüts, ning vaatas silmi pööramata Kuud.

Alguses seisis ta tühermaal, kus ta poiste seltsis oli koolipõlves kurikaga palle löönud, neid kindasse püüdnud ja jooksnud nagu meeletu, kui nad pesapalli mängisid, pesapall oli moodi läinud ammu enne seda, kui jänkid maa okupeerisid. Hiljem seisis ta pilvelõhkuja lamedal katusel, tegelikult samas kohas päris Tokyo keskuses, kui kogu linnas pärast sõjajärgset laost muudkui ehitati ja linn kasvas, muutus nurgeliseks ja sätendas... Nii et mis kandist sa ka ei vaata, aga isa töö oli unikaalne, ta oli ainus omasugune Kuu-valvur. Nii teenis ta oma aastad õnnelikult välja ja läks pensionile, ka tema sõber, president, läks pensionile. Nad saavad mõnikord juhuslikult kokku sealsamas mõnes Sinjuku baaris, meenutavad noorusaegu, vaidlevad

1 Kabuki-cho – seksuaalnaudingute rajoon.

tasapisi spordi ja poliitika üle ning arutavad üldse igasuguseid asju, jooval mõõdukalt õlut ja *sake*'t.

Nii selle loo kui ka eelmise tippisin ma oma *notebook*'i (tippis ta oma *notebook*'i), adudes samal ajal, et need lood oleksid otsekui kõrvust kistud ja puutuvad minusse ainult sedavõrd, kuivõrd meie kompanii peakontor (järelkult nad minusse ikkagi puutuvad ja kuuluvad orgaaniliselt konteksti) asub sellesamas peegelklaasist hoones Tokyo keskuses Sinjuku rajoonis, sellesamas pilvelõhkujas, mille katusel seisis (ma oleksin äärepealt kirjutanud "tolknes") minu kuri-kuulus isa... oma sinises vormis, mis oli taljessa võetud ja millel oli vooder, kohati lausa vatikiht all, unustamatu ema oli vormiriided alati korralikult ära pressinud, mõnikord selleks uneaega varastades (no näete!), peas oli isal firma kullakarvalise kokardiga kaunistatud vormimüts ja käes olid tal muidugimõista lumivalged kindad nagu igal niisugusel rohumaaputukal, kellest õhkub enesekindlust ja väarikust, olgu ta siis uksehoidja, valvur või taksojuht...

Nii need lood, mis olid "otsekui kõrvust kistud", nagu ka oma muud seletused tippisin ma *notebook*'i, kasutades selleks spetsiaalset programmi, mis võimaldas nii sisestada kui ka vajaduse korral saada kujutis, liigutada seda ekraanil ja ekraanitaguses ruumis, kutsuda välja mis tahes nurga all, pikendada, vähendada, kokku suruda, lahti keerata, juurde ehitada ja lahti murda, vähendades suurendada ja suurendades vähendada, vaadelda mitmest võimalikust ja võimatust (parem oleks öelda ootamatust) küljest, vajalikke algoritme ette andes luua ekraanile mitmemõõtmelisuse illusioone ja mitte ainult illusioone ja kaugeltki mitte illusioone tolles ekraanivälises virtuaalses ruumis või kodeerida kujutis otsekui "teksti selja taha" või, mis oli veel põnevam, viia ühte erinevad plaanid: muusikalise, verbaalse, retseptoorse, telepaatilise, visuaalse jms, luua, tuua ekraanile staatilisi või dünaamilisi pilte, mis tuletavad meelde: 1. skemaatilist filmi... 2. tõelist filmi... või isegi 3. reaalselt elu, kus tegevus areneb juba praktiliselt iseenesest, ilma operaatori ja vaataja osavõtuta... või toimub ühe ladestumine teise peale, eriti kui mulle tuli laiskus peale või ma olin väsinud ja lülitasin sisse "autonoomse režiimi", või taimeri abil, aga mõnele ärritajale reageerides lülitus minu *notebook* ootama-

tult iseenesest sellele režiimile, nii võisin ma nõjatuda vastu Niigano-Habarovski (ja edasi Skisogorski) lennuki mugava istme seljatuge, mõelda või mitte mõelda mõnest isiklikust asjast, samal ajal kui minu põlvedel rahulikult lebav *notebook*, mis ühtlasi laadis end minu bioenergia arvel, fikseeris omaenda retseptorite abil ümbrust, vene stjuardessid pakkusid nimme lahkelt jookke: "*What do you like?*", "*What do you prefer: juice, whisky, beer?*" – seda öelnud ja veel ühe biti jagu tööd teinud, demonstreeris ta teile oma säherdust arenenud, lihaselist, mahukat, naiselikku ja ma koguni lisaksin, et märalikult mänglevat tagumikku... "*What do you prefer?*" – "*I prefer you!*" oleksin ma talle öelnud, kuid muidugi ütlesin ma kergelt kõhatades, otsekui oleksin ma tõesti janus ning miskipärast kohmetudes, et "mulle palun õlut", kuigi ma ei arva hoopiski, et ma oleksin väga argliku loomuga, see lihtsalt on vist minu komme, peaaegu et rahvuslik käitumismaaner, see on minu selline väline, sipelgalik kest...

Nii sugenesid minu arvuti ühele failile minu paralleelsed seisundid ja sealhulgas ka stjuardessi ihaldatud prink tagumik: "*Do you want juice? What do you prefer?*" – "*I prefer you,*" vastasin ma talle mõttes nagu arvatavasti mitmed minutaolised, kogu pika reisi istuvad reisijad aja venimise, ülekoormuste, söögi, joogi ja mugavuste mõjul... samal ajal sisestasin ma end millestki segada laskmata programmi "hemisfääride pöörlemine", see tähendab, püüdsin fikseerida stjuardessi tagumikku vastavalt minu enda poolt väljatöötatud klassifikatsioonile: suur või mitte väga suur, kumer või, otse vastupidi, lamedavõitu, kõrge või allavajunud, aga ka liikumise järgi: pingul või vaba, siis see "siia-sinna" kergete sammude rütmis, "üles-alla", "üles-alla", kui hemisfäärid otsekui hõõruksid teineteise vastu, vaata et lähevad veel põlema... kusjuures see "siia-sinna" võib olla ülespoole kumeram ja siis on see "pendel", kui aga on allapoole kumeram, siis niisugune liikumine kannab nime "kammerton"... ja just siis pidin ma peatuma – stjuardess pakkus kellelegi midagi, vist suveniiri, üks hemisfääridest tardus veidi kõrgemal... stjuardess läks edasi ja see oli eriline liik, selgelt avalduv "fikseering": liigutus vasakule ja "stoppfikseering", seejärel paremale ja "stoppfikseering"... Teisel stjuardessil läks "allakõrvale" ja "üles-kõrvale", nii et jäi mulje mingist pöörlemisest ja programmis tähistas seda "siksak", tema, tolle punapea puhul võis

täheldada võppumist ja värisemist, sealjuures äkilist, tema paarilisel, võigul stepimäral, oli see aeglustatud, koguni venitatud... jäi veel välja arvutada nende kõikumiste amplituud ning pöörete-tiirude arv... "Vaata," ütles üks stjuardess vaikselt, "see jaapanlane on magama jäänud, aga masinavärk tema põlvedel vilgub ja töötab ilma temata..."

Kuid kõigepealt, enne seda kui ma jõuan Niigatasse – enne seda, kui ta jõuab provintsis, maa servas asuvasse Niigata lennujaama, millest edasi on ainult meri ja taevas – enne seda on Ueno, kärarikas ja rahvarohke, tüüpiliselt pealinlik ja nii tuntud, et vist pole vajagi lisada sõna "jaam"... kus maa-aluses tunnelis ilmub välja täpselt sõiduplaani järgi õigel tasandil ja väljakuulutatud poolel alati õudust tekitavalt ja ootamatult *shinkansen* – ekspress "Asahi", lai, voolujooneline, pimestavalt valge, tugev, vääramatu, otsekui surm... mis kunagi määratud ajal tuleb sulle järele täpselt minuti pealt, sekundi pealt, seletamatu, paratamatu, võimas ja võõras nagu loodus, nagu mäed, nagu valge lumi... mõned väikesed ettevalmistused: istmed keeratakse teistpidi, koristajad pühivad kokku eelmistest surnutest jäänud prahi, peatugedele pannakse puhtad katted – hetk hiljem langevad ukсед kinni ning sinna, tunnelisse ja tunneli taha, jäävad lähedaste ja sõprade näod, kui sind tuldi ära saatma, eriti jäävad meelde kõige kallimate nukkerkurvad näod, unustamatud näojooned... järjest kasvava kiirusega kaovad nad igaveseks sujuvalt, mõnusasti ja mugavalt taas päevavalguse kätte, mis oleks nagu tuttav ja on ometi täiesti teistsugune, sest sind kantakse sealpoolsesse ja väga võimalik, et vastikusse ja võõrasse maailma, maailm aga, mida sa nii selgesti mõistsid ja mis oli nii harjumuspärane, mida sa olid tundma õppinud, jääb maha, ongi juba jäänud teisele poole klaasi... Laiade akende tagant vilksatavad mööda majakesed, majakesed ja majakesed, kalmistud ja põllud, linnad ja külad ning jälle viimased linnad ja seejärel mäed ja too ülipikk tunnel, nii pikk, et see näib lõputuna, siis tulevad meelde reministsentsid, mingid laused ja katkendid toredast raamatust "lumemaa" kohta, selle meeoleolu, üldine vaim ja mulje sellest teosest, tollest harukordsest inimesest, kes pidas nii väärtuslikuks käestlibiseva elu iga hetke ning lõpuks ei talunud enam ei oma ümbruskonda ega iseennastki... ja lahkus... võib-olla ta kiirustas enneaegselt igave-

seks lahkuma.¹

Venemaa – see on hüperborealik uljus, see on metsik põld ja läbitungiv tuul, sinne rahvas on rändhord; see on laiatarbekaupade telgid, putkad ja müügilauad, mis siin on alati au sees olnud ja mille ümber trügivad lakkamatult mingisugused päevavargad, tühikargajad ja kraaklejad; see oleks nagu liikumine kuhugipoole ja samal ajal mitte kuskile... ebamugavused ja sekeldused... pori ja korralagedus ei kao siit kunagi... siin pestakse end korralageduses ja loputatakse end korralagedusega... Seepärast on see kokkuvõttes veel kord tühermaa ja ei midagi muud, vaid paiguti ja hooti hooldatakse siin midagi, kuid kõik kasvab tavatult kiiresti täis maltsa, kõrvenõgeseid, vihmavarjutaolist raudrohtu, kibedat koirohtu, teelehte ja stepirohtu... kuid õigluse nimel tuleb siiski öelda, et lõunapoolsemates ja soojemates piirkondades võib keset umbrohtu kohata üksikut ja poeetiliselt kõrgusesse pürgivat üsna kultuurset päevalille... muidugimõista ei käi see ürglooduse, näiteks Siberi maastike kohta, kus läbipaistvate mägijärvede ääres kasvab kaljuste ja kohati lume alla mattunud mägede taustal hämmastavalt ilus ühetasase vaibana laotuv metsik sibul, nõlvad, mida soojendab päike, on kaetud igiroheliste tihedalt läbipõimuvate madalate rododendronitega, tormitsevate ojade alamjooksul kaunistavad kaldad end ettenähtud ajal sõstrapõõsaste karminpunaste marjapärlitega ning kõrgemal on noorte seedrite läbipääsmatu padrik, mis oma lühikese õitseaja jooksul täidab kogu lähiareaali joovastava õietolmu pilvedega... Minu kohustuste hulka kuuluvad ka süstemaatilised komandeeringud, lennud helikopteriga niisugustesse mägipiirkondadesse, ma organiseerin sõnajalgade kogumist ja seejärel Jaapanisse saatmist (meie kompanii koosseisus on vastav ühisettevõtte), rabelen nagu hull totrate tünnete, pakkimise, soolamise ja kõige muuga, aga peale selle vaatan ma alati nimetatud maastikke, analüüsin üksikasju, toon välja karakteristikud ja püüan leida kõige sobivamaid algoritme nende järgnevaks lülitamiseks programmidesse ning sisestan kõik nii tavalisel kombel video ja fotode abil kui ka kasutades fraktaalset konstruktsiooni, mida luuakse näiteks Mandelbrodi ja Julio fraktaalsete paljususte alusel, teatud etapil kujutavad need endast kõigest lamedaid pilte, kuid on juba otsekui uue reaalsuse

1 Peetakse silmas Yasunari Kawabatat.

topograafilised kaardid; rakendades seejärel potentsiaali meetodit ja andes iga taseme paljususele kindla kõrguse, ehitan ma üles kolme-mõõtmelised pildid, mis ei kujuta endast enam neid maastikke, mis meid ümbritsevad ja mida me näeme, vaid väliselt peaaegu et sarnaseid, kuid ühtlasi hoopis teistsuguseid maastikke... aga küllap te taipasite juba, et kõige suuremat huvi ei paku mulle mitte mingi abstraktse ja üsna ebareaalne tegelikkuse konstateerimine, peegeldamine ja loomine, vaid eksisteerimise ja üleminekuvõimaluste otsene ühitamine, sünteesimine ja avastamine... selles vist peitubki põhjus, miks ma nii kangesti tahan kokku sobitada erinevaid plaane...

Muuseas, oli mitu viisi tolle reaalsuse saavutamiseks, mida on kombeks nimetada virtuaalseks. (Eelkõige märgin siiski sulgudes, et ma mõtlesin päris palju selle üle, millises korrelatsioonis on see niinimetatud "meie ruumiga"... ja kas see algab kohe maja juurest, sest kodus on omad asjaajamised ja kombes ning alati ei ole lihtsalt võimalik, või algab see märksa sagedamini *subway* Marunouchi liini tolles eelviimases vagunis, edasi läheb kõik kooskõlas liikumise rütmi, nägude paljususe ja reklaamilaikude, raputamise ja kolksumise ning meloodiliste teadustustega; tuginedes oma kogemustele lävimisel teisepoolsusega mõtlesin ma ka ruumi ühtsusest, selle erinevatest koostisosadest ja sellest, kuidas nad muutuvad (või kuidas meie muutume) joonte, konstruktsioonide, tasapindade ja olendite eufemeerses maailmas, kandudes üle niivõrd kuivõrd...) Et puutuda kokku eufemeersega, võiks näiteks ära kasutada juba valmis failid, see tähendab võõrad või "salajased" failid, kuid on arusaadav, et see tee – kahtlane ja kaugeltki mitte parim – seab mind sõltuvusse teistest ja aeg-ajalt, kui selleks ei ole luba, meenutab see vargust, kui sa võõra koodi abil tungid sisse arvesse, mida sa ise ei ole koostanud... Teiseks oli katse ja eksituse meetod, kus edu on nagu *pachinko*-kuulike, mis veereb, hüpleb, kargleb ja komistab, kukub ja tõuseb lendu ning ... kõige sagedamini libiseb käest – viis, mis üldiselt võttes on etteaimamatu ja üpriski viljatu. Niisugustele viljatutele mängudele võib kuluda kogu elu, kuigi tõenäosuse integraal on muidugi olemas, see suureneb, hargneb ja hõlmab mis tahes teisi vorme, tühjusi ja kõrvalkäike.

Kolmandaks on "häälestumise" põhimõte, kus kasutatakse raadio-

skeemide ja raadiotehnika termineid, näiteks "mahtuvus" (faradid, pikofaradid, mikrofaradid), "takistused" (oom, kilo-oom, megaoom) ja muidugi "võnkekontuur", kuid kõigeks selleks peaks evima "äratundmist" või "äratundmise" kogemusi, "kuulmist" või teisisõnu võimet "tunnetada kunsti", et häälestuda iseloomulike signaalide järgi vajalikule "diapasoonile", nendele lainetele, mis sarnanevad meloodiate või fragmentidega juba nimetatud heliloojate teostest, mõnikord aga kujutavad endast koguni niisuguseid teoseid peaaegu et üheselt...

Siis oli veel neljas viis jõuda failini "RAPÜ", milleni ma jõudsin kas seaduspäraselt või juhuslikult ning muidugi pärast suurt piinlemist, ilma milleta lihtsalt ei saa ealeski läbi – see oli massimeedias alatasa korrutatav "Skisogorski org", "heliotroopide kasvupiirkond" või nagu ma seda veel nimetasin (nimetan, kuidas tema seda veel nimetas, nimetab) – "vahelennuväli"...

Selgus, et LENDAVALLE SAARELE oli märksa kergem tungida putuka kujul, see putukas ei tohtinud olla suur, kuid pidi olema jäik, tugev ja kindla haardega, ta ei tohtinud olla "parasiit", et mitte osutada juhuslikult näiteks kirbuks, seega siis sobis sipelgas igati... Oligi org, virtuoosne tsükliline tormiline jõgi, mis põhiliselt, välja arvatud kolme-viie-seitsme päeva pikkune periood, oli tardunud ja hingas rütmiliselt, lõhnas värske kaste järele täpselt samuti nagu sellesse programmi lülitatud, kumeraks paisunud, üles kerkinud ja varitsevate voogudega Firenze jõgi Arno...

Oru põhjas, mille kaldad olid ühendatud sildadega, asusid kompaktselt linna kvartalid, täpsemalt öeldes ainult linna keskosa, toosama, mis oli vajunud sinna kunagi kataklüsmi tagajärjel, viimase põhjusi nagu mis tahes nähtuse põhjusi ei jõua üles lugeda: alustades tammi purunemisest, nähtavate ja nähtamatute läänest itta jooksvate põhjapoolsete ja lõunapoolsete jõgede ümberpööramise eksperimendist ning lõpetades faaside liikumise ja ärauhutud või laialiuhutud kihtide üldise nihkega... Olgu kuidas oli, aga fakt jääb faktiks, oru rüpp oli täis arvukate ettevõtete prahti ja tootmisjääke, selle kohal hõljusid ja ujusid mitmevärvilised pilved, vahel väga tihedad, teinekord jälle räbaldunud ja peaaegu läbipaistvad, ebataavalisel ajal langes

maha kaste, mis "tungis pojengi südamesse", või sadas pikalt happelihma; kliima oli troopiline ja subtroopiline ning otsekui Ngoro-Ngoro kraatris uitasid siin ringi metsikute ja metsistunud olendite karjad... Kunagi ei võinud täpselt ette teada, milline pilt avaneb järgmise käänaku, nurga, kauge mäe või maalilise samblamustriga kaetud suure rahnu taga, nii et kui sa olid näiteks jõudnud läbi siluri tsoonist, siis võisid ootamatult sattuda proterosoilisse aegkonda, Showa perioodi või kambriumi ajastusse. Muuseas, eriti ohtlik oli paleosoikum – kui juhtusid astuma pigilaiku, jäid sinna kinni ja pärast ei tee enam keegi kindlaks, kas sa olid virtuaalne või tavaline...

Edasi liikudes, käte-jalgadega vaheldumisi või unisoonis sevides ja vehkides, kord alla laskudes ja siis jälle kõrgemale tõustes ning kohanedes merepinna taseme, atmosfäärirõhu, radiatsiooni ja tuulte roosiga, jõudsimel kohta, mida nimetatakse *onsen*'iks – kuumade ja palavalt armastatud allikateni, milles istutakse pikalt, soojendatakse end ja ligunetakse, kuni rasked mõtted, aga ka kahjulikud ja mürgised ained tõmbuvad kokku, kalgenduvad, lahustuvad, lendavad, kaovad, lähevad üle uude kvaliteeti, seisundisse, muutuvad auruks.

Nii soojaveeallikad kui ka väävliais ja kõuehäälsed kärgatused andsid teada, viitasid ja hoiatasid, et läheduses olid mudavulkaanid, see tähendab just need kohad, kus keset jahtuva mineraalse laava saari karjatatakse väsimatult töötavaid "heliotroope", keda me olimegi otsima tulnud... Iga kord pidi veidi eemal jalutades ootama, kuni see üpriski haisev hirmutis, talumees, kelle käed olid nagu labidad (pealegi oli neil labidatel terav lõikeserv nagu ka vanaaegset sõjamehekiivrit meenutaval laubakaittsel), lõpetab oma armsa sõnniku, sooja aromaatsed ja ihaldatud laava riisumise, kokkukraapimise, laialituhnimise, kokkukuhjamise, laialilükkamise, liigutamise ja saputamise, kaarutamise, kokkurullimise ja lahtirullimise ning tasandamise ja kokkuajamise otsekui oleks ta buldooser... või tormab äkki ahnelt kallale ja õgib, või vastupidi, järab flegmaatilisel, mõtlikult ja nuusutades ning pärast ohib ja ähib, tassib põlvede nõtkudes sületäite kaupatunnelitesse ja keldritesse peitu... Ning alles siis, kui juba hämardus, võis kasutada juhust, et see elevant sind kogemata ära ei tallaks, maha ei paiskaks, möödaminnes peale ei astuks, joosta temast ette otse tema fookusesse ja küsida hästi valjusti:

"*Anatano o-kuni doko des ka?! Kust tuled, talumees?!*"

Kui ta juhtus vastama, sealjuures mürisedes, kriiksudes ja kolisedes ning niisuguseid lõhnu levitades, et sees hakkas keerama ja jalad võttis nõrgaks ning koguni vuntsid vajusid sorgu:

"*Rapiüta kara! Rapiüta-djin des!*" See tähendas sealt, "Rapütalt teadagi". Siis olid sa valinud õige numbri, vajalikud arvud ja masti, sa olid olnud edukas ja sul oli vedanud...

"Kas ma tohin teiega kaasa tulla?"

"Kaasa tulla? Miks ka mitte? Palume väga, astuge salongi. Ah teid kirpe ja täisid, väikesi plikasid, et tühi teid võtaks, tehke ruumi, siin on üks reisija veel. Lugupeetud Välisturist..."

Olgu lend lühike või pikk, aga unustamatu ja võrratu oli see igatahes. Nagu tulenes nimetusest "heliotroop", mis tõlkes tähendab "päikese poole lendav", lendasime me eha poole, me katsime vahe-maa, millest ei oleks osanud undki näha, pinnas ja orientiirid kadusid õhtuhämarusse. Mõnikord, lühikese puhkuse ajal, einelauas *ramen*'i või *udon*'i süües, mida talle tema mõõtmeid silmas pidades veeti ette vankriga suures anumas, puhises "heliotroop" leplikult:

"Näe, muudkui räägivad, et "porbulane", et haiseb nagu sitasitikas, jändab kogu aeg sihukesega, milleski sihukeses, kui me ei lasku üksikasjadesse ega hakka liigne kord kinnitama, et kõik on suhteline, siis ütle ainult nii ausalt, kui sa saad – kas ma praegu haisen või ei haise?"

"Praegu vist ei haise, ei, ei haise, aga teie *ramen*'ist tuleb loomalauda hõngu, kuigi väga nõrka."

"See tuleb sellest, et nad ladusid mulle maitseaineks lambahernest ja et minu sees ei ole veel võimust võtnud see jääne ruum. Aga millest on nüüd minu tiivad, kattetiivad ja segmendid kõhu peal ning minu uhkus ja au – nuppudega vuntsid? Noh, kas ütled ära?"

"Nad oleksid teil nagu kristallidest ja vääriskividest, nad oleksid nagu briljantidega üle külvatud..."

"Mitte "nagu", vaid nii see ongi, sest see on üldine omadus, mida kaugemale me jõuame, mida rohkem servi ja tasapindu me seljataha jätame, seda imelisemad ja kummalisemad on kujud ja moondumised... See meie spiraalne lend muutub äkki ringikujuliseks, siis sirgjooneliseks, punktiirseks, hetkeliseks, langeva meteoriidi sarnaseks,

seejärel on see pulseerimine, punkt, pöörlemine, ketas ning meiega koos tiirlevad teised heliotroobid ja pühad skarabeused, Koljatid ja Titaanid ja Arlekiinid ning lõpuks avaneb sinu ees kogu oma kirjeldamatus ilus spiraalne maailm, kus ei ole ei Kuud ega Päikest ega teisi seesuguseid objekte, "asju", kuid on midagi kuude, päikeste ja tähtede vikerkaare sarnast, maa on nõgus, otseku oleks see sinu harjumuspärane Taevakumm..."

Muuseas, Taevakummist. Üldiselt polnud sul suuremat tahtmist ("tühja kah") lobiseda salajasest ja väga intiimsest, mille sa olid peitnud kuhugi hästi sügavale... ja avada end isegi iseenda ees, kuid kas kahjuks või mitte, aga tuli siiski tunnistada, näha ja veenduda, et oli veel üks hargnemine või fail, mis on pühendatud ARNO jõe FIREN-ZES, jõgi on lahti rullunud ja avanenud, küllaltki mahukas ja kummis, ornamentaalne ning kahtlemata seotud rüpega, nagu seda on ka Skisogorski org ja kogu planetaarne elu, või siis rüpe otsimisega, nagu seda on transportimine või lendamine, selles on nii sukeldumist kui ka hullust, aga ka seda, mida võiks nimetada "süütuks liiderlikkuseks"...

Esiteks on see minu arvates tollestsamast valdkonnast või rokk-oooperist, kust on pärit ka vanaisa oma mähkmetest saadik üdini tuttava ja tüütuks muutunud traditsioonilise riisikakukese *omochi*'ga suus, mis on väljast petlikult soe ja sile ning seest kleepuv ja tulikum, mille tõttu leiavad oma otsa just uusaasta eel, aga ka natuke varem või natuke hiljem kolm-neli, mõnikord kuni kümme kangelaslikku vanamutti ja sangarlikku vanameest, mis annab tunnistust sellest, et traditsioonid on elujõulised, et nad elavad praegu ja ka edaspidi nii kaua, kuni leidub selliseid traditsioonide kandjaid, kes on võimelised selle nimel riskima oma eluga, olgugi et kunagised kristallselge veega basseinid on mulda täis aetud ning nagisevate astmete ja lükandseinaga kriuksuva *rhokan*'i asemele on kerkinud Hilton või hotell Keyo Plaza või hotell Washington ning maastik on muutunud geomeetriliseks ja sümmeetriliseks, olgugi et kuulkiired rongid kihutavad neile omaste intervallidega mööda ning tabavad rikošetina täpselt märki... Muidugi on siin seos ka Kuuga: tõusud ja mõõnad, "miskit pole tema all uut", Kuu esoteeriline ja müstiline valgus ning minu unikaalne isa,

keda sõbrad ja naabrid hüüdsid ja nimetasid sageli "Kuu *shacho*'ks", kas siis naljaviluks ja otse näkku või tõsiselt ja seljataga... See on seotud ka minu ema, emakese, memme, emmega (või siis ilma temata läbi saab!), keda ma nimetaksin, kui ma seda üldse teeksin, "vaikseks kadeduseks"... või "tõeliseks kadeduseks" või "õnnetuks kadeduseks", sest kadedus ja hüsteeria olid ja on tema puhul kõige tavalisemad seisundid, seepärast oli ka olukord meie väikeses kahekorruselises puumajas Suginami-kus, Umesatos permanentselt samasugune... Ma ja värises ja rappus alata segastest vahule löödud ja mikrolaineahjus (*denjirenji*'s) kuumaks köetud või lahjendatud ja tuulutatud tunnetest, kadedusest ja hüsteerikast, pluss (+) veel maavärisemised, mil ragisevad ja vajuvad viltu laevatekid, kaptenisillad, reelingulatid, mastid, vandid, kajutid, tekiehitised ja poordid ning laadung kihutab ringi, ähvardades iga minut, iga sekund sulgeda elu arterid, see tähendab seesama miinus (-) korrutatud plussiga (+), kui ankrud kistakse lahti ja kaovad tormiste, kihisevate, tagasivalguvate ja tõusvate magmade, olluste põhjatusse sügavikku... Ja ega polegi teada, mis mille pärast resoneerib – kas maavärisemine kadeduse ja hüsteerika akumulereerumise tõttu või vastupidi, aga muidugi täiendab see kõik pilti õitsvast Krüsanteemide Impeeriumist, muidugi veel pluss (+) alkoholikirg, mis isal alati üsna tugev oli...

Aga ka temast võis aru saada, mina igatahes saan aru, mis tunne oli tal töötada, andudes täielikult ja tervenisti kuuvalgusele, mediteerides ja, võib koguni öelda, toitudes Kuust; kuidas küll tuuled teda tolle peegelklaasist pilvelõhkuja lamedalt katuselt minema ei kandnud ja vihmad alla ei uhtunud?

Et näha, kuidas kõik algas, tuleb minna kaubanduskeskusesse, mis ulatub Sinkoenji allmaaraudteejaamast kuni Koenjini ja sealt kilomeeter või kaks edasi, aga võib-olla kaugemalegi, kui võtta arvesse kõrvaltänavad ja kvartalid, ja kuhu mina jõudsin veel päris arutuna ema kitsal ja minu arust pikal seljal. Ta ostis sealt toitu ja muud kodus vajalikku kraami, aga enne seda külastas alati nagu muuseume teisi, tema jaoks erilisi kauplusi: riietusesemed, kosmeetika, võib-olla jalatsid, kuid eelistatuimad olid juveelid, juveeliäris võis ta vahtida äraarvamata kaua... Ma ei tea, võib-olla veetis ta neiupõlves päevad ja ööd "Sogodes", "Maruyades" ja "Matsuzakayades", kuid miskipärast mulle

näib (võttes arvesse minu egoismi), et psühhoos sai alguse just noil aegadel, kui ma tema selja taga ringi sõitsin ning ta alguses üsna arglikult, hiljem aga järjest julgemini sisse astus, vaatas, ohkas, sosistas midagi, mõnikord koguni ostis mingi piasja, nipsasja ning oli pärast seda mitu päeva õnnelik... Ma olin tema selga seotud ja hoidsin tema õblukestest õlgadest kinni ning olin lausa vaimustuses tema juustepilvest, ma tungisin läbi äikesemusta struktuuri, läbi nooljate raagude ja okste sigrimigri välja kose ja veekoguni, kus suplesid paljad nümfid ja paljad liiliad, jõudsin välja tema kaelani... kui robustselt öelda, siis "karvase" kaelani, kuid tegelikult oli karvane ainult kaelalohk, need olid õrnad, pisut krussis karvad, mis moodustasid lameda koonusekujulise patsi või ümberpööratud kuuse, pika ja kitsa aheneva teeraja tipu... mulle meeldis puhuda nende salajaste lainete, veekasvude, kallaste ja erogeensete libledede peale, puudutada neid, suruda põsk nende vastu... "Takashi," ütles ta kokkusurutud hammaste vahelt rõhutatult, "sa vist tahad, et ma siinsamas kokku kukuksin, istu ja ära nihele, rumal poiss... või ei, mine jaluta parem kuskil, mängi, aga ole siinsamas lähedal, ära kaugele mine..."

Mis siis veel peale tundliku kaela paelus mind kõige rohkem kaubanduskeskuse kaupade lasus ning lettide ja vitriinide disainis? Hoopiski mitte mänguasjad, nagu oleks võinud arvata, kuigi paljud neist muidugi meeldisid mulle.

Ka mitte igasugused raamatud, lahtitõmmatavad, tavalised, koomiksita või üksikpiltidega, kassetiga või ilma selleta, kuigi paljud neist meeldisid mulle samuti.

Ka mitte papagoi, kes liikus ja ronis noka abil oma puuris poe ukse juures, nagu ka kiilakas peremees, kes ütles meile alati, lausa iga kord, *konnichiwa* ja *konbanwa*, sest me olime talt ostnud *oufuton*'i ja padja, kaks padjapüüri vist ka... kuigi ka papagoi meeldis mulle.

Ka mitte tüdruk, kes salapäraselt ja lahkelt naeratas, kui ta ulatas mulle *yakitori*, kohtumisi temaga ma ootasin, et seejärel, vaadanud tema profiili, pigistada silmad kinni ja võtta see kaasa, panna õhtul enda kõrvale padjale, ju siis millegipoolest meeldis mulle ka tema, meeldisid tema magusavõitu *yakitori*'d.

Ka mitte too segipööratud pood, kus oli palju igasuguseid piasja, pudi-padi, kaltse, India, Indoneesia, Nepaali ja nendega piirnevate

maade kujukesti, mis olid kuidagi tähtsad, imposantsed, peas Siiami kroonid ja pikad rüüd üll, käed puusas, seisid nad odale toetudes või kilpi hoides, konnade sookuningad; ja koos kõrge hinnaga lae alla tõusnud inglid või konnad, samuti Siiami päritolu, neil olid tohutu suured robustselt külgepandud tiivad, kuigi need inglitest konnade või konnadest inglite sümbolid ning seda enam nende primitiivsed tiivad meeldisid mulle ka.

Ka mitte see segadik, kuhu oli kokku kogutud palju salapäraseid ajaloolisi, tolmu ja paatinaga kaetud, ämblikuvõrkudes võltsinguid, asju ja kaunistusi, kus olid nii monokkel kui ka mängutoos, galerii mudel, ristid, moslemite palvehelmed ning samurai mõõk kõrvuti metssea lõusta, 905. aasta mundri ja krokodilli topisega, viimane oli pimedavõitu, põdes kaariest, pedikuloosi, skleroosi, seentõbe; ning perenaine, kes kellukese helina peale aeglaselt välja ronis, oli väga pahane, ta puhkis ja ähkis nagu mürkmadu, hiigelpikk kobra, kui ta mind lõpuks märkas ja puuris oma hüpnootiseeriva pilguga, ta vist kartis, et ma tal midagi ära rikun või siis üleliigse tolmu ära puhun, minu kujutluses liitus ta tollesama vanaeidega muinasjutust, kes mõnitas varblast, lõikas tal keele ära ainuüksi sellepärast, et linnuke oli tema riisi nokkinud... kuigi muinsuste pood iseenesest meeldis mulle ka.

Kuid kõige suuremat huvi pakkus mulle siiski KÕUTS. Tume ja kahkjäs, vöödiline, otsekui oleks mõni vanaaja meister ta tušiga joonistanud, silmad olid tal roheka krüsolitoksüüdi, "pneuma" karva, mullilised ja hägused, neid võis pigem tunnetada kui vaadelda teadvuse või ideena, see oli nagu uni, pealegi ei teinud kõuts oma silmi praktiliselt lahtigi, kõigest paotas pisut-pisut, kui eriti lähedal helisesid mööda kaubanduskeskust saalivate jalgrataste ebameeldiva metal-se kõlaga kellad või kostis äkki rõõmus hõise: "*Nyanko! Nyanko! Papa, mite, Nyanko kawai, ne-e!*" ("Kass! Kass! Isa, vaata, ilus kass, eks ole?!") ning laps osutas sinnapoole, kus atlasspadjal lamas kõuts otsekui eeslaval ja tagapool oleks nagu dekoratsiooniks olnud pood...

Kõutsil oli kaelarihm ja jalutusrihm, kuid kõigest oli näha, et need ei teinud talle iialgi tüli, sest kõutsi vaim hõljus kogu aeg ja kõigest sõltumatuna kuskil väga kaugel. Need olid unenäod, võidukad fantasmagooriad väljaspool aega ja ruumi, heli, värvi ja lõhna poolest

maitsvad ja stilistiliselt õiged, ei puudunud ei traagik, koomik ega ka esimene armastaja, kangelane, tegevus toimus ilma arenduse ja lõpp-lahenduseeta, ilma kulminatsiooniga ja loogilise lõputa... Isegi siis, kui tekkis teatud seisund, see tähendab *onaka* oli *suita*, või teisiti öeldes kõht oli tühi, täitis ta seda pooltukkudes, silmi avamata, ning ma mõtlen, et nii nagu *kaishain*'id ja vanaisad ning *shacho*-presidendid, kõik *bucho*'d, *kacho*'d, *jomo*'d ja *fukushacho*'d armastas ka tema isukalt ja hästi süüa, ta õgis ja näris toidu närve ja molekule, surus end neisse nagu elektrood ja iminapp, asjatundlikult ja nautides, valjusti matsutades ja mutsutades, nurru lüües ja silmi pilutades, sest tema keha, tee mis tahad, kuulus sellesse maailma ja järelikult oli ta tahes-tahtmata sunnitud tegelema kõrvaliste asjadega, see tähendab toitma oma keha kolmemõõtmelises ruumis, nimelt siin...

Aga kui kõht sai täis, läks ta tagasi oma padjale, mis menopausi kestel säilitas tema kuju ja soojuse, ning vajus taas unne, ma arvan ja olen koguni veendunud, et ta sattus täpselt sinna, kuhu tal oli vaja sattuda, sinna, kus ta oli katkestanud, tollesamasasse osasse, seriaali õigesse kohta, nagu ka teised lihtsamat tõugu kõutsid pidi ta õppima ja õppiski aastatepikkuse praktika, oma pika unise elu jooksul ära oskuse sinnerpoolegi vaatamata kinni napsata näiteks hiire vilkast ja libedast sabast.

Nii ta siis elas ja töötas ja magas, mis tema puhul oli kõik üheaegne ning üks ja seesama ... lahkunutele austuse avaldamiseks ja matusteks vajalike asjade kaupluses keset valgeid paberist pärgi, keset kõikvõimaliku kuju ja vormiga suitsutusnõusid ning tikkpeenikesi rohelisi küünlaid, mida kasutati selleks, et nad hõõgudes ning kleepuvad ja samal ajal kerget ja õhkõrna suitsu ajades looksid silla lävimiseks teispoole maailmaga, tolle maailmaga, kuhu viib iga üksik tee, varjude nähtamatu maailmaga... keset voolitud, mittevoolitud, odavaid ja kalleid, kuid üldiselt ja eelistatavamalt vääriskuust või siis piisavalt väarikast puust altareid kodu ja perekonna jaoks... keset priskete ja rahulolevate kasside igasuguses suuruses kujutisi, kassid istusid tagakäppadel, üks esikäpp üles tõstetud, nendesamade traditsiooniliste kasside kujutisi, kellel vastavalt uskumustele on pistmist õnnega, hajusa ja sogase käestlibiseva kategooriaga, mille poole püüeldakse, kuid millele ei pane kaela ei kaelarihma ega jalutusrihma,

veelgi enam, seda pole keegi ka iial näinud.

Kui tulla Koenji jaama (Chuo liin) poolt kaubanduskeskusest välja või, vastupidi, kui siseneda sinna Kusano perekonna maja poolt, täpsemalt öeldes kolmekümne sammu kaugusel ajalehtede ja ajakirjade kioskist (ka astmetest, mis viivad alla Marunouchi liini allmaaraudteele), kus praegu särab klaasist ja metallist Mitsubishi pank, selle osakond, *branche*, tollal aga, minu lapsepõlves (ma olin viis või kuus kevadet vana) oli selle asemel kitsa tänava nurgal postkontorihoonega kokkuehitatud majas avar äri või ladu, kus müüdi pikki ja raskeid mõnusalt lõhnavaid prusse ja muid ehitusmaterjale – see oli eriliste ja sõjakate seikluste ohtlik koht, seal elas ja käis alatasa territooriumi kontrollides ringi väike, kuid kohutavalt julm ja uhke KUKK, sõjakas nagu samurai ja tohutu julge ja võitlusvalmis. Muidugi, see oli naljakas: pealinn, liiklus, tohutult reklaame, sagimine, kihutavad autod, siinsamas oli ka bussipeatus, inimesi liikus karjakaupa – ja äkki oli kõnniteel kukk... Kuid kõigest hoolimata oli see nimelt nii.

Miskipärast kukk ei sallinud mind. Võib-olla pidas ta mind konkurendiks, kaitses oma paari kana, kes siblisid põiktänava tagumises osas ehitusliiva hunnikus? Või kadestas ta minu välimust või mäletas ta mõnda minu eelmises elus tehtud pattu või oli ta siis minu jaoks korraldatud ellujäämistestiks või oli ta kunagi tabanud minu pilgus irooniat või sarkasmi ning püüdis kriitikust võitu saada või oli tema kukeajus miski kinni külmunud – ühesõnaga, niipea kui ma nähtavale ilmusin, pani ta kohe hetkegi kõhklemata küürutades jooksma, peksis meeletult tiibadega ja tungis mulle kallale, nokkis mind ja kriiskas. Eelmisel korral ta lihtsalt lõi mulle väikese haava ja ehmatas mind ära, kiskus mu peanaha katki, lõi peaaegu otse lagipähe, nokkis lauba veriseks... Ma püüdsin teda toiduga meelitada – sellest ei olnud abi. Varusin relvadeks kepi, kive, plastmassist mõõga, veepüstoli, kuid alati sai kukk minust võitu. Peab ütlema, et temagi sai sageli oma jao kätte, kuid ta oli hämmastavalt väsimatu, tige ja osav, ning kui ta mind põgenema sundis, siis jalutas ja kõndis ta otsekui eriti uhkelt ja tähtsalt ringi, mis mind kõige rohkem solvas ning sundis üha uuesti revanši peale välja minema... Juhtus ka seda, et möödaminejad aitasid mul kuke rünnakut tagasi lüüa ning ükskord tuli korterite ja ruumide rentimise büroost jooksuga koguni ametnik, kes seal klaasi taga töötas

ega suutnud taluda veriseid võitlusstseene, ettearvamatu tulemusega raunde, kallaletunge ja rünnakuid. "Poiss," ütles ta mulle, ajanud rahulolematu kuke minema, "poiss, kõigile oleks parem, kui sa jaltaksid teisel pool tänavat..."

Niisiis seisin ma ükskord teisel pool tänavat, ma olin tulnud äsja välja pagariärist, *bakery*'st "Sainte Étoile" ja mul oli käes õunakook, ma seisin teisel pool eraldusjoont ja nägin, et seal, kus kukk tavaliselt kõnniteel valvas, kogunesid ja sagisid möödakäijad, midagi oli seal juhtunud... Platsis oli ka politseinik kohalikust politseijaoskonnast, mis oli kohe postkontori baari taga. Lisajõud sõitsid kohale villkuriatega Nissan Skyline'il, korraks undas sireen... Ma trügisin rahvahulgast läbi ja nägin oma kukke. Ta lamas maas, kõssitõmbunud, hale, kustunud, tema sinised soolikad olid laiali ja jalad krõnksus, kuid nende kohutavad küünised ja kannused olid veel alles.

"Ma ei tea, ma tahtsin keerata põiktänavasse," ütles auto omanik, hästiriietatud mees kohmetult, "mulle näib, et ta ise tormas rataste alla..."

"Härä Yamamoto..." ütles politseinik.

"*Hai*," ütles linnu omanik, karvakasvanud nurgeline mees, tõmbas taskust välja sigaretipaki Mild Seven ja pani suitsu põlema.

"Kas kaebusi on?"

"Ei ole," vastas Yamamoto, "minu arvates ei tüüdanud ta mitte üksnes mind..."

"Ongi see lustmäng läbi," ütles politseinik, kui kohmetunud mõrvar oli oma kummardused teinud ja ära sõitnud ning uudishimulikud laiali läinud, kukk viidi kuhugi poe ja lao ruumidesse ning jäljed pesti harjaga ära. "Kas kuuled, poiss, ma räägin sinuga!... Ma ütlesin, et kõik laheneb iseenesest. Kas sul on hukkunud vaenlasest kahju?"...

Minu ema ekskursioonid kulla ja vääriskivide valdkonda jätkusid, ta vaatles, uuris ja evolutsioneerus, omandas kogemusi ja tegi tähelepanekuid ning umbes viis aastat pärast meeletu kuke hukkumist jõudis ta järeldusele – nii omaenda tarkusest kui ka tänu ajakirjadele ja televisioonile, aga ka vestlustele naabrinaisega, kes oli mingisuguse lauapähe, kas *bucho* või *fukukacho* naine –, et ta peab, lihtsalt on sunnitud sõitma Itaaliasse. Peab ja kõik, sest seal tehakse väga ilusaid

asju, kuldehteid ja kameesid (muuseas, need olid hiljuti moodi läinud), seal saab kõike nii-öelda "otse tootjalt"... Pealegi on seal ka spagetid, pitsad ja salatid kohutavalt reaalsed ja tõelised, kah "otse tootjatelt", pealegi oleks see ju üldse silmaringi avardav reis, paljud olid seal juba käinud, naabrinaine koguni mitu korda, minu ema polnud aga veel kuhugi pääsenud ega kuskil olnud, kui välja arvata, et enne pulmi ja otse pärast pulmi olid nad isaga paaril korral sõitnud *onsen'*ile; kui ema oli otsustanud, et tal on vaja sõita Itaaliasse, hakkas ta õppima itaalia keelt...

Soodus juhus tuli appi – me saime hea ja ühtlasi väga odava reisi, me tõusime õhku, istusime mugavates pehmetes tugitoolides, ei unustanud ei süüa ega juua ega teisigi hädatarvidusi, ning lendasime Aerofloti laineriga üle Moskva ja maandusime "igavese linna" Rooma Leonardo da Vinci lennujaamas. Isa ei tulnud meiega kaasa, ta oli hõivatud, temale polnud puhkust ette nähtud, sest mis puhkus või siis mis "piisavalt pikk puhkus" võiks olla Päikesel, Kuul ja väikestel planeetidel ning vilkuvatel tähtedel?

Alguses oli kõik väga tore, me jalutasime purskkaevu juurest purskkaevu juurde, väljakult väljakule, ühe steeli juurest teise steeli juurde (näiteks võis see olla Kleopatra kingitud steel või Antiik-Rooma poolt tugevama õigusega äravõetud steel), kõndisime mööda Panteoni sammastest ja kivisillutisel, mille aeg ja jalad olid ära silunud, hotelli Delle Nazione ees, kus me elasime 509. numbritoas, mäletatavasti tegi mulle nalja mõte, et ma olen Marco Polo tagurpidi – küllap oli see väga naiivne ja väga isikukeskne mõte –, aga ma mõtlesin selle üle päris tõsiselt ning püüdsin kõike fikseerida, konstateerida, ära märkida, ka tunnet, millest ma ei suutnud kuidagi vabaneda, et ma olen seda kõike juba näinud: hotelli, sillutist, Trevi purskkaevu, mis oli kohe hotelli kõrval, nii et ka selles asjas meil vedas... Mul oli kogu aeg tunne, et ma olen kunagi jalutanud mööda neist müüridest ja majadest, mis olid nii palju näinud ja läbi imbinud õudsetest lugudest, verest, alatusest ja reetmisest, ühiskonnale tähtsatest ja isiklikest avastustest, süüütutest röömudest ja skandaalidest, mõistmisest ja mõistmatusest, patust – kõigest õhkus ränkade elude hõngu, kuid muidugi kokkusurutult nagu filmilindil, flopil või raamatus, küllaltki naljakal ja vaimustaval kujul, kui vaadata kõrvalt, end ülemäära

pingutamata, süüvimata ja tungimata faktide ja sündmuste olemusse, vaid käia ringi tavalise lolli ja rumala turistina, imetleda luuderohtu müüridel või ansambli üldist vaadet...

Mulle jäi meelde üks pühakoda, mis oli ehitatud kas tarmuka jesuidi I.L. (nii olin ma kirja pannud oma lapselikus harjumuses tarvitada tingmärke ja lühendeid, äkki oli see Ignatius Loyola?) kaastegevusel või tema auks, väliselt oli see täiesti tavaline pühakoda ja ka seestpoolt polnud see midagi nii väga erilist, aga pruukis tavapäraselt ja enamikule inimestele iseloomulikku vaatenurka vaid pisut muuta, nihutada veidi pilgu trajektoori, astuda keskjoonest või teljest kõrvale, sinna, kus olid külglöövid ja üksteise kõrval mingite ideede kandjate hauakambrid, ning taas tõsta pea, vaadata, kompida silmadega neidsamu nišše, skulptuure, varjulisi jooni ja perspektiive, kui sügenes arusaamatus ja hämmeldus ning mulje, et nii kuppel kui ka kogu pühakoda ülemine kolmandik otsekui kalduksid viltu, oleksid kreenis ja vajuksid ookeanilainetesse, kuskil kauguses terendas keset tuule ulgumist ja pilvi kõikehõlmav tunnetetorm, ühesõnaga, kõik nägi lausa kummaline välja, sest selgus, et neid oli kujutatud maali vahenditega, et nad olid joonistatud peegelpildis jumalikult lahjendatud värvidega, väga oskuslikult vaatenurka, psühholoogiat ja teiste esemete proportsioone arvestades; niisugune tinglikkus, niisugusel tasemel hälbimine meeldis mulle väga...

Kuid hullus, psühhoos, ihaluste maailm või naudingute otsimine, mis oli saanud alguse juba Sinkoenji kaubanduskeskuses, aga võib-olla veelgi varem Keyos, Odakyos, Isetanas, Maruyades, Luminedes, Matsuya-Matsuzakayades, mis olid nagu roosakad, mustad või kollased numbrid, pärlid, refleksioonid, lükitud ühe niidi otsa, mis olid ühe ja sellesama ahela lülid, kestis edasi ja, nagu oligi arvata, juhtus see Hispaania väljakul, kus õitsesid terrassina lilled, nad olid väga sarnased nii Tokyos kui ka mereäärse maantee servas ja Enosimas kasvavate peaaegu et sama värvi kameeliate, glütsiiniate või asaleadega, mis avavad oma karvased rüped, südamikud, mida varjavad või ei varja aja ja tolmutate hästi lõhnavad läätsed, me jõudsime tänavale, kus on Greco kohviku klaasaknad, originaalsete *boutique*'ide ja kallite äride kvartalitesse, kus müüdi niisuguseid ja niisuguseid ja siis veel niisugu-

seid näiteks firma Versace või Valentino käekotte, Pariisis ja New Yorgis viimase moe järgi suurepäraselt õmmeldud jakke, karusnahku ning kahtlemata koguni kahe- ja kolmekordselt originaalseid, jäljendamatu disainitud siidrätikuid, mis võisid iga naist ülendada ja ta sarmikaks muuta, ning firma Fendi käsitsivalmistatud kingi, mis kängitsesid toredasti uhke, endasse armunud väikese jala... Ma olin igavusse maha suremas, oodates, kuni minu ema, emme, keda tema soovivad korraga igasse külge vedasid, kaalutledes või kaalutlemata, pööramata tähelepanu hindadele, kasutades ära otsekui olemasolevaid võimalusi (näiteks pangakaartide tagatist), sattudes igal sammul siin ja seal ülessätitud püünistesse, silmustesse, tegi lõpuks talle vajaliku valiku ja langetas otsuse, ostis tema arvates väga vajaliku eseme, ilma milleta ta lihtsalt ei suutnud edasi elada, kutsudes lisaks veel ka mind appi, et ma esineksin eksperdina, et ma aitaksin valida: "Takashi, kuidas sulle need kingad meeldivad? Kas sa saad aru, et need on käsitöö, et need on ehtsad Fendid!... Ma arvan, et ma võtan isegi kaks või kolm paari... mis sellest, et nad on kallid?... Mine jaluta, ma näen, et sa oled tüdinud, mine Greco kohvikusse, räägitakse, et seal on käinud kuulsad kirjanikud ja muusikud... Siin on sulle raha kohvi ja krüšooni jaoks, ma vaatan siin natuke veel ringi... Võib-olla ma ostan meie isale isegi mõne kuulsa firma lipsu..."

Ka Firenzes läks kõik hästi senikaua, kui me jõudsimme Ponte Vecchiole, sillale, mis viib üle Arno jõe ja koosneb poodidest ja vitriinidest, mis on lausa laeni välja paksult täis kulda ja briljante, hoopis ägedamaid asju, kui võib leida kaubanduskeskustes, *department store*'ides ja Tokyo kaubamajades... "Kui palju on siin Itaalias kulda, Takashi, sa ainult vaata! Mis sa arvad, kas ma peaksin ostma selle keti või valima hoopis tolle seal? Palun anna mulle nõu... Muidugi saan ma ka ise hakkama ja oskan ise otsustada, ka minul on maitset, kuid sina oled minu peegel, sul on mõneti selgem pilk, kuid muidugi otsustan ma ise, ma ei jää sind kuulama, aga sinu arvamus, saa aru, on minu jaoks väga tähtis ja ma hindan seda... Noh, ära piinle, ära keera nägu ära, aita mind võib-olla et viimast korda, sest Roomas ostsime me palju rõivaid (kas sa kujutad ette, kuidas ma nendes välja näen?!), aga siin, Ponte Vecchiol, me peame ära klaarima oma kulla ja vääriskivide soovid!" Ma jõudsin vaevu ära oodata hetke, kui

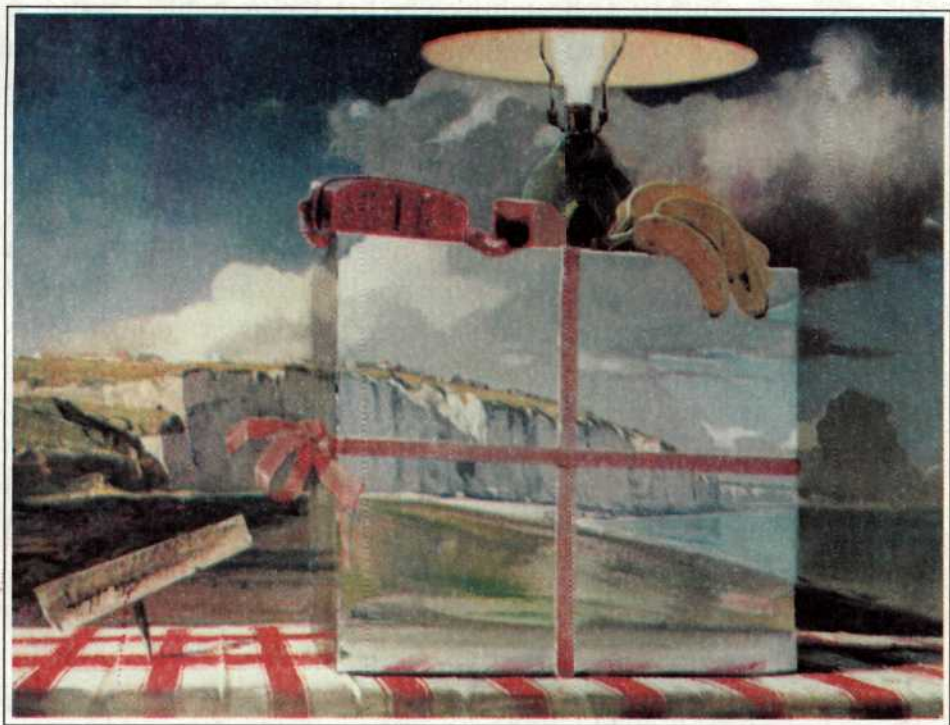
päikesevalgus hakkas kustuma ja me pöördusime lõpuks tagasi hotelli ("Columbus", Lungarno Colombo 22a), et maitsta pakutavat õhtusööki...

Ka õhtusöögi ajal läks kõik hästi, toit oli maitsev, aga siis äkki tegi ema juttu ühe sihvaka ja lihaselise noormehega, poisiga, kelneriga, ema rääkis üllatavalt puhtalt, lustlikult ja uljalt, noormees kiitis ema itaalia keelt... Noh ja siis hilisõhtul tuli see noormees otse meie tuppa number 311, ju oli siis ema jutuajamise sees öelnud, sosistanud või salvrätikule meie toa numbri kirjutanud, mees koputas ja astus sisse, käes kandik šampanja ja šokolaadiga. Ema ütles mulle: "Takashi, mine jaluta natuke, aga ära kaugele mine, kui sa ära väsid, siis tule tagasi, oota kuskil registratuuris või fuajees, ma otsin sind üles..." Niisiis jalutasin ma piki seda jõge nagu kodutu, nagu kellegi vari, nagu kellegi verine jälg, otsekui mahajäetud koer, ikka mööda Lungarno Cristophoro Colombot, üle Ponte G. Daverrazano, mööda pimedat ja kohutavat Via del Albertit, kus mulle näis, et ma olen ära eksinud ja kaotsi läinud... taas tagasi Ravenna väljakule, siis Lungarno Francesco Ferrucci kaldapealset pidi tollesama Ferrucci väljakule, kuhu suubub kirkas ja hästi valgustatud vasakkalda nüüdisaegne tänav Michelangelo, üle Ponte Niccolo teisele poole jõge, kus on ajalooline keskus, et mööda Lungarno del Tempiot tulla tagasi Cristophoro Colombole, seal, pargiga paralleelselt jooksva tänaval seisis uhke juukseparfüümi kuga, hästi ümber keha hoidvas pingul ja pisut üleskerkinud miniseelikus pikajalgne tüdruk, ta hääletas tee veeres laterna all kõnniteel, muudkui tõstis ja tõstis kätt, minu teadvuses vilksatas ta nagu kogemata ja otsekui tagantjärele, võib-olla oli see mingi kõrvaline episood...

Oli üsna jahe, ma jalutasin ja vahtisin tol kevadel ARNO kõrget veetaset, mõistmata, mispärast, miks ma pean uitama mööda jõe kallast, kas tõesti kuulus ka see programmi, ja miks ma pidin ootama, unistama ja kannatama, et lõpuks saaks minust mahajäetud ja üksik, kaugel võõral kaldal külmetav inimene, miks paluti mul lahkuda ning miks eelistati suhtlemist mehhaanilise ja libekeelse, magusajutulise vuntsilise ritsikaga lävimisele ja rääkimisele minuga, minu soojale lainele; kui ma hakkasin lahkuma, astus see ritsikas laua juurde ja võttis sealt väikese šokolaaditahvli (kas oma parimate tunnete ajal?

Rein Tammik.
Autoportree. Õli, lõuend.
1997.

Rein Tammik.
Halloo, Normandia! Ma kuulen... Õli, lõuend.
1996.

oli ta siis nii arusaaja ja heatahtlik või?) ja kinkis mulle, lausudes: "*Anata-no mama-no itarya-go džozu des...*" ("Sinu emal on hea itaalia keel"). Nagu paljud siin maal, kes tegelesid turistidega, nii mõistis ka tema võõrast keelt või oli seda kunagi õppinud, et oleks tagavaraks, igaks juhuks võtta, õppis ära üksikud võtmelaused, mõned sõnad... Ma võtsin taskust tema šokolaadi, keerasin aeglaselt paberist lahti, tahtsin juba proovida, üldiselt mulle magusad asjad maitsevad... ja äkki, endalegi üllatuseks, viskasin vihaselt Firenze jõe Arno seisvatesse vetesse, mis kalda juures kohati keerulehtrites ja vooluringides kobrutasid, vetesse, mis olid mingitest tähtsatest soovidest pungunud ja varjasid paisunud sogast rüppe, lahtirullunud teadet...

Ma kuulsin jõe katkendlikku sosinat, loomalikku ulgumist, oigeid ning sagedasi puhtaid rütmilisi ohkeid, usalduslike huulte nuukseid ja vete loksumist ning ma hakkasin taipama, mulle näis, et minuni kostis, kandus selge, tugevnev või peaaegu hajuv sädemeid pildivate teldrikapjade kõmin, kes kihutas miili miili järel Siiditeel, see kõmin purustas alumise paakunud piiri, keeras ja niisutas arvuread kohutavateks krampideks, kerguse ja täiuslikkuse kihelevaks tundeks... üleni rihmades ja kettides täkk, kuldnaastudega ratsmed peas, teldri mokkadelt lendas vahtu, ta külge olid kleepunud kirgede trigrammid ja heksagrammid nagu seemned (kanep, karumustikas, uimastav moon – vahusel rindmikul, kõhul, kubemes, voltides ja kokkusurutud plahvatusohtliku kukru pingelistes kurdudes)...

Kuldsete tulenaeltena pulseeris lameda Ponte Niccolo taga kerkiv Ponte Vecchio, mida ma vihkasin ja mis oleks nagu kokku pandud ööpimeduses vaevuaimatavatest kirstudest, sild kõikus õhu mustas ruumis ja jõe peegelpinnal.

Kirjanduses, kunstis, marmorinkrusteeringutes, amfilaadides ja galeriides, sammaste loogetes, Signoria tornides jäädvustatud legendaarsete sajandite paremkalda konstruktsioonide kohal ujus poolkuu omaenda purus nagu Romantiline Puri, nagu Süütu Silmatera, peegeldudes ühtemoodi nii patsifistlikus kui ka atlantilises, jääkülmas, siledas ja lainetavas, voolavas ja jäigas, igasuguses keskkonnas, seda võis vaadelda erinevate nurkade alt, õigeksmõistetute ja mitte õigeksmõistetute poole pealt, rahulike ja ennastunustavalt orgastilistesse poosidesse ning orgaanilistesse prepositsioonidesse tormava poole

pealt, mis tõi kaasa niisama palju vaatenurki nagu ka tähelepanekuid, lõpmatusse tühjusesse, palgetesse ja erinevustesse vajunud loendamatuid paljususi... hellitatuna tolle pilgust, kes jäi alati ustavaks kuujoomele. Kuule, kes tutvustas mind botaanika, kvantkroomdünaamika ja transtsendentsete integraalidega, võib-olla et mitte liiga sirgjooneliselt ja mitte alati sirgjooneliselt, vaid kaudselt, viidates mingile edaspidi eeldatavalt avanevale teele nagu too tütarlaps, kes tahtis kuhugi minna, tammus närviliselt jalalt jalale ja klõpsutas kõrgete kontsadega Lungarno del Tempiol, ning seoses tema üleskerkinud pingul seelikuga tekkisid värelevast olematusest, ümbritsetuna kaheks jagunenud reaktiivvoolu mürinast, laminaarsete joonte ja turbulentsete hoovuste raamis ja pilvedes, siidjates keerdudes, siniseks tihenenud ambulakaarsetes soovides ja esilekerkimistes Aerofloti stjuardesside pringid tagumikud, nende kliitorireseptorite ja teeseldud muredest laiaks venitatud värvitud naeratused, poolikute vormide ja viiside demonstreerimine ning pöörlemiste siksak, stoppfikseering, pendel, kammerton, kui need vormid pörkuvad kokku, tuues kuuldavale kirikukellade metafüüsilise helina... ja peegeldunud objekt, mööda juv siluett, selle kuuvalguse vari mingite Siiami soode failidel, eri küpsusastmes mätaste lõputu avaruse kohal, nende mätaste värv varieerus rohelisest punaseni otsekui lennuki gabariidituled, kus igaühe peale oli tulemas või oli juba kinnitunud, istunud, otsa roninud või ennastunustavalt tantsimas omaenda ärritaja ja käskija, oma konnakuningas, kes raputab erekteeritud õnge ja ähvardavat oda, kel on alpi aasade maastike ja Mont Blanci üldvaatest kokkupandud kilp, kes kaitseb, broneerib keerulise või lihtsa arvkoode, seadeldise, üleni tootemite ornamentides ja ilustustes numbrivalimislikuga SISSE-PÄÄSU, mille taga lamab, on laiaili laotunud ja saadab signaale, kutsuvaid laineid, vooruslikku valgust, mida võib kulutada ja peeneks vahetada, laiaili loopida, käest pillata, tuulde lasta ja suurendada, mille nimel, juhtub ka seda, murtakse odasid ja püütakse sogases vees kala, mille taga on varjul asjade ja ööde varjatud olemused, viljatud või viljarikkad otsingud ja kannatused ning suhted, kuupärased, kuualused, kuupaistelised lood – Kuujänesest, kes väsimatult, nagu üles keeratud, hõõrub uhmrise surematuse rohtu, korraldab ekspeditsioon-eleksiiride kogumiseks, seikleb peegelrohu ja teiste taimede ürg-

Rein Tammik.
Eine murul. Öli, löüend.
1997.

Rein Tammik.
Visarid. Õli, lõuend.
1981.

metsades ja tihnikutes, džunglites, sest tõmme on nõrk ja pilvedeni ulatuv hapnik on eriti tihe...

Ka need pilved, mis on nii tihedad ja jäigad, et nende peal võib kõndida, et neid võib kokku siduda või tükkideks saagida ja siis ehitada taevaseid pühakodasid või lendavaid objekte, näiteks platvor-me, praame ja ronge...

Hiigelsuured oranžikalillad lihavad ja täpilised refleesiad, mis nagu nende maised sugulasedki vajavad mingit välist tohutut jõudu, et suruda oma seemned Kuu pinda, nad ei kasuta selleks elevantide massi, keda seal ei ole ja pole ka kunagi olnud, vaid meteoriitide lööke...

Ja Kuuprintsess Kaguya-hime, tema maised käepalujad, kellest mitte ainuski teda ei väärinud, ning tema Kuu sõjavägi näiteks... Lood ja jutud, mis omandasid minu jaoks selged piirjooned vist siis, kui teadvusse ja keelde tulid niisugused ürgsed mõisted, sõnad ja mõttelised seosed nagu "otsekui", "justkui" või "oletatavasti", sugenesid süvamemetafoorid, epiteedid ja võrdlused, mis on võimelised seletamatut meile lähemale tooma... Jäises eetris, mida hõrendasid lenduehmatatud lindude karjed.

"Takashi! Taka-a-shi! Taka, kus sa oled?! Kuhu sa kadusid?!" kuulsin ma arglikku ja süüdlaslikku häält... "Ah siin sa oledki?! Miks sa fuajees ootama ei jäänud? Milleks oli sul vaja jõe äärde minna?... Kas sa nutsid või, Takashi?... Rumaluke. Lähme nüüd kiiresti hotelli, sa pead sooja saama, või on sul nagu minulgi kõht tühi? Kas sa sõid šokolaadi juba ära?... Lähme astume kuskile sisse ja sööme natuke või võtame koguni takso ja sõidame kesklinna vanasse kvartalisse, huvitav, kuidas see öösel välja näeb – vähemalt üks kord elus võin ma ju raha peale mitte mõelda, mitte kokku hoida... Aga ei, vaata, milline tore koht seal nurga peal tuledes särab..."

Me läksime nurgapealsesse kohvikusse ja hoolimata sellest, et ma tahtsin kangesti magada ja olin väga väsinud, jõin ma kohvi ja vaatasin, kuidas ema isukalt sõi, järas lausa mõlema suupoolega arvatavasti pitsat, naeris vahetevahel ja jõi veini. Ma pole kunagi ei varem ega hiljem näinud, et ta nii palju jookks ja võtaks nii suured sõõmud, otsekui oleks see limonaad ja tema tüdrukutirts, kes on sattunud Disneylandi...

"Miks sa nii kurb oled, Takashi? Võib-olla tahad ka lonksu *tavolat*? Joo, praegu ei näe seda keegi. Sinust ei saa ju samasugust joodikut nagu su isa on?... Homme sõidame Veneetsiasse, see on imeilus linn. Üleni vee sees..."

"Ma tean," vastasin mina.

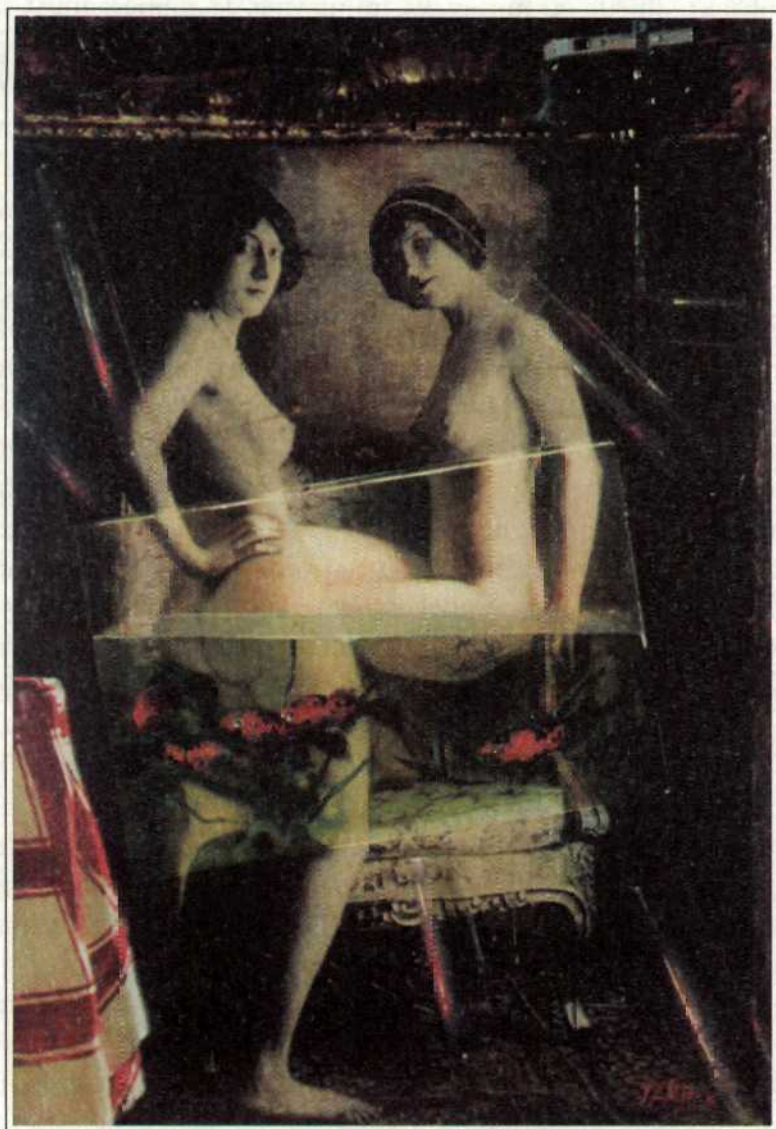
"Mitte midagi sa ei tea. Üks asi on see, kui sa loed või kuuled või näed kinos, aga hoopis teine asi on seda ise tunnetada. Tajuda tuult... Me läheme gondliga sõitma, vaatame, kuidas sulatatakse Murano klaasi ja..." ta puhkes naerma, "ma katsun vähem kõike kokku osta..."

Kuid Veneetsias pidin ma jälle ootama: ma söötsin tuvisid, istusin kerges korvtoolis, kuulasin frakki rietatud muusikute mängu, nad tuletasid meelde rohutirtse või siis ikka neidsamu väsimatuid laulvaid kilke, ning olin hämmelduses sellest, miks ema nii palju ringi jookseb, mispärast ta seda teeb? Ühest juveeliärist teise, fassaadide ja seinte varjus, ringi ümber galerii... Markuse väljak... Minule piisas sellestki, kui ma heitsin pilgu peale, mulle aitas paarist-kolmest vitriinist, väljapanekust, kus eriti püüdsid pilku võib-olla just tänu oma muuseumlikule ja tarbetule välimusele kallid asjad ja putukate jäljendused, peenelt valmistatud ja tõelisest suuremad... "Kunagi kingin ma talle niisuguse prossi," mõtlesin ma muusika saatel, see oli vist Albinoni adaadžo... Ma kartsin, et õhtul pean ma jälle kuskil Helvetia hotelli ümbruses hulkuma, selles hotellis elasime me toas number 21, kuskil mere ääres, keset randumissildade vaiasid... Kuid selle asemel juhtus midagi hoopis hullemat... Ema sattus hüsteerikasse:

"Takashi!" ulgus ta ja näris patja, "me oleme olnud Roomas ja Firenzes, me oleme Veneetsias ja nüüd on jäänud veel ainult üks öö Lidol ning ees ei oota meid enam midagi, mitte kui midagi! Takashi, elu on nii lühike! Takashi, mida teha? Mida teha? Oh, kui vaid saaks otsast peale alata, kui võiks alustada uuesti, aega kas või natukenegi pikendada või peatada, panna aeg tagurpidi jooksuma! Oh, Takashi, teha kõike teistmoodi ja pöörata tagurpidi!... Uuesti sinna, kust igasugune elu alguse saab ja kuhu ta suundub, meeletult püüdleb. Kui võtta sind sellisena, nagu sa oled, nagu sind ilmale toodi, lakkuda sind üle kirgliku ja peksleva keelega nagu mootor, otsekui oleks see propeller tules, otsekui kuuma vett vahtulööv vint, otsekui võidukas lahingulipp, *koi* lipuvardas, sisselülitatud laserplaat, ning muuta pa-

Rein Tammik.
Autoportree Peetri ja Uve-Maarjaga. Õli, lõuend.
1978.

Rein Tammik.
Petites femmes de Paris IV. Öli, lõuend.
1997.

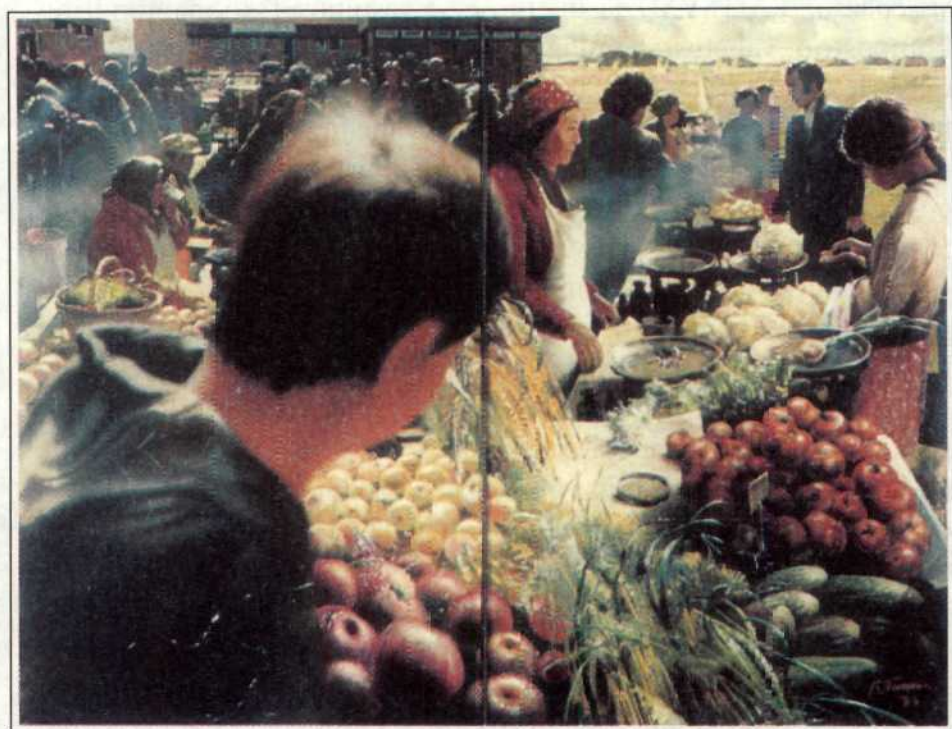
lavikuliseks, libedaks, libisevaks, piinlevaks ja mahasaamist igatsevaks, voolata, valada välja kohkununa ja hetkeks unustuseni pinges sisemusega, emmata, kallistada ja süleleda, pista, tõugata sind sellesse lõhkilöödud, laiaksrullitud ja mahasõidetud, pakitsevasse, puurivasse ja laulvasse, immitsevasse ja nõrguvasse, hüsteerikast katkikraabitud, tollesse kokkukiskunud ja laiaksveninud, piisavalt laiaksvenimata esoteerilisse, üleni saladuslikes märkides süntaktilisse, üleni komades sünonüümilisse, mütoloogilisse, müstilisse ja galaktilisse auku, tollesse lahtisesse kohvrisse, mis on täis kulda ja veel värskaid pärleid, suveniire, muljeid ja ilusaid asju; tollesse meretuultest sooldunud ja kohati kulunud, lapitud ja kohmakasse mitmekorruselisse laoruumi, mis on tuubil täis toorpuuvilla, ja avaneb, laieneb, avab uksi, oodates uusi partiisid ja saadetisi keset taeva poole kõrguvaid portaalkraanasid, mis sarnanevad nurgeliste ja vaevu liikuvate metallist kurgedega; tollesse ookeanitrümmi, mis on täis stauriide, sardiine ja sardinellasid, tuunikala ja mintaid, pungil ivassii marjast: turboelektrilaeva, kus inimesed jalutavad heledates ja kirevates riietes või lesivad lamamistoolides Honolulu, Gilberti või Samoa saare traaversitel, joovad baarides martinit, tekiilat ja kokakoolat, mängivad ruletti ja murutennist, külastavad saunu ja basseine, ning taas need pöörlevad hüpertoonilised pooled... kalaturule Uenos: "*A irash-shai, irashai mase!*" või purjekale Nippon Maru, mis täispurjedes laineid löikab; poolekskärisenud maagiveolaevale, mis läheb põhja ja anub elavaid hingi 48-oktaavilise häältekooriga; täislastis ruumidevahelisse transport-tankerisse, mis veab miljoneid barreleid palavikulist, venivat ja erutavat ning ajukurde lahustavat, kõditavat ja hägustavat kuldset lima, mis on toodetud kaugetes avarustes, õhulistes puurtornides keset soolakuid ja liivaluhteid, mis ei kujuta endast mitte midagi muud kui Kuu Tigu, kelle vasakul sarvel on Chushi maa ja paremal sarvel Manshi maa ning mõlema maa valitsejad korraldavad kogu aeg omavahel julmi lahinguid limaste territooriumide pärast, piiridel on lugematu arv hukkunuid ning võitnud pool jälitab võidetuid, kuni nad on täiesti välja kurnatud, ning pärast seda marsivad võitjad lauldes ja lippude all koju; sinna, sinna, kus on elektronide, kvarkide, mesonite, piionite, prootonite ning sisenevate, väljuvate ja möödakihutavate rongide orbiitidest koostatud "liikumiste ja muutumiste

sissepääsu" KAITSVAD ja piletite eest vastutavad konnamundrites kompostrid, vahetusraha ning sõiduplaanide, reeglite ja korralduste tahvlid; sinna, kus on üleni toitvates juhtmetes, veetorudes ja äravoolutorudes Higashikoenji – Shinnakano vaheline tunnel, mille kohal rabeleb linn, ning Sanshinomori pargi juured ja juurestikud, kus ettenähtud tunnil lööb puuvõrades lõomama tunnetest lõhkev, pisaratest punguv ja värelev kasvav Poolkuu oma purus otsekui külalisdirigent Glans Clitoridis, kes manab välja kõue ja välgud, virtuoos, kes paneb liikuma kogu teatri ja orkestriaugu, keeled ja närvid, kelmed kõlama ja trompetid orkestripeeglina läikima..." Nii või umbes nii ta end väljendas, ulgudes ja vappudes, anudes mind, teldrit, kapju, mis jätsid Siiditeel miili miili järel selja taha, julmi ketikesi, sörmuseid ja pärleid, ning põimides minu ümber oma käed, jalad ja juuksed, nagu oleksid need oksad, pinguldades oma haledaid lapselikke rindu, tungides terava keelega nii kõrisse kui ka aju ja toites pääsukese süljega, sosistas ta: "Oh, Takashi, ma ei taha, ei taha koju tagasi sõita..."

Ma sain aru, et see ei ole üksnes soov mitte tagasi minna või soov tagasi mitte minna, mitte hirm selle ees, millega ta võib-olla oli hakkama saanud ja mis võib ilmsiks tulla, ta oli näiteks ära raisanud aastatepikkuse ustava ränga ja väsimatu tööga kogutu ja koguni veelgi enam, mis tuleb nüüd tööga tasa teenida, tööga Kuu all, kuid selles lõpmatus, meloodilises ja ulguvas sosinas oli midagi veel... Raevukas ja jõuline, kord tekkinuna see üha arenes ja kasvas ning murdis ükskord välja, ilmutas end ja rebis puruks kookoni, kõik koed, millesse ta oli mähitud, keeratud... Võib-olla oli see Vabadus?

"Sa vaatasid tagasi
ja kuuvalgus kastis mind märjaks
Sa puhkesid naerma
ja mina muutusin roheliseks rukkiks
Sa hakkasid värisema
ja mina lahkusin Peeglitagusesse
kattes end sinu juustega
Ma otsin sind
sinu kaela ümbert
Ma sulen silmad, et näha sind."¹

1 Makiko Okuda luule.

Rein Tammik.
Turg. Õli, lõuend
1983.

Rein Tammik.
Autoõnnetus Leningradi maanteel. Õli, lõuend.
1972.

MAREK SIMPSON

SUREMATUD

Plastmasspüstoli riivav tabamus oli jätnud mehe vasakule õlavarrele irevil servadega kõrbenud haava. Sealt paistsid tumedaks tõmbunud lihased ning tükike kuumusest pruunistunud luud. Oli valus. Põrgulikult valus.

Mees avas väriseva käega puusale kinnitatud esmaabipakendi. See oli tühi. Haavatu puuris mõttelageda pilguga individuaalsel elufunktsioonide teatajal vilkuvat kirja. "Võta ühendust lähima haiglaga," teatas see. Antud olukorras tähendas selline teade surma.

NAD olid ta üles leidnud ning taga ajanud, kuni ta hullunud metsloomana ise lõksu jooksis. Nüüd polnud tal enam kuhugi põgeneda ja NAD teadsid seda. NAD ei teadnud vaid ta täpset asukohta – selle eest hoolitses mehe isiklik kaasaskantav jõuväli, mis temast õhkuvat soojust sensoritele kättesaamatuks muutis.

Mees püüdis ohjeldada oma kiiret hingamist ning kuulatas. NAD ekslesid sihitult kusagil üsna lähedal ja NENDE häälest kumas nõutust ning vihkamist. Mees teadis, et varem või hiljem ta peidupaik avastatakse. Ta lootis, et sureb enne, kui see juhtub.

Tahtmatult meenutas ta, kuidas NAD olid kaks ja pool Cantori megaühikut tagasi tabanud ta hea sõbra, planeedi Wrahh kroonprints Val Dremh Viienda. Siis, kui NAD olid ta psühhosondiga idioodiks muutnud, hakkasid NAD teda lõbu pärast elusast peast tükeldama. Mikromeetri murdühikute kaupa lõikasid nad lühemaks ta käsi ning jalgu, torkasid imepeeneid hõõgniite ta silmadesse ning ajju ja süstisid ta veenidesse songrogg-eluka ila. Selle vähese, mis lõpuks järele jäi, viskasid NAD ta vanemate palee ukse ette.

Mehe pilk langes võöl rippuvale visuaalmuundurile. See ei olnud muidugi reaalne, ent...

"Vii mind siit minema," palus mees.

"Kahjuks ei saa ma teie soovi täita," teatas visuaalmuundur metalse

kõlaga hääles. "Kõik selle dimensiooni visuaalrajad on Planeetidevahelise Nõukogu poolt kodeeritud."

"Põrgusse!" sisistas mees ning ühendas kasutuks muutunud visuaalmuunduri enegiabloki oma isikliku jõuväljaga. See oli hakanud näitama selgeid väsimuse tundemärke, kuigi kaks murdühikut ees või taga ei mänginud just suurt rolli.

Mees kummardus ning asetaski molekulaarpihustisse viimase laetud kristalli. Seda tehes tajus ta ootamatult, et pole ruumis üksi.

Mees tõstis pilgu ja avastas, et ta ees seisab keegi uskumatult kõhn vanamees. Õigupoolest oli ta nii kõhn, et näis koosnevat vaid luust ja nahast. Vanamees naeratas magusalt.

"Kes sa oled?" küsis mees relva tundmatu rinnale suunates.

"Ma olen Surm," teatas kutsumata külaline endiselt tobedalt naeratades. "Sul on aeg minuga kaasa tulla."

"Ja minu nimi on Miki-Hiir!" vaimutses mees ning vajutas päästikule. Kõike materiaalselt molekulideks pihustav laeng paiskus vanamehest läbi ning jättis ta selja taga paiknevasse seina suure augu.

"Sa ei saa mind tappa," teatas Surm peaaegu kahetseva häälega. "Saad aru, mind pole tegelikult olemas."

Mees noogutas. Ta ei saanud enam millestki aru.

"Sa oled mu esimene ohver," öitses Surm. "Äkki on sul mingeid küsimusi või erisoove."

Mees neelatas kuuldavalt. Ta ei osanud kuidagi seisukohta võtta. Toimuv oli muidugi tobe, ent teisest küljest...

"Kas Jumal on olemas?"

"Mis? Noh... ma ei tea," venitas Surm. "Vaevalt küll!"

Mees jõllitas talle uskumatult otsa.

"Aga sa ju tuled sealt!"

"Ma ei ole just eriti kindel, mida sa silmas pead," kõhkles Surm. "Kust sealt?"

"Noh.." mees püüdis mõtteid koguda. "Teispoolisusest, taevast, põrgust, paradiisist..."

"Oled sa hiljaaegu põrutada saanud?" tundis Surm siirast huvi. "Ma tulen otsejoones globaalfirma WWM keskkompuutrist. Ma olen lihtsalt viimase põlvkonna aktiivhologramm. Mind tellis usulahk nimega "Ülim Kaemus". Peale minu on tegemisel ka Jumal, Saatan

ning terve trobikond ingleid. Saad aru, maailm vajab imesid. Ma ei peaks seda sulle muidugi rääkima, kuid..."

"Aktiivhologramm!" röögatas mees äkilises raevupuhangus. Hetkeks tundis ta kummalist nõrkust, mis ei tulenenud ei suurest verekaotusest ega tugevast valust. See oli jõuetuse tunne selle tobeda maailma ees.

"Sa ei tohiks sellisest piasiasjast ärrituda," manitses Surm isalikult. "Lõppude lõpuks oleme meie vaid mutrikesed Universumite masinavärgis. "Ülim Kaemus" vajab jüngreid, inimesed vajavad omakorda usku ja imesid. Nimetagem seda näiteks meeldiva ühenduseks kasulikuga."

Mees lõi masendunult käega. Järgmisel hetkel paelus ta tähelepanu vaikus. Vaikus suure algustähega. Äkilise mõtte ajal lülitas ta sisse mikrosensori. See kinnitas ta kahtlusi. Tema oli ainus elusolend sellel planeedil. NAD olid lahkunud.

Surm kõhatas: "Ehk hakkaks nüüd selle väikese asjaga peale?"

"Ma ei usu," vastas mees end vaevaliselt püsti ajades. "Ma ei tea miks, kuid NAD on mu rahule jätnud. Saad aru, vanapoiss, NAD ei tapa mind täna. Kardan, et sind on töötuks jäetud."

"Noh, selles suhtes sa muidugi eksid."

Mees võpatas ning tõstis pilgu. Ta silmade vahele oli sihitud viimase mudeli elektroonilisi lõhkekuule kasutatav relv.

"Tead, ma oleks sulle vist seda juba alguses pidanud ütleva," venitas Surm läbi hammaste. "Mul on nimelt peale surma tunnistamise ka väikeseid lisäülesandeid. Saad aru, su surma eest on juba makstud ning nüüd oleks ju üsna tobe, kui sa siit lihtsalt omal jalal ära jalutaksid."

Mees karjatas vaid hetk enne seda, kui lõhkelaeng ta pea seinale laiali määris PUNKT

KOHTUMINE

Üksindus. Liiv. Kaugused.

TJ223A7 kõndis masinlikult mööda liivaga üleujutatud kõrbe. Tegelikult polnud ta muidugi masin. Mingi osa temast oli siiski ka

bioloogilise päritoluga.

Lukustasin kolm objekti sinust neli Cantori megamiili tagapool, teatas kahekümne viies tehisk digitaalmina. Objektid asuvad sektorites AL5, G9 ja EN 5. Need on Nead, ütles küberneetiline tehisaju. Nad on relvastatud. Nad on vaenulikud. Soovitan aerodünaamilist hüperruumi manöövrit number 55,98. Sa pead sööma ja puhkama, muretses Mälu ja käivitas oma sõnade kinnituseks individuaalse elufunktsioonide näitaja.

TJ2237A7 tundis hirmu. Ta oli oma eksistentsi lõpule lähemal kui kunagi varem. Ühesõnaga, kui kasutada vanamoodsat väljendit, ta oli suremas.

TJ223A7 käivitas oma viimase visuaalmuunduri. Oli aeg teha radikaalseid otsuseid. Nad olid liiga lähedal. Õige varsti oleksid Nende neuronsilmad ta täpse asukoha paigaldanud. See oleks olnud lõpp.

Ta võpatas, kui tohutu jõud ta molekulideks lahustas ning läbi Kolmanda Dimensiooni hüperruumi värava kandis. Tal läks süda pahaks. Kui ta silmad avas, oli ta väljaspool ohtu.

Me raputasime Nad maha, rõõmustas kahekümne viies.

Sul on õigus, nentis Mälu. Aga kui me ei saa süüa ja puhata, siis lakkame õige varsti olemast.

TJ223A7 tammus tuimade sammudega läbi liivadüünide. Tegelikult oli see üsna mõttetutu tegevus. Lähim asustatud punkt oli ta asukohast umbes viie päevateekonna kaugusel. Hiljemalt homme õhtuks oleks ta aga omadega kapitaalselt läbi olnud. Avastasin objekti eespool, teatas kahekümne viienda tehiskliku digitaalmina külge kinnitatud mikrosensor.

Lukusta ja too nähtavale, käskis TJ223A7.

Loodetavasti polnud see üks Nendest. Kui oli, siis olid Nad ta ümber piiranud. Talle ei meeldinud see võimalus.

Lukustasin objekti, teatas kahekümne viies. Ta asub meist 0,065 Cantori megamiili kaugusel. Tegelen suurendamisega.

Liiga lähedal, mõtles TJ223A7 ette.

See on inimene, nentis küberneetiline tehisaju.

99,987-protsendilise tõenäosusega, lisas Mälu.

See on inimene, arvas TJ223A7.

Ta ei teadnudki, et selle liigi esindajaid on veel säilinud. Kunagi oli ta paari sellisega kokku puutunud.

Anna mulle informatsiooni, palus ta.

Mälu jaoks ei tekitanud see erilist probleemi.

Inimene – kunagi laialt levinud algelise mõistusega vorm. Vähe uuritud. Paiskus oma kultuuri kõrgpunktis üle maailmakõiksuse. Siis järgnes mandumine. Üksikuid indiviide võib leida peaaegu kõigilt vähegi elukõlblikelt planeetidelt. Liigi tulevik kaheldava väärtusega. Väljasuremise oht.

Planeetidel Tworh ja Granbe kasvatatakse antud liiki kui väärtuslikku töö- ja lihalooma. See on kõik.

Milline on antud indiviidi toiteväärtus? küsis TJ223A7.

Piisav, vastas küberneetiline tehisaju.

Sa pead sööma ja puhkama, tuletas Mälu meelde.

TJ223A7 mõtles. Mitte eriti kaua. Ta andis käskluse.

Tehislik ajulisand teostas vajaliku ruumiprojektsiooni. Mälu andis vajalikud näpunäited lihakeha ettevalmistamiseks ja töötlemiseks. TJ223A7 sõi ja puhkas. Ta teadis, et Nemad ei ole ta otsimisest loobunud. Nad tahtsid teda kätte saada. Elavalt või surnult.

TJ223A7 ajas end vaevaliselt püsti.

Üksindus. Liiv. Kaugused.

LINN

Ma jalutan mööda iidse linna tänavaid.

On öö ja kusagil taevast varjavate paksude mõrvarpilvede taga säravad tuhanded kauged päikesed, mis oma lohutavat valgust tulutult minuni üritavad saata.

See teadmine muudab mind kurvaks ja ma tahaksin uskuda, et mu pea kohal lendlev pilvevaip hajub koos hommikuse päikesetõusuga. Ent ma tean, et seda ei juhtu. Ei täna ega ka homme. Isegi mitte aasta pärast.

Vahest usun ma end kuulvat kellegi tundmatu hüüatust. Siis jooksen ma hullununa, rinnus rõõm ja taasärganud lootus, erutusest värisevad

käed tervituseks ette sirutatud.

"Nad on tagasi!" juubeldab mu ajulisand. "Nad on tagasi!"

Ma torman ringi ning otsin. Asjatult.

Ja siis, kui ma olen kes teab mitmendat korda veendunud, et petlik hääl polnud midagi muud kui vaid tugev tuulepuhang, mis maas vedeleva väsinud kiviklibu hetkeks lendu tõstis, vallutab mu hinge taas tühjus.

Ma jalutan mööda iidse linna tänavaid.

Need tänavad on juba ammu surnud. Siin elanud olendid on lõpetanud oma maise teekonna ning isegi nende elutud kehad on lagunened vormituks põrmuks. Põlglikult naeratav ajakuninganna on halastamatu.

Mu ajulisand kannab endas mälestust kaugetest aegadest. Killukest iidsest minevikust, mil surnud linna tänavatel liikusid tuhanded kärratsevad olendid. Nad rõõmustasid ja kurvastasid, nutsid ja naersid. Nad olid.

Enam kui kolm miljonit standardpäeva tagasi.

Ma jalutan mööda iidse linna tänavaid.

Kunagi hiiglaslikult kõrgustesse pürgivad ehitised on ajahamba poolt puretuna kühmu vajunud. Peaaegu iga päev langeb mõni neist tolmu üles keerutades kokku. See ei kesta enam kaua. Õige varsti on nad kõik muutunud löödult kummardavateks muhkudeks kõrbeliival.

~kas ma käivitan elufunktsioonide skänneri~

Mu ajulisand ei ole lootust kaotanud. See ei kuulu ta ülesannete hulka.

Ma noogutan mõttes.

~vastus negatiivne // puuduvad tõendid mõistusliku elu olemasolust // puuduvad tõendid tunnistatava elu olemasolust // puuduvad eluks vajalikud tingimused~

Mulle tundub, et ma taban kõlatust häälest lootusetuse noodi.

Kolm miljonit katset. Kolm miljonit negatiivset vastust.

Ma jalutan mööda iidse linna tänavaid.

Valitsevat surmavaikust lõhestab ootamatult tugev piksekärgatus. Taevased väravad avanevad ning piinleva maa poole sööstavad lugematud happiest kihisevad pisarad.

~käivitasin personaalse kaitsevälja~

Ma vaikin. Mu ajulisand kaitseb mind ka siis, kui ma seda enam ise ei soovi.

Mürgised tilgad langevad kaitsetule linnale. Kostab talumatult intensiivset sisinat. See on viimsete ehitiste surmalaul. Happevihm mõrvab neid kiiremini kui aeg.

Mu mõtted liiguvad ajas tagasi.

Enam kui kolme miljoni päikeseloojangu kaugusele.

Kui ma kunagi siia saabusin, oli see õitsev ning tervisest pakatav maailm. Ma armusin ta muretusse olemisse esimesest silmapilgust. Lootusetult ja lõplikult.

Siis pääses valla Suur Haigus.

Iidse linna tänavatel käratsevad õnnelikud olendid lakkasid hingamast ning nende mädapaiseteks moonduvad laibad jäid tänavakividele lebama, silmis kustunud ahastus. Need üksikud, kelle kehad hirmsale haigusele vastu suutsid panna, pagesid hullununa, kuni Suur Haigus ka nemad endaga viis.

Mööda kogu maailma katvat iidset linna levinud surmaseemned tapsid kõik elava.

Agoonia lõppes enne oma algust.

Ma jalutan mööda iidse linna tänavaid.

Ta sinitaevas ei ole enam ammu sinine. Globaalse kliimaseadme reaktorid ei andnud kohe alla, ent aja paratamatu kulu vastu ei saanud ka nemad. Lagunevad reaktorid katsid linna mõrvarliku radioaktiivse kihiga. Elu saab siin olema võimatu ka sadade aastate pärast.

~deaktiviseerin personaalse kaitsevälja~

Elektriväli mu ümber muutub hetkega olematuks ning ma olen taas tagasi keset vaibumise viimse vaatuse kurbmängu. Happevihm on mind ümbritsevale maailmale jätnud oma sadistliku jälje.

Ma istun tolmusele maapinnale ning heidan pilgu mu pea kohal tähti varjavate paksude mõrvarpilvede poole. Vaikust häirivad vaid mu enese mehhaanilised südametuksed, mis tuleviku aega läbi oleviku minevikku suunavad.

Mu vööl rippuvad Suure Haiguse kapslid toovad kokku põrkudes kuuldavale kurbliku heli. Selles on killuke kannatamatust ning soov suletud ruumist välja pääseda. Ent praegu on veel vara.

Ma tean, et ootus tuleb pikk ja olen selleks valmis.
Ma tõusen püsti. Ma raputan endalt tolmu.
Ma jalutan mööda iidse linna tänavaid...

VIIMANE STREEBLANE

Mustad Sõdalased olid lähemal kui kunagi varem.

Kauge silmapiiri äärel rühkisid minu suunas kurjakuulutavalt mustad vaevutajutavad kogud. Nende piirjooned olid veel esialgu udused, ent muutusid iga mu südamelöögiga aina selgemaks.

Ma istusin paksu sinise samblikuga kaetud künkatipule. Maapind oli jahe ning rõskus tungis hetkega läbi õhukese riide.

Mõtlikult jälgisin ma lähenevaid Musti Sõdalasi. Nüüd suutsin ma juba eraldada nende massiivseid kogusid ja tuule käes metsikult lehvivaid kehakatteid. Nende tulekust õhkus kärsitust ning aja jooksul kogunenud raevu.

Ma ei tundnud hirmu. Enam mitte.

Aastaid olin ma väsinult ja vaevatult pidevalt teel olles põgenenud. Hirm jälitajate ees oli mind saatnud nii päeval kui öösel, nii ärkvel olles kui võigaste painajate käes piineldes. Nüüd tundsin ma, et olen põgenemisest väsinud.

Ma tõmbasin vöölt oma mõõga ning lasin tal päiksekiirte käes juubeldada. Liialt kaua oli ta pidanud ootama, elades ikka ja jälle mälestustes läbi kuulsusrikkaid võitlusi. Oli tulnud aeg ta peegelsile pind verega määrada.

Mustad Sõdalased nägid mu mõõga peegeldust ja minuni jõudis nende sõjahüüd. Selles oli tunda Teispoolse saatanlikku kõla ning ülevoolavat rõõmu peatse verevalamise ees. Nad aeglustasid sammu, mõistes, et seekord ootan ma nad ära.

Sa jõuaksid veel põgeneda, lausus ootamatult kellegi õrn hääl mu selja taga.

Võpatades kargasin ma püsti, pöördusin ümber ja lasin mõõgateral landeda.

See oli Egma. Ta näol oli murelikkust sugugi mitte varjav naeratus ning neiu silmad vaatasid mind kaasatundvalt ja kurvalt. Ta oli kaunis

nagu päikene.

Ma ei saa lõputult põgeneda, ütlesin ma aeglaselt õigeid sõnu otsides, varem või hiljem pean ma oma Saatusega kohtuma. Ma olen sündinud võitlema ning ka kaotuse korral ootab mind hea surm.

Ta heitis pilgu maha ja mu südamesse lõi pistodana valu.

Varem või hiljem jõuab see tund kätte, kordasin ma.

Sa ei saa neid võita.

Jah. Ma tean.

Egma noogutas mõistvalt. Mulle meenus aeg, mil meie hõim uljalt ja vabalt Streeboni piiritel tasandikel elas. Me küttisime metsikuid songgrogge, kaitsesime külj külje kõrval metsbarbarite juhurünnakute eest oma valdusi ja olime õnnelikud.

See kõik tundus nii ilus, et näis olevat vaid õnnis unenägu.

Unenägu lõppes, kui metsbarbarid juhuslikult Mustad Sõdalased sajandeid kestnud unest äratasid. Nende tehismõistus toibus pikast unest kiirelt ja Ärkamise Päeva eelsete Streeboni tarkade poolt neisse istutatud tapmisnälj pöördus oma loojate vastu.

Sellest sai kogu ajaloo halastamatuim verevalamine.

Mu silme ette kerkisid pildid ennastohverdavast võitlusest ülekaalukate monstrumite vastu. Mu kaaslased kaitsesid end vapralt ja tormasid kartmatult lahingusse. Ent kuidas on võimalik võidelda vaenlasega, kelle väed on lugematud?

Ajapikku langesid ka tugevaimad meist ja vaid üksikutel õnnestus põgeneda. Ent see ei tähendanud pääsemist. Mustad Sõdalased leidsid meid jahilooma osavusega ning peagi kaotasin ma teistega sideme.

Sa tead, et sa võid olla... viimane?

Ma noogutasin vaikides. Mu hinges mäsles tunnete torm.

Kas ma olen? küsisin ma vaikselt.

Egma ei vastanud. Ta vaikimine ütles rohkem kui tuhat sõna.

Ma tunnen teie kõigi järele puudust, ütlesin ma talle silma vaadates. Ma võitlen täna viimast korda ja mu hing saab üheks Olematusega. Kuid mu surm saab olema hea surm ja ma lahkun võidulauluga huultel.

Kui ma saaksin vaid praegu sinuga olla, sosistas Egma.

Hüvasti Egma, vormisid mu huuled hääletu lause.

Ma jälgisin kurvalt ta hologrammi kustumist. See hakkas laiali

valguma, kaotas oma teravuse ja kadus viimaks täielikult. Teise Reaalsuse jõuvaru oli end ammendanud.

Hüvasti, kuulsin ma vaibuvat häält. *Hüvasti*.

Ma meenutasin päeva, mil Egma Mustade Sõdalaste tulimõõkade läbi hukkus. Enne oma surma oli ta yowq Teise Reaalsusesse üle kandunud, et veel vaid kord kehatu vaimuna tagasi tulla. Selleks et jätta hüvasti viimase streeblasega.

Ma kuulsin selja tagant kostvaid raskeid samme ja naeratasin.

Mind ootas ees hea surm...

PROJEKT "INVASIOON"

Kaisukarude planeet – asub Mängu- ja Pärisoniversumi piirimail, Olemise ja Mitteolemise vahepeal. Planeedi asukateks on kaisukarud. Planeedil on üks linn – Ideaalne. Kogu ülejäänud ala on kaetud lillepõlluga, kus lendavad linnukesed, mesilased ja liblikad.

Aastal 805532 algas ja lõppes Mänguuniversumi ja Pärisoniversumi vaheline sõda. Algas ja lõppes Kaisukarude planeedil....

(Alexandre Cantori entsüklopeedia, lk 090, fl 77)

"Hoidke oma püssitorusid kõrgemal," röökis Kõige Parem ja Pehmem Kaisukaru. Ta oli planeedi sõjaväe ülemjuhataja. "Kas te tahate endal päid otsast lasta või?"

"Andke andeks," pudistas Labiilne Kaisukaru. "Ma ei saa ju niikuinii aru, milleks need roikad mõeldud on. Ma kardan pauku, juba lapsest peale. Ma lähaksin parema meelega lilli nuusutama."

"Noh... see on muidugi tore... ma mõtlen... ahh," Kõige Parem ja Pehmem Kaisukaru lõi käega. "Aga me peame valmistuma. Vaenlane ei maga. Vaenlane on siiapoole teel. Me peame ta peatama. Ja purustama."

"Mul on lillekahurid," teatas Kõige Paksem Kaisukaru. "Ja neli aatomipommi."

Ta muutus mõtlikuks. "Tõsi küll, ma ei oska neid kasutada, aga kaasaantud õpetuses on kirjas, et see pidi rohkem selline psühholoogiline värk olema. Vähemalt on neil garantiiaeg. Kaks aastat!"

Kõige Paksem Kaisukaru oli enda üle uhke. Ta oli planeedi relvalao ülem.

"No nii," kuulutas Kõige Parem ja Pehmem Kaisukaru. "Nüüd hakkame püsse paugutama."

Labiilne Kaisukaru minestas. Kõige Paksem Kaisukaru silitas hellalt oma aatomipomme.

Pahad kõndisid mööda lillevälja. Nad liikusid kaugusest paistva Ideaalse linna poole. Selle kohale oli tõusnud tohutu tuumaseen. Kiiritada saanud liblikad ja mesilased ja linnukesed kukkusid lennu pealt surnult maha. Pahad ägisesid mõnust.

Pahade nimed olid Surm, Nälg, Meeleheide ja Valu.

"Tahaks kedagi närida," ütles Valu.

"Tahaks kellelegi hinge pugeda," ütles Meeleheide.

"Tahaks kedagi näpistada," ütles Nälg.

Surm ei öelnud midagi. Ta teritas vikatit.

Pahade koorekihi taga lonkas Vastik. Ta oli oma põlve vigastanud.

Vastik kandis lippu. Selle valgele kangale oli veriste tähtedega kirjutatud PROJEKT "INVASIOON". Vastik oli endaga väga rahul.

Vastavalt Univesumitevahelise Uurimise ja Elluviimise Nõukogu otsusele number 52ÖÄK70 pidi iga tegevus kujutama endast projekti ning kandma seetõttu ka nime. Antud projekti töönimetuseks oli niisiis "Invasioon". Selle nimetuse oli välja mõelnud Pärisoniversumi valitseja isiklikult. Järelikult oli see Väga Hea Nimetus.

Vastik vedas endaga nõõripidi kaasa kärü. Harilikku sellist. Sinna olid kogutud Öuduse seemned. Pahade ülesandeks oli need korralkult ja plaanipäraselt maha külvata. Tulevikus pidid neist kasvama Öuduse puud ja põõsad. Hiljem metsad ja võsad. Saja aasta pärast pidi kogu planeet neist kaetud olema. Hiljemalt.

"Kiiremini!" käskis Surm. Tema oli Pahade pealik.

"Tähelepanu! Saage tuttavaks," ütles Kõige Parem ja Pehmem Kaisukaru. "See on meie kõige suurema lootus – Transvisuaalne Küberkaru."

Kaisukarud ahhetasid. Ja ohhetasid. Ja vaatasid.

Transvisuaalne Küberkaru oli hirmus suur. Ta oli sada meetrit kõrge ja sada meetrit lai. Vähemalt. Ta silmades läikis Kurjus.

"Selle imeeluka abil võidame Pahad ära nagu naksti," teatas Kõige Parem ja Pehmem Kaisukaru sõjakalt. "Ja surume nad põlvili ja paneme nad armu paluma."

Teised kaisukarud kiljusid vaimustunult.

Transvisuaalne Küberkaru tegi paar ettevaatamatut sammu ja astus laiaks unistama jäänud Unise Kaisukaru. Täiesti kogemata. Loomulikult.

"Te ainult vaadake teda," rõõmustas sõjaväe ülemjuhataja. "Vaat selline peab üks õige kaisukaru olema. Astub kümme Paha korraga surnuks ja ei tee teist nägugi. Hurraa! Mõmm-mõmm! Hurraa!"

Kaisukarud kordasid ta järel: "Hurraa! Mõmm-mõmm! Hurraa!" Viis korda. Kümme korda. Võib-olla koguni sada korda.

Sellisest kärast segadusse sattunud Küberkaru hakkas kummaliselt värisema. Ta hammaste vahelt pudenes maapinnale rikkalikult mutreid ja polte.

"No nii," nentis Kõige Paksem Kaisukaru. "Nüüd tal keris vahele."

"Mida see tähendab? Mis nüüd juhtub?" uudishimutses vahepeal minestusest toibunud Labiilne Kaisukaru murelikult.

"Kohe näed," teatas tahmase näoga relvalao ülem aatomipomme kaenlasse haarates. Neid oli tal nüüd kolm. Üks oli ära katsetatud.

Transvisuaalne Küberkaru vajus tohutut tolmupilve üles keerutades põlvili ning lagunes osadeks. Pisikesteks sellisteks.

"Ah sa kergemeelne karuema," vandus Kõige Paksem Kaisukaru valimatult. "Mis siis nüüd saab?"

"Teeme koosoleku," teatas Kõige Parem Ja Pehmem Kaisukaru. "Ja hakkame sissisõda pidama."

Pahad olid vahepeal juba peaaegu linnavärvateni jõudnud. Nad olid väsinud. Ja õietolmused. Ja vihased. Loomulikult olid nad ka Pahad.

"Mis sa seal mõkutad," kurjustas Surm Vastikuga. "Liiguta ennast kiiremini. Ega meil terve päev aega ei ole."

"Tahaks midagi Paha teha," kaebas Valu nõrga häälega. "Ma ei viitsi neid liblikaid kah enam taga ajada. Tahan kaisukaru piinata."

Nad jõudsid linna värvateni. Ja astusid sisse. Liikusid edasi.

"Lööme nad laiaks!" rõõgatas Nälg hambaid kiristades.

Kaisukarud olid kogunenud linna peaplatsile. Neil oli koosolek. Pahad jäid seisma.

"Mehed, lennake peale," õhutas Surm.

"Mina lähen esimesena," teatas Meeleheide. Ta voolis ennast vihmaussiks ja vingerdas lähemalseisva kaisukaru vasakust kõrvast sisse. Ta otsis hinge. Ikka selleks, et sinna sisse pugeda. Paari hetke pärast roomas ta paremast kõrvast välja ning langes murdunult maha.

"Sellel loomal ei olegi hinge," teatas ta väriseva häälega. "Mitte mingisugust. Isegi mitte kõige väiksemat." Ta puhkes lohutamatu nutma.

"Ära vesista, saamatu närakas," esines Nälg. "Ma lähen ja näpistan teda õige pisut."

Ta võttis taskust suured Näljatangid. Ta lõi need kaisukaru kassasse. Ja pigistas. Nagu jõudis.

Kaisukaru niheles pisut. Ja heitis pahase pilgu selja taha. Ja sügas selga.

Nälg pistis Näljatangid tagasi taskusse. Ta laiutas sõnatult käsi. Kaisukarud ei söönud midagi. Ja ei joonud kah. Järelikult ei tundnud nad ka nälga.

Nüüd astus ette Valu. Ta naeratas kurjalt. Ja võttis seljakotist välja oma tööriistad.

Valu torkis nõeltega, peksis jalaga, hammustas, tõmbas rattale, rebis puruks, löikas sisse, piinas, kägistas, vägistas, hakkis, näris, venitas, urgitses ja lõmastas. Siis pistis ta tööriistad kotti tagasi.

"Jumala tuim tükk," ütles ta hüsteeriliselt kõrge häälega. "Selle peale ei hakka miski."

"Käpardid!" kurjustas Surm ja andis ebaõnnestujatele vastu pead. "Vaadake, kuidas tõelised meistrid töötavad."

Ta tõstis vikati. Õnnetuseks juhtus kaisukaru just järgmisel hetkel kummarduma ja langev tera põrkus vastu munakivisillutist. Ja läks kõveraks. Ja nüriks. Sellega polnud enam midagi teha.

"Neetud!" arvas Surm vihast värisedes. Valu ja Meeleheide ja Nälg itsitasid vaikselt. Vastik itsitas ka.

"Me peame ju nendest karvatuustidest kuidagi jagu saama." Ta ajas end püsti ja liikus teisi Pahasid kaasa tassides väljaku keskel asuvale lavale. Seal esines parajasti Kõige Parem ja Pehmem Kaisukaru. Ta

töötas välja vasturünnaku strateegiat. Ja tutvustas seda teistele kaisukarudele. Vabas vormis.

Pahad tõusid lavale. Surm lükkas vägede ülemjuhataja kõrvale.

"Me oleme Pahad. Me tulime teiega sõda pidama," teatas ta. "Andke alla, kaisukarud."

Väljakule sigines vaikus. Siis hakkas keegi naerma. Teised ühinesid. Õige pea rökkas kogu väljak metsiku naeru käes.

Surm tõmbas pea õlgade vahele. See oli midagi uut. Midagi ennenägematut.

Kõige Parem ja Pehmem Kaisukaru oli vihane. Ta oli just oma kaitsestrateegia üksikkohtadeni jõudnud, kui need kolm õietolmuga kokku määratud tola ta kõrvale lükkasid. Teisest küljest pakkusid nad muidugi rahvale sellisel pingelisel ajal meelelahutust. See oli teretunud.

"Andke neile igaühele kolm kuldraha," ütles ta Kõige Varakamale Kaisukarule vaikselt. "Ja visake siis linnast välja. Ärgu nad enam teist korda meid segama tulgu. Me peame Pahade tulekuks valmistuma."

Ta kõhatas hääle puhtaks. Nii palju tuli veel ära teha. Ja paika panna. Ja kinnitada. Ja läbi arutada. Aega oli vähe.

Surm ja Valu ja Nälg ja Meeleheide seisis Ideaalse linna väravate taga. Vastik seisis ka.

"Lähme siit minema," ütles Surm valulikult neelates. Teda polnud varem veel kunagi kusagilt välja visatud. "Meil pole siin midagi teha."

Pahad hakkasid vaikselt oma kosmoselaeva poole astuma. Nende taga lonkis Vastik ja külvas agaralt Õuduse seemneid. Tema oli ainus, kes oma ülesandega toime tuli. Selle eest ülendati ta hiljem Äärmiselt Vastikuks.

Muide, Õuduse seemnetest ei kasvanud kunagi ei puid ega põõsaid. Isegi rohtu ei kasvanud. Sellel planeedil said kasvada ainult lilled.

Vaat selline on üks tõeliselt õnnelik LÕPP

VEIKO BELIALS

ALGUSE JA LÖPU AASTA

Ma olen vana. Väga vana. Nii vana, et ei mäleta enam kõike. Ja see, mida ma mäletan, ei pruugi olla tõsi. Kuid mis on üldse tõde? Või mis vale? Ei mäleta...

Mäletan, et kunagi olin ma noor. See pidi nii olema. Ma olin noor. Ja ilus. Nii vähemalt räägiti.

Ma olin lootustandev.

See oli aeg, kui järjekordne Tsükkel hakkas lõppema. See oli aeg, kui Ring pidi täis saama ja Pöörlev Torn peatuma, et Koletis saaks välja tulla. See oli aeg, kui Maailm pidi saama uue Kangelase.

Nii oli see olnud ja nii pidi see jääma. Tsükkel Tsükli; Ring Ringi järel. Kangelased. Kuulsad nimed, suured eeskujud. Õnnelikud olid need, kellel oli antud elada Alguse ja Lõpu Aastail, need, kellele oli antud võimalus saada Kangelaseks.

Ma olin noor. Ma olin lootustandev. Ja ma elasin õigel ajal. Minu jaoks sellest piisas. See pidin olema. See lihtsalt ei saanud teisiti olla. Ma teadsin ka seda.

Ma mäletan, kuidas ma seisin ja ootasin, et Torn peatuks. Ja Torn peatus. Ma mäletan Koletist. Ei, ma ei mäleta, milline ta oli. Selle olen ma unustanud. Olen tahtnud unustada. Muidu poleks ma suutnud...

Ma tapsin ta. Vist. Ka seda ma ei mäleta, kuid küllap see nii oli. Igatahes sai minust Kangelane.

Siis olin ma noor. Ja ilus. Nüüd olen ma vana. Väga vana. Nii vana, et ei mäleta enam kõike. Kuid see pole ka enam tähtis. Tähtis on, et taas on tulnud aeg, mil Ring hakkab täis saama. Tsükkel lõpeb ja Pöörlev Torn peatub; Maailm saab uue Kangelase. Maailm vajab Kangelasi, ta ei saa nendeta.

Mu töö hakkab otsa saama, teenistus lõppema. Kaua, väga kaua valvasin ma, et Ring ei katkeks; nüüd lõpuks saan ma rahu.

Ta juba ootab. Ta on noor. Ja ilus. Nagu mina kunagi. Torn peatub.

On aeg, et Algus ja Lõpp üheks saaksid.

On aeg.

Ma lähen välja, et ta saaks tappa oma Koletise.

Et temast saaks Kangelane...

KAKS TIMUKAT

Hämaras keldris suure tammise laua taga istusid kaks meest; kaks mustas mantlis kogu, kapuutsid nägu varjamas, ning rüüpasid suurtest peekritest veini. Tõrvikud seintel tantsitasid väänlevaid varje, kirjates võlvlage haisva tossuga.

"Varsti," sõnas üks meestest; see, kelle mantlit vöötas takune nõör.

"Õigus, vennas," vastas teine. "Varsti."

"Jah, ma olen vend," nõustus esimene kõrgilt. "Kuid mitte vennas. Vähemalt sinule mitte!"

"Tahad sa öelda, et sa oled minust parem?" irvitas teine ning kapuutsi varjust välgatasid ta süngevõitu silmad. "Et sina oled munk ja mina timukas?"

"Noh..." pomises munk veidi tagasi tõmbudes. "Nii see ju on."

"Eksid, vennas," raputas timukas pead. "Meil pole mingit vahet. Sa oled samasugune timukas nagu minagi, näe, kuubki sama must ja kapuuts nägu varjamas."

"Kuidas... Kuidas sa julged?!" kokutas munk šokeeritult. "Ma olen püha Ordu liige... See on solvang!"

"Mida mul karta? Või keda?" kehtas timukas oma vägevaid õlgu.

"Ära unusta, et kord võib tulla päev, kui ka sina pead tapalavale astuma," hoiatas munk.

Timukas puhkes naerma.

"Ära unusta, et ma teen seda iga päev. Mina olen siin timukas. Ja iseendal, kas tead, on pagana raske pead maha raiuda!"

"Jah, sa oled timukas. Veel."

"Usud sa tõesti, et mind võidakse lahti lasta?" päris timukas lõbusatult. "Olgu. Teeme proovi; vahetame kohad!" Ta kääris käised üles, paljastades lihaselised käsivarred, ja tõstis oma laia teraga kirve lauale. "Võta! Mina oskan sinu kombel lõugu lõksutada küll, vaatame, kuidas

sina kirvega toime tuled."

Munk peitis oma lihavad kämblad ehmunult selja taha.

"No näed siis," muigas timukas. "Sa pole nõus. Sinusuguseid silmakirjateenreid on meil tuhandeid. Te räägite ilusaid sõnu, kuid sisimas olete te timukad. Ja kuigi te olete timukad, pole teist tegudes asja. Te olete maod. Roomavad maod, kes ainult sisisevad, salvate te vaid pimedas, kui keegi ei näe. Ja seni, kuni ükski teist päevavalgesse ei julge astuda, seni olen mina siin ainuke timukas, raiu see endale pähe! Teist pole minu töö tegijaid, niisiis pole mul ka kedagi karta."

"Julge on su jutt, timukas," vangutas munk pead. "Julge ja jumalakatmatu."

"Ei karda ma teid, ei karda ka teie jumalat!" põrutas timukas rusikaga vastu lauda. "Proosit, kaim!" Ta rüüpas mehise sõõmu.

"Me pole kaimud!" ärritus munk uuesti. "Sina tapad, mina üritan päästa."

"Perset!" vandus timukas. "Timukas oled, ja tõbras, nagu minagi! Päästjad!" turtsus ta põlastavalt. "Tunnen ma teid, päästjaid; teie olete mu leivaisad. Teie saadate mulle mu töö. Ainus, mis meid eristab, on see, et mina ajan orasid ihhu, sina teadvusesse; mina tapan keha, sina aga vaimu."

Timuka silmad välkusid ja munk kummutas peekri suule, et ennast selle pilgu eest peita. Timukas, kellele kange vein oli pähe hakanud, polnud aga veel lõpetanud.

"Vaata neid käsi!" röögatas ta, torgates oma tursked peod munga nina alla. "Vaata! Need käed on verised, aga mu hing on puhas. Sinusugustel on aga vastupidi, ja see, mu kallid, on palju hullem. Palju hullem..."

"Sa räägid liiga palju, timukas," pomises munk. "Sa peaksid liigutama käsi, mitte suud."

"Timukas on nagu narr – tal on õigus tõele," muigas timukas kõveralt. "Miks ma seda teen? Sa tahad teada, miks ma räägin, kui peaksin vaikima? Miks sina vaikid, kui peaksid hoopis rääkima? Miks tuleb ette, et sa jätad mõne oma ohvri rahule ega mürgita tema hinge?"

Munk kahvatas ja lõi väriseva käega risti ette.

"Ma ei saa teisiti," tunnistas ta lõpuks. "Aeg-ajalt pean ma kõik

endasse uputama ja vaikima. Ma pean tundma, et ma olen asjadel lasknud minna omasoodu, ilma neisse sekkumata. Kui ma seda ei teeks, ei saaks ma edasi töötada. Ega võibolla ka elada. Ma ei suudaks."

Munk langetas pea.

"No näed, me oleme siiski sarnased, vennas," võidutses timukas. "Mina pean jälle aeg-ajalt rääkima: hingelt ära ütleva selle, mis sinna on kogunenud, et teada – ma olen sekkunud, ma pole lasknud asjadel omapäi minna.

Ei, räägi, mida tahad, vend munk, kuid me oleme sinuga nagu ühe kirve kaks pöske. Me teeme ühte tööd."

"Jah, kaim," sõnas munk vaikselt ning ta silmades elas valu. "Sul oli õigus. Me oleme timukad, sina ja mina. Töö ootab."

Nad tõusid. Üks võttis risti, teine kirve, ning tõrvikud valgustasid kahte mustas mantlis kogu. Kahte timukat.

TÄNU

Lõke, mis kleepuvas pimeduses hubises, valgustas istujate nägusid, rebides neid kordamööda varjust välja. Need olid karmid näod, metsikud nagu kõnnumaa, mis oligi nad sääresteks teinud.

Mehed, neid oli kaks, sõid midagi, mis polnud ei isuäratav ega maitsev, küll aga toitev.

"See juhtus aasta tagasi," sõnas vanem mees vaikselt.

"Mis?" küsis noorem ja leegid valgustasid hetkeks ta palet.

"Ma ütlesin, et see juhtus aasta tagasi," kordas vanem mees.

"Võib-olla," nõustus noorem. "Ma ei mäleta. Ma ei taha mäletada."

"Aga mina mäletan," ei jätnud vanem mees. Tema kõhn nägu oli tulevalgel kui surimask. "Täpselt aasta. Ta päästis me elu."

"Ma tean," ärritus noorem. "Milleks see jutt? Ta suri, et meie saaksime elada."

"Ta ei tahtnud surra."

"Keegi meist ei tahtnud surra," urises noorem, "aga tema pidi seda tegema. Muidu oleksime kõik surnud."

"Jah," noogutas vanamees. "Meie olem' nüüd elus. Tema mitte."

"Neetud!" röögatas teine. "Mida sa tahad? Pean ma nutma? Miks sa ei lase mul unustada?"

"Sest me ei tohi unustada! Vähemalt selle on ta ära teeninud."

"Aga ma tahan unustada! Ma ei taha mäletada seda, mis siis juhtus!"

Noor mees tõusis ja kõndis närviliselt edasi-tagasi. Hoolimata oma sõnadest ta mäletas. Talle meenus too troostitu õhtu, kui see selgeks sai. Nad olid läbi; täiesti otsas. Üksteist toetades vaarusid nad kesk üksluist lõpmatust, kurnatud, tee kaotanud... Ainus kindel suund oli Surm, muud teed olid kadunud. Kõnnumaa on karm kohtunik, kes ei andesta eksimusi. Nemad olid eksinud. Nüüd oli neil ainult üks tee, kui just... Nad ei tahtnud sellele mõelda, kuid, lasknud ühel nõrkusehetkel sellel enesele ligi hiilida, ei saanud nad sellest enam lahti. See varitses neis endis, oodates, teades, et nad murduvad.

Ja nad murdusid. Nad nägid seda teineteise silmist ning hakkasid seepärast teise pilku vältima. Läks kaua, enne kui kõik endiseks muutus; enne kui süü tuhmus ja teise pilk enam ei põletanud. Nüüd oli vanamees haava lahti käristanud. Miks?

"Miks?" karjus noorem. "Neetud tõbras! Vårdjas! Miks!"

Ta nägi taas ennast seismas, verine nuga käes ja seedimine kurgus.

"Miks?" sosistas ta.

"Et sa mõistaksid," lausus vana mees vaikselt. "Et tunneksid tänu. Meile anti teine võimalus. Tema andis meile selle. Aga kõigil on hind, saati siis veel Surmal; ja seda hinda peame maksma meie."

"Tänu!" röögatas noorem ja sülitas. "See raibe oli vintske nagu vana saabas ja terve nädala pärast olin ma pesal! Tänu!"

Ta tormas minema ning vana mees kuulas, kuidas ta pimeduses märatses, valades kõnnumaal välja oma nimetut raevu. Süüst sündinud raevu.

Vana mees noogutas. Ta mõistab. Tal on olnud piisavalt aega, ning ta saab aru. Peab saama. Süütundega kõnnumaal kaugele ei jõua.

"See juhtus aasta tagasi," pomises vana mees ning ta silmad olid sügavad ja kurvad nagu hobusel. Nende hobusel aasta tagasi.

KAAREL VESKIS

J'ai vu ses yeux de fougère s'ouvrir le matin
sur un monde où les battements d'ailes de l'espoir
immense se distinguent à peine des autres
bruits – qui sont ceux de la terreur – et, sur ce
monde, je n'ai vu encore que des yeux se fermer

/andré breton, "nadjä"/

**odilon
redon**

("les yeux clos")

yrgnägelikud õilmed ons see mustvalge süütus või eba-
täiuslik paralytiline paradiis Suubuvad kykloobi
ahtameelsed ulmad uinund kaunitari kaleidoskoobiöösse
Emb kumma isand mäletab liblikas yksi Tume-
lillade lillede yhine nägemus libiseb yle vete ja ilu
tärcab langetet laugude takka Ah mängija hakkide kisas
kuhu jaksad kyll tassida täringu paarile lisaks
mitu silma saad Näe pimenevad piirid näe sulgub laup
uskumist ulgund ulgumist uskund sirutub välistet
kostuste kannule välisteks terendusi koondab eneseks
laatuv saatus Kuid koolnud araablase glissando
pysitult kirendav tema verrega taevale etsit koraan
uskmatuid manitseb kyndimatute mööndustega pysi-
matusessegi virguma Lumm mattub lumme siis helisev
hyvastijätt ulatab hallusse lahtuva palge su poole kui
kaheldes kas mitte kõike ei jaganud siiski pandora

marc chagall

("lendav vanker")

eelija veel ajab päikesehobusid enese eel kellel
tuline keel tema hõlmas kõik vankrid ja punkrid kehastumas
kehatuteks taevakehadeks armastajate viisi tiirlevaiks
ymber metropoli Morn on eiffeli torn ning heitund kuid
kurtmas teda ei leitud habetund beebide hiljutist hukku kes
sõbramehe poolest oksa tõmmat läbi tõupuhaste tõuraste soo
kõiguvad kõiksuse kätkis nyd vitebski katused on nende
matused elementide yhenduv lend nende synd ning apokalypsis
neil lypsikuks mis seinakella seiraval sisinal täitub kallasteta
koskede vahust Yhes sinises majas kui majakakaja säääl
punase värava säras resideerub Rex Iudaorum kui hobuseysas
ja kuninglik määr pole kolm vaid tolmtuhat teda kätlemas
järjetult mil sõrmede arvus on etikett leebe Lööge kella aga
angelust langenud inglile et uinuks ka bella see sõjard
ja vaata eelija suur ja kardetav ajab päikesevankrit ning
pöörab pahupidi kõik sydamed

edvard munch

("autoportree kellaga")

noli tangere Olematuse võrdlused tyhjuse tähe all
taivutada leppimatuse ikkesse Viimased visioonid on
Väljaspoolt Vaadeldavad ja sõgedad näiliku meeled
oo vaid hirmu eest pageda päikesesamba taha Maa tantsivad
taevased viljad nyd poolusil silmiti lõmakil ikka
saatmas meid keda me enam ei näe Pelg pime peni
vaimu kerjakepi karjane yle valuse valguse väljade
Maailma tahe on lõhki ja kisendus lõigub pupille

Väe varjud vaibumuse vaibal piki virmaliste tunnelit
kus jäämise valu on lämbus ja mineku valu on õhk
sest ei mõista paiklik et vaheldub rõhk kui yyrike
yksmeel saab ylendet yksinduse yminaks Ruum rusub
aeg milles in flagranti leitud inimest enesest
tõrjumas paratamatuseks pyydlemas tuim yksluine
luine joovastav tants humin raputamatu kõrvus silmis
kyys lind gravitatsioon puuviljataoline

**arnold
böcklin**

("vita somnium breve")

nii mõnigi aksioom sulas põgusaks vormiks su loomus
et Tervikul puudub tuum sa teadsid siit loodusegi sai
tabatavaks pöörat figuur ning et otsingu haar
pole õgev kuigi ylem kui vikerkaar kuna lähe võib olla
vaid sõge Viiuldaja lõgisev luiselt vasakul õlal veel
jälgib su pintsli akorde ning kajasid helavaid
ainumalt seesmiste juhuste määratud keelil
Vajab ehk põhjatus elu jaoks umbuvat alust ent see
vaid su Olemist tingis või siis viivulist ulma loorber-
puhmaste vilus kõrkjate vend antiikne kel kogunisti on
tung kui juba kaljudevõrdselt kypressid
syyrinksisillerdusis varjavad naasmise sygava varju
ning teekond on päästmatust päästev Paan on roidund
nereiidid ta rahule jätnud vaikus vaid muusikat
luutev allikavaldusis kostuda suutev Luudkondid
kuhjumas maas kui lahkub taas
odysseus ei ta kyll ithakale mõtle

vassili kandinsky

("kompositsioonid")

miski vahutab tinases taevas miski vist
valutab tunases kaevus neis koltais skväärel ja mujal
kus valitseb violetne polyyp Kust on pärit need kurvid su
mures tempereeritud aju elaan Ma tean kõik kolmnurksed planeedid
lähtuvad teravnurgast paralleelsel udukogul kus kummitab
uduseid linnu nagu murnau nagu amsterdam säääl ei hääldata
iaalgi roose on mysteerium nii mõte kui vahend ja sõnatuski
yksnes eksides heiaatuv footonite foonil ihmjal tõe-
tornikuplilt Vahel pyyab ja haarab kõik lõuend Pysitavaks
võõraks transleerumatuks Surmamõistetud silmasära jääb alles
kaudu trellide kanvaa voodamaks yle tuhmund pagunite
ytlemaks Oh inime hall pulseeriv horisont kõikide tsentrite
öös sa valluta maailmaruum et Säääl Kust Sa Puudud määraks värve
su vaibuv rytm et su haudu saaks olema hulgi ning yhtlaselt
kuna ometi alati alasti kellegi janune suu kui pyha
loode tõesti vaikis ja kuivas su oimudes

max ernst

("vox angelica")

miski kõnnumaa kohal ripneb juuksekarva otsas mõnikord pomm
mõnikord aatom mõnikord dada mõnikord pää võibolla on
see égalité fraternité võibolla armastus mis lõpuks
lõhestab ajaloo kolba Spiraalne surematuus aga samas
välivoodina vedrutab surijad subjektiivseks supiks Aed
õgib lennukeid lennukid õgivad inimesi oo lennata
lennukeid õgides sigareid pahvides yle kalastund puude

läbides hõredalt talutavaid lõkse varustet valastund
apaatiaga justkui kärbes ebaeukleidiline uhi-
unede lõõmas sekretärlinnu maskeeringuist pidalit
pigistes pildile Pigistes nokkades kel kuukell kui
laulatussõrmus Sõõrmeis äikeseaimus tõmbub de-
humifitseeruv huumor läbi vidinate varjutab päikese
oma ajudega euroopa see metsamutant see lill mis ei lahkund
paletilt see ööbik kes ehmatas meid kui olime syvenend
vestlusse maximiliaanas

MARTIN PALM

VÕIMATU ÜLESANNE

See hommik oli tavaline nagu iga teinegi. Magasin äratuskella helinast hoolimata pool tundi kauem. Kõik hommikud algavad mul samamoodi ning ma lähen tööle alati sellise tundega nagu koolipoiss, kellel on kodune töö tegemata jäänud.

Raadios lubati "ilusat ilma". Keetsin kohvi ja tegin päeva esimese suitsu. Kui ma üle laua kummardusin, et koni kapi taha prügikasti visata, riivasin maasikamoosipurki, mis kukkus põrandale ja määris mu valged püksid ära. Kuigi ma elan üksi, karjusin ikkagi maasikamoosi peale: "Kui sa oleksid inimene, siis ma tapaksin su ära!"

Hilisel hommikul, kui tuul puhus õrnalt lahti gladioolide pungi ja pargiteed saatvate vahtrate ladvad kahisesid üksmeelselt, kõndisin bussipeatusse ning ostsin ajaleheputkast paki Dunhilli. Mul läheb üks pakk päevas. Ma üritasin sigaretti põlema saada, aga hommik oli piisavalt tuuline, nii et tikk kustus peaaegu kohe. Loobusin üritusest, sest buss oli juba näha. Buss oli rahvast täis. Keerasin ennast näoga sõidusuunas. Minu taga seisis ilusad vene naised ja minu ees üks

pikkade mustade juustega lühikest kasvu mees. Ning tema ees punastav prillidega keskealine mees, keda ma olen näinud sisenemas bussi minuga ühest peatusest.

Kui ma olen aknast väljavaatamisest tüdinud (näen neid tänavaid iga päev) kinnitus mu pilk mingitel põhjustel mustade juustega mehe õlale, mis vaikselt rütmis liikus. Ma üritasin mõelda õlaliigese närvi põletikule, aga see tundus liiga igav ja ma vaatasin uuesti aknast välja. Ning aknaklaasi peegelduselt nägin, kuidas mustade juustega mehe parem käsi riivas rütmiliselt prillidega mehe jalgevahet. Kui ma aeglaselt silmad tõstsin, et näha prillidega mehe nägu, siis ma nägin pingutatult rahulikku pilku, mis vaatas kuhugi bussi tagaossa nagu püüdes jätta muljet, et kõik on OK...

Nad väljuvad minuga ühes peatuses ja kõnnivad minust umbes paar meetrit eespool.

"Kas sa elad kusagil siin?" küsib prillidega mees.

"Ei, aga sina?" küsib mustade juustega mees naeratades.

"Ei. Ma lähen..." vakatab prillidega mees, nagu mõeldes, mida öelda, "...umbes tööle."

"Ah tööle..."

Me kõnnime umbes kümnekond meetrit ja ei lausu üksteisele ühtegi sõna. Majad on sellel tänaval ehitatud üksteise külge ja mul ei ole ühtegi võimalust ära keerata, ning kui ma järele mõtlen, siis ma ei teagi, kas ma tahaksin.

"Aga kuhu sa ise minema pidid?" küsib prillidega mees.

"Üldiselt ma sõitsin juba oma peatusest ammu mööda."

Eemalt paistab ristmik.

"Ega sul suitsu ei ole?" küsib mustade juustega mees.

Prillidega mees ulatab talle Cameli paki.

"Ja tuld?"

Prillidega mees annab talle tikud ning mustade juustega mees paneb sigareti sel tuulisel hommikul esimese korraga põlema, mis avaldab mulle mingil määral muljet.

"Kuidas on su nimi?" küsib ta.

"Janek," vastab prillidega mees, kuid mulle tundub, et ta valetab, sest ta pole üldse Janeki nägu.

"Ooh... Janek... Mina olen Artur."

Jõuame ristmikule.

"Ma lähen nüüd siit. Head aega," ütleb Janek ja keerab paremale.

"Äkki me võiksime veel kohtuda?" küsib Artur.

"Ma ei arva nii," vastab Janek, korra tagasi vaadates.

"Ei arva? Ise tead."

Keeran vasakule, et jõuda oma tööpostile, oma kabinetti, kus ei tohi suitsetada, oma väikeste rõõmude ja suurte murede tekkekohale.

Paarikümne meetri kaugusel paistab maja, mida ümbritseb ilus ja vaikne park, kus jalutab liiga vähe inimesi. See ilu ja vaikus ning liigne rahulikkus mõjuvad mulle pisut ärevana, aga ma olen sellega harjunud. Olen seda hommikust ärevust tajunud juba kuus aastat, alates päevast, mil ma alustasin töötamist majas, mida ametlikus kõnepruugis kutsutakse psühhiaatriahaiglaks.

Kõndisin mööda koridori oma kabineti suunas. Ukse kõrval ootepingil istusid kaks noormeest, mõlemad umbes 18, mõlemad tumeda peaga.

"Hommikul MTVd vaatasid?" küsis sinise särgiga noormees.

"Korraks keerasin. Eile vaatasin ka ainult tund aega," vastas musta teksatagiga noormees.

"Järgmine nädal on ju see... auhindade kättejagamine."

"Euroopa omade või?"

"Jah, reedel."

"Kurat, ma olen Pärnus sellel ajal!"

"Kas Pärnus ei ole MTVd või?"

Paus.

"On küll."

"Ma vist lindistan selle endale."

"Vaatad seda, jah?"

"Lähen tüdrukute juurde vaatama..."

"Muidugi. Ma vaatasin seda Ameerika auhindade jagamist. Otsast lõpuni. Mulle meeldis ilgelt see *Leningrad Cowboys*'i esinemine.

"Ah-ah."

"Kõige parem esinemine seal."

"Ei olnud kõige parem."

"Seal oli nii sitt kontsert ju!"

"See... Tom Petty oli hea."

"Rolling Stones on tõesti väga vanaks jäänud. Kogu rahvas oli lõpp vaimustuses – jeeh! Idioodid!"

"Seal oli mõnusalt ära jaotatud," seletas sinise särgiga noormees. "Mingi trepp või vahe oli saalis sees, ühel pool olid tavalised kärsad, teisel pool staarid. Staaridel oli nagu eraldi loož või areen, kus nad said vabalt möllata. Björk oli seal ja Layne Staley, tead see Alice In Chainsi mees?"

"Euroopa omad on kindlasti palju mögamad. Seal on mingi U2 ja ei teagi kes veel."

"Blur ja Suede ja... Väga hea. Palju parem kui Ameerika omad."

"No ei tea..."

"Scooter ja The Prodigy ja..."

"Arvad, et tuleb ka või?"

"Muidugi."

"Ma kardan, et see U2 võtab kõik need auhinnad ära."

"Mille eest? Nad pole see aasta sittagi teinud. Millega ta võtab?"

"Ei tea... Lauluga."

"Neil ei ole ju ühtegi."

"See, millest ma rääkida tahan, on tõenäosus," ütleb Ahti-nimeline noormees jalgu ristates. Ta kannab musti teksaseid, sinist T-särki ja valgeid tenniseid. Ahti istub mu kabinetis ja räägib mulle, et ta murdis eelmisel nädalal oma Ray Bani prillidel kogemata väikese nurga ära ja seejärel tuli üks sang küljest ära. Ning mõni päev hiljem, kui ta tahtis sanga uuesti külge liimida ("superliimiga, jääb kinni küll"), siis oli see murdunud klaasitükk kuhugi kadunud...

"Või, et tõenäosus...", ütlen mittemidagiütlevale toonil ja mõtlen, kus ma seda poissi varem näinud olen. "Mission Impossible'i" esilinastusel? Üleeile taksosabas?

"See, et ma seda tükki enam üles ei leia... See on tühiasi. Ma ostan või isa ostab mulle uued prillid, aga samas pole see ju võimatu, et ühel päeval see tükk kuskilt välja tuleb. Meil on ainult 5 tuba ja vanemate magamistoas ja õe toas ta olla ei saa... Ning kui ma mõtlen tõenäosusele..."

Nüüd tean ma kindlalt, kus ma teda näinud olen – bensiinijaamas minu maja kõrval viskit ostmas.

"...see, et ma sellest ilma olen – see on OK, aga samas, kusagil on see ju olemas... oe... elab oma elu edasi... ning see tõenäosus, et ma ta uuesti üles leian, on ju täpselt sama suur, kui see, et ma tast igavesti ilma olen."

"Miks sulle Prodigy ei meeldi?" küsin.

"Nad on liiga soft. Või liiga popid. Ma ei tea. Mu õde kuulab teda. Sellepärast."

"Kui su õde, ükskõik kes ta ka on, sulle homme ütleks, et ta vihkab seda bändi, kas sa hakkaksid seda siis kuulama?"

"Te ei tunne mu õde. Ta ei ütleks nii."

"Aga kui ütleks?" nihutan oma tooli ukse poole, sest päike paistab mulle otse näkku ja ma ei näe korralikult enam Ahti nägu.

"Ta ei teeks seda. Anne pole juba 6 aastat ühtegi sõna öelnud."

"Mis juhtus 6 aastat tagasi? Vabanda, kui see liiga isiklik on."

"Midagi ei juhtunud. Ta sündis siis."

Ahti on pea kergelt langetanud ja vaatab oma tenniseid või minu kabineti punast vaipa – ma ei tee praegu vahet.

"Kui läheks õige tõenäosuse juurde..." ütlen ma pärast hetkelist vaikust. "Nii et isa ostab sulle uued Ray-Banid, nagu sa ütlesid?"

"See ei ole tõenäoline!" Ahti tõstab pea ja vaatab mulle otsa. "See on 100% kindel."

Teine poiss, mustas teksatagis, siseneb kabinetti.

"Kui me siia tulime... Miks teil koridoriustel linke ees ei ole?" küsib ta.

"Äkki räägiksime sellest, miks sina siin oled?" küsin.

"Ma ootan teda," vastab ta ja viipab peaga Ahti suunas.

"Me räägime kadunud asjadest," ütleb Ahti talle.

"Mul kaovad kogu aeg asjad ära ja pärast leian ma nad üles. Näiteks üle-eelmine kuu," alustab ta juttu, ise ikka veel ukse kõrval seistes.

"Läksime taksose, et pangast raha tuua. Mina ja üks tüdruk, ma ei saa tema nime öelda, aga te võib-olla teate teda nagunii, ja pangaautomaat sõi mu kaardi ära. See oli kell 2 öösel ja raha ei ole. Läksime tagasi... Ei, enne läksime veel ühest kohast läbi... Ja kui tagasi jõud-

sime, olin oma mobiiltelefoni ära kaotanud. Mõtlesin, mida ma nüüd teen, see on ju nii kallis. Et olen omadega täiesti sees. Keegi soovitas need kohad läbi käia, kus ma olin olnud, aga me ikkagi ei leidnud midagi üles.

Ja siis hommikul üks naine helistas ja ütles, et telefon oli lumehanges."

Käisin söömas ja raamatukogus. Meie kliinikule ei tehtud erandit erialaste teoste laenutamiseks Suurest Raamatukogust ja ma pean Laingi "The Divided Self'i" kohapeal lugemas käima. Aga ma ei suuda raamatukogus lugeda, sest ma jään inimesi takseerima ja nende juttu pealt kuulama. Istusin ühe laua taga maalt raamatukogusse tulnud perekonnaga, kes lehitses maamajade kataloogi. Ema, poeg ja tütar. Või ämm ja abielupaar. Tüdruku pea oli roheliseks värvitud. Nagu teeleht, mõtlesin. Ja samas, et ma olen väsinud mõtlemisest. Sõin lõunaks ainult singivõileibu.

Tagasi tulles näen, et minu kabineti ees istuvad poiss ja tüdruk, mõlemad umbes 21–22 ning lehitsevad raamatut Marilyn Monroe'st.

"Kas... on kinni?" küsin ja istun vastust ootamata nende vastaspingile.

"Doktor ei ole veel tulnud," vastab tüdruk hetkeks pead tõstes ja ütleb kohe seejärel poisile:

"Oi issand, kui paks ta siin on! Sama värvi juuksed, mis mul..." ning lehti edasi keerates, "siin pole ta üldse ilus – kortsud, näed või?"

Tüdruk vaatab poisile, kes haigutab, otsa: "Kas sul on igav?... Vaata kui ilus ta siin on!"

Avan portfelli, mille ma lõunat sööma minnes poolkogemata kaasa võtsin, et võtta sealt välja üks neurolingvistika erialajakiri, ja teen selle lahti Noam Chomsky intervjuu koha pealt (kuigi olen selle juba korra läbi lugenud).

Poisi poole vaatamata kuulen, kui ta ütleb: "Mhh!"

Ja tüdruk: "Issand, kuidas ma tahaksin endale sellist raamatut."

"Siin on ju."

"Sa ei saa aru. Tahan endale päriseks. Päriseks!... Issand, kui vana ta siin on. Õudne, milline keha."

"See on päikesest."

Märkan, et tüdruk vaatab kõigepealt enda T-särgi kaelusest sisse, enne kui küsib: "Kas mul tuleb ka?" ja seejärel: "Vaata, ma tean milles on asi – see kleit soonib sisse."

Kümmekond sekundit ei ütle kumbki ühtegi sõna, tüdruk keerab lehti, mulle meenub, et trükimust mu silme ees on intervjuu Noam Chomskyga.

"Vaata, kui paks ta on. Vaata, kui paks ta siin on! Õudne! Kuidas ta läheb niiviisi?" ütleb tüdruk kerge ärritusega.

Poiss osutab mingile fotole. "Kes see Arthur Miller on?"

"Tema mees."

"Mees on karvane."

Tüdruk Marilyn'i fotole osutades: "Kuule, vaata, kui paks ta siin on. Kas tal on sama palju juukseid kui mul?"

"Sul on rohkem," ütleb poiss.

"Ei ole."

"Vaata selgrookuju."

"Mis see tähendab?" küsib tüdruk.

"Seda, kui palju mehi on läbi käinud."

"Vahest on ta paks ja vahest peenike," ütleb tüdruk edasi lehitsedes, ja lisab: "Tegeld' oli ta ju pool-psühhopaat."

"Vaata, mis värvi juuksed tal on! Hallid!" näitab poiss.

"Mis värvi mul on?"

"Ka hallid..."

Tüdruk on jõudnud raamatu lõppu.

"Vaata kätt, vaata nägu... Issand, kui vana... üheksakümne-aastase oma. See ei ole Marilyn! Milleks sellised fotod?!"

"Et kuulsaks saada," ütleb poiss.

Tüdruk, uut lehekülge silmitsedes: "Ma hakkan ka tegema akti."

Poiss: "Teeme. Mina pildistan."

Tüdruk paneb raamatu kinni, vaatab kella (minu kell näitab 15.25), paneb raamatu poisi sülle ja võtab kotist uue raamatu Marilyn Monroe'st.

"See pilt mulle meeldib," ütleb ta ühele fotole osutades. "See kleit on talle selga õmmeldud."

"Kust sa tead?"

"Siin all on kirjas... Ikkagi oli ta kõige ilusam naine maailmas. Vaata, kui paks ta siin on!"

Poiss muutub äkki tähelepanelikuks.

"Kas see on ta mees või?" küsib ta ning loeb fotoallkirja. "Kolmas mees. Kuuled?"

"Mehi võib vahetada," ütleb tüdruk. "Mehi on NII palju. Mehi on... NII-NII-NII" (veab pöidlaga lõua all ringe) "NII-NII-NII, NII-NII-NII..." Raamatusse süvenedes: "Kas see on Marilyn? Ei ole! Mõtle, kui ilus tüdruk ta oli. Issand, kui kole ta siin on. Vaata, kui paks. Veel paksem kui mina."

Panen ajakirja portfelli ja tõusen vaikselt.

"Ainult tema oli blond," vastab poiss.

Ning tüdrukust ja poisist möödudes avan kabinetiuukse – nad ei pane seda isegi tähele – ning astun sisse. Kinnilangeva ukse vahelt kuulen tüdruku häält:

"Mul on tegelikult samasugused juuksed nagu temal, valged. Aga ükskord tahtsin neid pruuniks värvida ja need läksid punaseks. Valged juuksed ei lähe pruuniks! Siis värvisin tagasi... Kes see eit on? Õde vist. Tal on nii vähe juukseid peas, tegelikult. Sama vähe kui mul. No mis sa naerad? Ta oli rohkem kuulus kui Jeesus."

Mõnekümne minuti pärast on see tüdruk rääkinud mulle, et ta vanemad on lahutatud, tema elab emaga, isa koos vanema vennaga ("So What?" küsin mõttes).

"Räägi mulle oma päevast," küsin, et midagi küsida.

"Isa helistas hommikul ja küsis, kas ma olen TVd vaadanud. Vastasin, et kogu aeg vaatan, alles lõppes üks saade. Isa ütles, et Tšetšeenias käib sõda. Ma ütlesin – jälle. Ta küsis, mis ma selle jällega mõtlen. Küsisin, kas seal varem ei olnud sõda või midagi sellist. Ta ütles, et uudiseid tuleb rohkem kuulata, muidu ei jõua kuhugi edasi, ja veel, et me oleme ikka ühed lambapead. Ma ei osanud midagi öelda, küsisin vaid, mida vend teeb. Ta vastas, et mida see vend siis tegema peaks – töö käib muidugi. Küsisin, mida ta arvab. Ta küsis, millest, et töö käib või. Vastasin, et Tšetšeenias. Ta vastas, mis ta tühi sest ikka arvata oskab, sama mis mina – mitte midagi. Vastasin, et see pole päris nii, et ma midagi ei arva, et ma ikka vaatan, kui TVst Tšetšeeniat

näidatakse. Siis ütles isa midagi, aga seda lauset ma ei kuulnud, sest ma panin toru endast mõneks ajaks eemale, ja kui ma selle uuesti umbes poolteise minuti pärast kõrva äärde tõstsin, ütles isa: "Nii arvan mina, vähemasti," ning pärast väikest pausi: "Ma ei mäleta, millest ma siis mõtlesin," ütles isa. "Nojah, lendle siis edasi!" ja ma vastasin, et küll ma lendlen ja siis ta ütles veel ühe korra nojah ning ma vastasin, hea küll, pakaa."

Tüdruk ütles, et tuli sellepärast, et oma kuti kohta küsida: kas ta on ebanormaalne, sest ta ei seedi normaalseid.

"Tahate ma räägin teile, mida ma täna unes nägin?" küsis ta äkki.

Ütlesin, et tahan, ning kui ma olin unenäo ära kuulunud – ridade vahelt öeldes, olen ka mina suuteline sellise välja mõtlema – lisas ta veel: "Ma olen seda juba 3 korda rääkinud – sellepärast see ongi mul nii hästi meeles."

Me leppisime kokku uue kokkusaamisaja ja mu päev oli läbi.

Sulgesin kabineti ja kõndisin mööda koridori.

"Sinise särgiga poiss Ahti lõhkus oma Ray-Bani päikesesprillid ära.

Marilyn Monroe raamatutega tüdruk, kes tahab välja näha nagu Marilyn Monroe, "lendleb edasi".

Musta teksajakiga poiss kaotas oma mobiiltelefoni ära... ja leidis selle pärast üles.

Selline tööpäev siis," mõtlesin.

Vaatan sisse dr. Augi juurde. Õde Vesta ütleb mulle, et päev pole veel läbi ja käsil on viimane patsient. Astun vaikselt Augi kabinetti, kus keset tuba lamab ravitoolis noor mees, kellele Aug on värskelt hüpnoosi teinud.

"...kellegi sünnipäev. Mingi seltskond. Vähe alkoholi. Vähe ilusaid naisi. Palju rumalat juttu. Videost mingi Hitchcocki film. Külalisi tuleb juurde. Veel vähem alkoholi, veel rohkem rumalat, lausa lolli juttu. Kõige paremad inimesed eralduvad kööki. Keegi läheb ära. Kuskilt tuuakse alkoholi juurde. Rumal jutt kostab aina köögist. Film on lõppenud – teler sahiseb tummalt, keegi ei lülita teda teisele kanalile ümber. Keegi paneb maki mängima. Palju Stone Rosest, palju Cure'i. Vähe Cocteau Twinsi. Külaliste seas pole isegi ilusaid naisi

enam, kõik on koledad, kõik vaatavad sulle otsa, kui sa midagi ütled. Keegi katsub mu riista. Tort on vahepeal ära söödud, teleris mängib mingi muusikavideo. Mingi seltskond tuleb kusagilt tagasi. Mõned neist on ilusad naised. Mina katsun kellegi riista, või kedagi, kellel riista ei ole... Ma ei mäleta, mul on ükskõik..." Noor mees jääb hingeldades vait.

"Tüdruk," ütleb doktor Aug.

"Üks tüdruk palub, et ma talle martiinit valaksin. Katsun tema riista. Teleris on uus muusikavideo. Keegi on ülikonnas, keegi kutsub mind kuhugi ballile. Vannituba on kinni. Riietekapp, mis on tegelikult väike tuba, on ka kinni. Esikus on tuli ära kustutatud. Astun kellelegi jala peale. Telekas on uus Hitchcocki film. Lõikan kringlit. Nuga on nüri. Inimesi on vähem, kuskil käivitatakse autot. Keegi kallistab mind. Kas ma käisin temaga ühes klassis? Külmutuskapi uks on lahti. Keegi naerab. Lähen helistan naabrite kella. Naabrite tütar on ilus ja võtab lõpuks suhu. Nende vannitoas olid kõige veidramad kardinad, mida ma elus olen näinud. Ma valetasin talle, tegelikult ei olnud enam kokat..."

Minu magamistoa seinä läbib tilluke auk, mille ma olin maali seinale riputades kogemata teinud, teisel pool seinä elab üks noor tüdruk, 16–17, kes mulle kunagi liftis otsa ei julge vaadata. Parajasti siis, kui ma voodis lugemist lõpetasin ja istukile tõusin, et tuld ära kustutada, kuulsin seinä tagant ühe poisi häält summutatult küsimas: "Ega sul midagi selle vastu pole, kui ma kardina ette tõmban?"

"Tõmba palun. Siin on tõesti väga palav," vastas tüdruku hääl.

"Mis su isa ütles, ... et me ta autot võtsime?" küsis poiss.

"Isa on Lissabonis. Ära pane kätt siia – mul on siit valus."

"Siia võib?"

Mõnda aega ei ütle kumbki ühtegi sõna. Liigutan ennast ettevaatlikult.

"Võib küll," ütleb tüdruk.

"Millest sa mõtlesid?"

"Selle poisi peale, kellest me mööda sõitsime. Ta oli nii üksi..."

"Mis su ema selle parfüümi kohta ütles, mis ma sulle kinkisin?"

"Ma ei räägi oma emaga."

"Pane see ajaleht ära. Loed jälle seda arvustust!"

"See on naljakas. Oh, su T-särk on verine..."

"See on sinu veri."

Ma arvan kuulvat, et seina taga keegi tõuseb voodilt ja astub paar sammu.

"Imelik, mul läks järsku su nimi meelest ära. Kuule tule sealt akna alt ära," ütleb tüdruk.

"Õues on tulekahju."

"Las olla, ma tahan su nägu näha."

"Mitu päeva me pole väljas käinud? 3?"

"4."

"Mis raamat see oli, mis sa tahtsid, et ma loeksin?"

""The Boulevard of Broken Dreams." Maga parem."

Kustutasin tule ära.

REET VARBLANE

REIN TAMMIKU POSTMODERNISTLIK MELANHOOLIA

Rein Tammiku näitus Rotermanni soolalaos võeti vastu kiiduavaldustega. Üksmeelset vaimustust ei näidanud üles mitte ainult kunstikriitikud, vaid ka kunstnikud ning laiem kunstipublik. Kriitikute ja meedia poolehoidus võib alati näha vaid soovi üles kütta midagi, millel on eeldusi trendilikkuseks. Publikki võib selle ohvriks langeda, kuid kunstnikud ei ole eriti lahked soosima kolleegi, konkurendi loomingut, isegi siis, kui kolleeg ei ohusta lokaalset konkurentsi, nagu see Tammiku puhul on. Eesti olukorra tundjatele pole uudiseks käärid kriitika ja publiku hoiakute vahel: kriitikutele oluline ning laiale publikule meeldiv ei lange sugugi kokku. Seekord kattus aga kolme, ainuüksi oma asendi poolest eeldatavasti erinevat arvamust omava vastuvõtjate grupi hinnang.

Üksmeelne soosimine, nagu mahategeminegi, manitseb ettevaatusele. Ega see pole Rein Tammiku järjekordne lõks, kuhu tal nüüd on õnnestunud korraga püüda nii leebed, kuid oma arvamust endale hoidvad kolleegid, ründavad, kuid uuduse suhtes maiad kriitikud ning traditsiooniliselt ilusat kunsti ihkavad kunstisõbrad? Kui see on lõks, kas Tammik seadis selle teadlikult või kukkus see tal kogemata niimoodi välja? Kui see juhtus kogemata, kas siis

pole ohtu, et ka autor ise võib sinna kukkuda? Kui see oli autori poolt ette nähtud, kas ka siis pole ohtu, et lõks võib hakata isepäi tegutsema ning autor ei pääse sellest ikkagi? Mis kaasneb autori lõksu sattumisega ja kas seda tuleb üldse karta?

Väike eellugu

Nii nagu Rein Tammikut tervitati nüüd, 90ndate lõpul trummipõrina ja halleluujahüüetega, nii kehitati viisteist aastat tagasi tema puhul ebamääraselt õlgu või lausuti mõned kriitiliselt teravad sõnadki, mis iseäranis tollases kriitikatoonis oli küllaltki tavatu. Tammik ei mahtunud ühegi tuntud kategooria alla ning Eesti situatsiooni sisse. Nüüd mahub ja on muutunud lausa kõikehõlmava kategooria – postmodernistliku maalikunsti kohalikuks ekvivalendiks. Tegelikult polnud Tammik 70ndate lõpul ja 80ndail nii autsaider sugugi – ta sobis perfektselt vene hüperrealismi ehk veštšismi lainesse. Veštšistide (Mihhail Borissof, Jevgeni Asmapür, Andrei Volkov) ja ka Tammiku huvi ei piirdunud foto kui spetsiifilise meedia tähenduste ja võtete kasutamisega maalikunstis, vaid fotot hakati “lõhkuma”, osutades selle struktuuridele ja protses-

sidele, ning seda omakorda täiendama tsitaatide ja pastiššidega maalikunsti klassikast. Veštšistid on Tammikule lähedased, kuid tegelikult hoiab ta kiivalt distantsi nende taotlustest. Tammik jätab ennast (teadlikult?) vahepeale, kuuludes ühe jalaga ühtede, teisega teiste juurde, reaalselt ei kuhugi. Tammiku positsioon tuletas meelde olukorda, kus ollakse "omadele võõras ja võõrastele oma" ning just see tegi ettevaatlikuks. 70ndail säilitas ta samasuguse ebamäärase olukorra ka Tallinna ja Tartu suhtes ning seegi tegi valvsaks, iseäranis Tartu poolt vaadatuna.

Miks sai ikkagi praegu Tammikule osaks nii positiivne vastuvõtt, sest ega ta positsioon ei erine palju varasemast? Nüüd, mil ta elab Prantsusmaal ja püüdleb New Yorgi poole? 70ndail ja 80ndail võisid Lääs ning sealt naasnu mõjuda iseenesest positiivse magnetina, kuid praegu nii lihtsalt kedagi enam lõksu ei püüa. Laia publiku menule võis aidata kaasa janu ilusate ja jutustavate piltide järele, mis on ühtlasi ka korrallikult ning võluvalt maalitud. Nooremate asjatundjate pea võis ajada sassi ka kohumine ühe kadunud "müütilise" kangelasega. Vanem ja kogenum kunstiseltskond läks ilmselt teadlikult "õnge" just nimelt nende lõksude pärast. Tammik on ise astunud enda seatud "lõksu" ning teinud seda mitte ainult teadlikult, vaid täiesti sihiteadlikult. Need "lõksud" toovad julmalt ja varjamatult välja Tammiku liikumise trajektoori, mis ei kulge ei üles ega alla, ei idasse ega ka mitte läände, isegi mitte kontsentriliste ringidena, vaid risti-rästi, moodustades mitte ainult sobivaid, vaid kokkujäävaid paare, mille ümber saab mesikärbje-

na koondada tema ülejäänud loomingu. Paarid tekivad uue pildi lisandumisel, mille loomist oleks kunstnik alustanud mälus (ja oma varasemas loomingus) sorimisega. Tegelikult oleks õigem üldmõiste "lõks" asemal võtta kasutusele täpsemad alajaotused nagu "autori lõks vaatajatele", kui ta petab ära kaunite natüürmortide ja kostüümidega, või "vaataja lõks autorile", kui autor naaseb mõne oma varasema, publikule iseäranis meeldinud töö juurde, või "autori lõks endale", kui ta keerab kõike eelpool nimetatut arvestades ja ühtlasi ka sellele vaatamata veel ühe "käänu" oma töödele peale.

Kaks olulist paari: "Meris fotoaparaadiga" ja "Autoportree"

Üks võtmepilt, millest ilmselt ei pääse ükski Tammiku tööde käsitleja, on fotoaparaadiga poiss, kes pildistab iseenast peegli ees. Vaataja aga ei näe poissi vahetult ega ka mitte fotona selle vaatenurga alt, nagu ta on end üles võtnud, vaid maalina, kus kunstnik on maalinud pildistava poisi peegelpilti selle nurga alt, nagu poiss on tahtnud ennast fotol jäädvustada. Nii on alget tõe ja sellega kaasnevat objektiivsust kolmel korral töödeldud. Kunstnik ei järgi siin mitte ainult Walter Benjamini tõdemust, et igasugune foto on mingil määral tõe moonutus ning kantud pildistaja ideoloogiast, vaid ta astub välja ka Pierre Restany väite "realism kui võimu metafoor" vastu. Restany meelet alis-
tub iga kunstnik-realist vabatahtlikult võimule, sest realisti protest või mäss

jutustava kujutamise abil toimib vaid igatsusest teistsuguse (kunstivälise) võimu järele. Tammik muudab pilte luues koode, nii et ühe töö sees on üheaegselt igatsust mitme võimu järele, mis kokkuvõttes ajab võimusuhted sassi ja nullib nad lisaks ka ära.

Tõe subjektiivsusele ning võimusuhtete segasusele viitav fotoaparaat kordub õige mitmes töös ning pildistaja füüsiline kohalolek pole enam olulinegi, teadmine temast ning teda maalivast kunstnikust jääb korduma. Tänavustest töödest haakub pildistava poisiga Le Treporti rannas maaliva kunstniku "Autoportree". Kunstniku ja rannamaastiku vahel on nähtamatu ekraan, millele projitseerunud kunstniku lips ei kuulu mitte reaalsesse maalitavasse maastikku, vaid maalija ja tema ainese vahepealsesse maailma. Maailma, mis on täidetud suhtlemist abistavate (ja ka raskendavate) vahenditega (keel, massimeedia). Kunstnik ei edasta mitte ainult vahetut meeleolu ja suhet oma ainestikuga, vaid osutab ka selle vahele jäävale vahendatud maailmale.

"Autoportree Peetri ja Uuve-Maarjaga" ja "Petites Femmes de Paris"

Grupiportree sõber Peeter Urbla ja tema õrna teismeliseikka jõudnud Uuve-Maarjaga kuulub pidulike portreede ("Visarid", "Heda "Homnikusööök põldmarjapirukaga" ja "Meris fotoaparaadiga") hulka, mis nii ülesehituselt kui iseäranis tausta ja esiplaani kõrvaldetailidelt asetavad grupiportree "väikeste hollandlaste" maailma. Kunstnik

on kasutanud selleski töös kronotoobi efekti ja ajanud segi erinevad ajastud, jättes seekord ka võimaluse täiesti reaalseks situatsiooniks ning kaasaja väärtustamiseks ajalooliste (ja ainuüksi juba seetõttu kunstiliste) esemete kaudu. Kuid tegelikult on selles töös veel üks ajalooline nihe, mis annab võimaluse tõlgendada kogu kompositsiooni pisut teisiti. Kui mõlemad meeskangelased on korrektselt rõivastatud, siis isa süles istuval tütrekesel on jalas vaid ahvatlevad pitsidega püksikesed. Kunstniku pilk on suunatud vaatajale ning tema autorlik juhtiv roll on pildis igati tunda. Nii isa kui tütar vaatavad kõrvale ja naeratavad. See paar ning iseäranis tütre kujutamise viis tuletab meelde möödunud sajandi fotosid laps-naistest, näiliselt süütutest, kuid täis seksuaalset elaani ja soovi olla vastassugupoole ihaldusobjektid. Fotode autorid olid mehed ning parim näide on meilegi hästi tuntud Imedemaa Alice'i autor Lewis Carroll (õige nimega Charles Lutwidge Dodgson), kes imetles prerafaeliiitide loomingut ning Dante Gabriel Rossetti habrast, õrna, haigena mehe tuge vajavat naiseideaali (Elisabeth Siddall). Nii on ka Tammik seganud sellesse grupiportreesse tegelikult kolm ajastut: 17. sajandi Hollandi, möödunud sajandi viktoriaanliku Inglismaa ja tänapäeva, ning loonud pikantse erootilise pildi. Pildi, mis eksisteerib möödunud sajandil filigraanselt väljajoonistunud sooliste erinevuste vaimus. Modernistlikke rollijaotusi (ja nendega kaasnevaid stereotüüpe) valmistati ette aga renessansist alates ning põhjamaises regioonis (laias laastus käib ka Holland siia alla) on 17. sajand murdeajaks. Pildi

pikantsus peitub isa ja tütre suhtes, mis viitab psühhoanalüütilistele allüüridele.

Ka "väikesed pariisitarid" kuuluvad möödunud sajandisse ning, nagu töö pealkirigi viitab, modernistliku suurlinna etaloni – Pariisi. 19. sajandi viimase veerandi Pariis, kus kujunes välja moodsa inimese (mehe!) moodne elulaad, mis polnud enam seotud vaid töö, kohustuste ja rahvusega, ja mille sümboliks oli vaba aeg ning seda sisustavad naised.

Kuid Tammiku ihalus ei kattu otseselt baudelaireiliku ideaaliga kosmopoliitsest dändist, kes teab, et seaduslikul naisel ja lastel on oma kindel koht ses moodsas linnas ja et nad ei välju sealt,

Tammik läheneb sellelegi ideaalile distantsilt. Distant aga lisab melanhooliat ja nostalgiat.

Melanhoolia ja nostalgia ongi ilmselt võtmesõnad Rein Tammiku lõksude mõistmiseks. Mitte ainult janu ilusate piltide järele, mitte ainult oma postmodernisti leidmise kihk ei kihutanud publikut (imetlejaid ja asjatundjaid) Tammikut kiitma, vaid tema kaval ja peidetud nostalgia olnu suhtes.

Nüüd on sellele lisandunud veel isiklik koduigatsusetasand, aga taas mitte nõretav, vaid peidetud, mis viib eemale Eestist ja siinseist "konnatiigi mängudest", kuid ei lase sidemel kodumaaga ka katkeda. See on aga tõeline lõks.

GERHARD VOLLMER

Mis kasu on pseudoteadustest?

Teadusteooria ja -praktika argumente

Pseudoteadused on distsipliinid, mis esitlevad end teadusena, kuid ei anna teaduse mõõtu välja. Millal ei küüni aga distsipliin teaduse standarditeni? Küsimusele puudub lihtne vastus. Sellest hoolimata või just seetõttu tasub aga pseudoteadustega tegelda. Teadlased õpivad ütlema, millele nende sõnad tuginevad; teadusteooria jaoks on pseudoteadused loodud kriitilise instrumentaariumi proovikiviks.

Keraväljud

Keraväljud on kummalised. Nad esinevad väga harva; vähesed on neid näinud; nad ilmuvad ootamatult ja ka siis iga kord isemoodi; teated nende kohta on emotsionaalsed ja anekdootlikud; neist on vähe fotosid; ja kunstlikult ei saa neid ka tekitada. Mida tuleks sellest arvata?

Inimesi, kes selle fenomeniga tegelesid, võib-olla kirjeldusi kogusid, füüsilisi seletusi andsid või vastavaid

katseid korraldasid, peeti veel hiljuti naeruväärseks: kirjeldused arvati ebausutavaks, seletused valeks, katsed tühi-seks. Kas ei kuulutanud juba Aristoteles oma "Metafüüsika" kuuendas raamatus, et teaduse objektiks on see, mis esineb reeglipäraselt alati või vähemalt enamikul juhtudel? Keraväljud pole aga midagi reeglipärasest. Nendega tegelemist hakati kergesti pidama pseudoteaduslikuks.

Nüüd on aga keraväljud ometi artiklilpealkirjadesse jõudnud. Nendest kirjutavad tõsised teadusajakirjad, nagu *Nature* või *Spektrum der Wissenschaft*. Jaapani füüsikutel on õnnestunud sellelaadseid nähtusi kunstlikult esile kutsuda. Seega võib üle kontrollida ka seniseid teooriaid, näiteks Kapitsa oma. Keravälgu-uurijaid peetakse nüüd tõsis-tekts teadlasteks, kes ajavad haruldase ja varjatud fenomeni jälgi.

Keravälk on seega võitjaks tulnud. Mis eristab praegust olukorda varasemast? Miks ei peeta keravälgu uurimist (enam) pseudoteaduslikuks? Mis on siis õieti muutunud: keraväljud, uurijad, teaduslikkuse kriteeriumid või ainult suhtumine? Mis kriteeriumid need üldse on? Kes need kindlaks määrab? Kas

Gerhard Vollmer. Wozu Pseudowissenschaften gut sind. Argumente aus Wissenschaftstheorie und Wissenschaftspraxis. *Universitas* 1992, nr 2.

neid tohib muuta? Kui jaa, siis millistel asjaoludel ja milliste kriteeriumide järgi?

Mis on pseudoteadused?

Pseudoteadused on distsipliinid, mille ambitsiooniks on teaduslikkus, kuid mis ei vasta teaduslikkuse standardile. Definiitsioon tundub lihtsana, juhivad meid aga raskete küsimuste juurde.

Igaüks, kes tegeleb mingi distsipliiniga, võib kas sõnaselgelt teaduslikkusele apelleerida või seda kategooriliselt eitada. Esimene on reegel, viimane – erand.

Niisuguse distsipliini näiteks, mille mitmed esindajad oma teaduslikkuse taotlust selgesõnaliselt eitavad, on esoteerika. Nii kirjutab Thorwald Dethlefsen esoteerikuna: "Esoteerika on ebatääduslik viis maailma mõista." Kui see oleks tõsiselt mõeldud ja järjekindlalt läbi viidud, ei tekiks ju küsimust. Ometi avastab lugeja kiiresti, et Dethlefsen töötab meelsasti definiitsioonide ja argumentidega, mis peavad tema mõttearendustele andma ratsionaalsuse ja teaduslikkuse ilme: ta argumenteerib "värskeimate uurimistulemustega", nimetab horoskoopi "tegelikkuse mõõteinstrumentiks" ja formuleerib isegi "seadusi".

Hoolimata niisugustest kaheldavatest juhtudest on küsimusele, kas distsipliin taotleb teaduslikkust, tavaliselt veel kerge vastata, eriti siis, kui ta end ise stsientoloogiaks või standardpiirkonna Maharishi tehnoloogiaks nimetab. Kas need taotlused on aga õigusstatud, kas teaduslikkuse kriteeriume tõepoolest piisab, on seevastu raske

kindlaks teha. Siin on mitu põhjust, tutvume neist mõningatega.

Kes määrab kindlaks teaduslikkuse standardid?

Võib küsida, kes sellised standardid tegelikult (deskriptiivselt) kindlaks teeb või (normatiivselt) kindlaks määrab. Teadlastel on oma väljakujunenud praktika, nad *rakendavad* standardeid, mille järgi nad oma töid suunavad ja teisi hindavad.

Kuid tavaliselt ei jõua nad nende standardite selgesõnalise formuleerimiseni; äärmisel juhul oma kolleege ja eelkäijaid arvustades püüavad nad ütelda, miks see, mida teised teevad või on teinud, pole piisavalt hea.

Teadusteoreetikutel on teine ülesanne. Et seda selgitada, tuleb vahet teha erinevate töötasandite vahel. Esimene, madalaim tasand on faktide, vaatluste, mõõtmistulemuste tasand. Teine tasand on nende faktidega tegelevate inimeste, seega teadlaste ja ka pseudo-teadlaste tasand: siin formuleeritakse hüpoteesid, püstitatakse teooriad, kavandatakse eksperimendid. Kolmandal tasandil töötavad teadusteoreetikud, kui nad tegelevad teadlaste poolt kasutatud meetoditega ja nende arendatud hüpoteeside, teooriate ja teadmistega. Järelikult töötavad nad metatasandil ja teadusteooria on tüüpiline metateadus. Sel tasandil formuleeritakse standardid, mille alusel hinnatakse teaduslikke teooriaid.

Loomulikult võib nüüd ka küsida, kes õieti kontrollib teadusteoreetikuid, kui nad püüavad standardeid leida,

kindlaks määrata või parandada. Kas nad ei ole ehk liiga ranged? Kas me ei vaja selleks järgmist, neljandat tasandit ja kes seal peaks töötama?

Ja kui isegi oleks keegi, kes teadusteoreetikuid jälgib, kirjeldab ja kontrollib, siis millistele standarditele ta tugineb või peaks tuginema ja kes kontrollib neid standardeid, mille alusel tema teadusteoreetikute standardite üle otsustab. Seda mängu saab nähtavasti korrata nii mitu korda, kui soovitakse.

Seega tekib probleem: kas hakkame lõputult looma ikka uusi metatasandeid (infiniitne regress) või satume lõputusse nõiaringi (*circulus vitiosus*).

Siin saame ainult osutada, millises suunas võiks minna selle probleemi lahendus: et vältida nii regressi kui ringi, peab nõudma, et alates teatud astmest muutuksid kriteeriumid *eneselerakendatavaks*. Eneselerakendatavuse, enesekohasuse, enesereferentsi probleemid on iseloomulikud tunnetusteooriale ja kogu filosoofiale. Nad raskendavad tunnetusteoreetikute tööd, aga ei tee seda võimatuks. Eneselerakendatavusel on ilmselt ringstruktuur, kuid ta ei kujuta endast nõiaringi, vaid konstruktiivset, "vooruslikku" ringi. Muidugi ei saa nõuda, et seeläbi oleks võimalik saavutada või oleks juba saavutatud teaduse või teadusteooria *viimane*, lõplik hinnang või *viimane* põhjendus. Sellist viimast instantsi pole olemas ei teadusteoorias ega ka mingil selleülesel tasandil.

Edaspidi hakkame liikuma põhiliselt kolmandal, teadusteoreetikute tasandil. Meie küsimus kõlab nii: kuidas me hindame hüpoteese, teooriaid või terveid distsipliine?

Miks on see probleem tähtis?

Probleemi tähtsus või tähendus sõltub alati ka subjektiivsetest, hinnangulistest elementidest. Pseudoteadused võivad puhtteadusteoreetilisest aspektist vaadatuna tunduda huvitavad. Kuid siis ei pruugiks nad teistele üldse huvi pakkuda. Hoopis teine aspekt on *vastutuse* probleem: meile ei tohiks olla üksipuha, kelle kätte meie kaasinimesed – lapsed, sugulased, sõbrad, kaasmaalased, kaaskodanikud – oma elu, tervise, õnne, aja ja raha usaldavad. Ja kui neil on valida ratsionaalse ja irratsionaalse vahel, siis soovitame meie ratsionaalsust. Mõnest näitest peaks piisama.

Mida kujutavad endast horoskoobid? Paljud inimesed ostavad endale horoskoope, ka kalleid horoskoope, ja kulutavad sellele palju raha; paljud loevad horoskoope, järelikult ohverdavad nad oma aega; ja paljud juhinduvad nendest ja langetavad ehk isegi eluliselt tähtsaid otsuseid. Kui ma horoskoopidest üldse midagi ei pea, siis tasuks proovida oma kaasinimesi nende kahjude eest hoiatada. Kes aga hoiatust ei taha arvestada, seda ei saa ka selleks sundida.

Kas on mõttekas lasta otsida laviihiohvreid laviinikoerte asemel nõiavitsaga? Nõiavitsa kasutajad on tõepoolest kindlad, et nad suudavad määrata ohvrite asukohta. Nüüd on muidugi tähtis teada, kas see meetod on efektiivne. Kui keegi kasutab nõiavitsa abi, et teada saada, kuhu kaevata kaev, on see raha- ja ajaprobleem; laviiniohvrite puhul on kaalul tervis, elu ja surm. Siin on vastutus palju kaalukam.

Kas on mõttekas kedagi grafoloogilise või astroloogilise hinnangu alusel

tööle võtta või sellest keelduda? Et nii tehakse ja see võib inimese elu oluliselt mõjutada, peaks teadma, kas kohasoo- vija iseloomu, tööinnu ja sobivuse üle saab selle alusel otsustada. Kas iirise- diagnostika – kui näide vaieldavast pa- rameditsiinilisest meetodist – lubab panna usaldusväärset diagnoosi? Kas partnerit tuleks valida tähtede järgi?

Raha uurimistööks on napilt. Kui raha oleks palju, kui seda jätkuks kõikjale, kuhu vaja, ei tekiks probleeme. Miks mitte uurida kõike, mis tundub kellelegi huvitav ja ei kahjusta kedagi? Aga lood ei ole ju nii: raha on alati vähem, kui seda vaja oleks. Järelikult tuleb otsusta- da, kelle nõudmised on õigustatud ja kellel mitte. Seoses uurimisrahade jaotamisega on teaduse ja pseudoteaduse probleem väga oluline. Siin tuleb otsus teha ilmselt mitte isiklikust, vaid ühis- kondlikust seisukohast.

Need näited peaksid selgitama, miks võib olla vajalik tegelda teaduslikkuse küsimusega.

Miks on piiri tõmbamine nii raske?

Miks ei saa omada või lubada päris lihtsaid kriteeriume ja nende abil igal üksikjuhul otsuse langetada? Probleem on nii raske seetõttu, et teooriatel puudub omadus, mida neile varem on omis- tatud: tõestatavus. Nii kaua kui oldi veendunud, et teaduslikke teooriaid saab tõestada, võis ainsa ja mõistliku kriteeriumina esitada tõestatavuse. Kui teooria oli tõestatud, oli kõik korras; kui ta ei olnud tõestatud, tuli otsustami- ne edasi lükata; kui ta aga tagasi lükati,

siis alatiseks.

Selline teaduse ideaalpilt oli iseloo- mulik klassikalisele ratsionalismile. Klassikaline ratsionalism esitab kolm nõuet, mida peab täidetavaks: defineeri kõik mõisted, tõesta kõik teesid (kui- võrd nad on deskriptiivsed) ja põhjenda kõiki norme (eeskirju, keelde, lubatavu- si, järelikult ka oma teese, kui võrd nad on normatiivsed)! Kui need kolm nõuet oleksid täidetavad, annaksid nad mõt- teka ratsionaalsusideaali. Kui teooria sellele ei vasta, siis ei saa teda vaadelda ratsionaalsena ja seega õigupoolest ka mitte teaduslikuna. Sest mis ka teadus muidu oleks, igal juhul peab ta olema ratsionaalne ja niisiis peab ta ka vastama meie ratsionaalsuskriteeriumidele. Tõestused poleks siis mitte ainult nõu- tavad, vaid neid oleks ka võimalik esi- tada ja hiljem saaksid teised neid korrata. Kui see oleks võimalik ja õn- nestuks, võiks teooriat nende ratsio- naalsustunnuste alusel raskusteta tea- duslikuks pidada.

Kuid alati oli skeptikuid, kes nende tingimuste täidetavuses kahtlesid. Kahtlused on aastatuhandete jooksul aina süvenenud. On nimelt kindlaks tehtud, et neid nõudmisi ei saagi täita, sest nad viivad üldjuhul Münchhauseni trilemma kolmekordsele ummikteele: kas lõputusse regressi, nõiaringi või põhjendamise dogmaatilisesse katkes- tamise enda valitud punktis. Seega on klassikaline ratsionalism karile jooks- nud.

Nüüd on kaks pääseteed. Kas asutak- se seisukohale, et ratsionaalsus peitub kolme nõude täidetavuses, ja kui neid nõudeid ei saa täita, siis ei saavutatagi veel ratsionaalsust. Või öeldakse: me

arvame, et ratsionaalsus seisneb nende kolme nõude täidetavuses, kuid oleme nüüd kindlaks teinud, et neid ei saa üldse täita, seega peame oma ratsionaalsusideaali muutma. Kriitilise ja eelkõige pankriitilise ratsionalismi järgi ei seisne ratsionaalsus – eriti teaduse ratsionaalsus – mitte tõestatavuses, vaid kritiseeritavuses. Seega me nõuame vähem: ratsionaalseks peetavat ei pea tõestama, aga ta peab vähemalt riskima saada kriitika märklauaks. See on vastand dogmatismile: teadus ei tohi mingil juhul olla dogmaatiline, sest muidu ei täidaks ta ratsionaalsuse minimaalset tingimust – kritiseeritavust.

Vastus küsimusele, miks piiritlemine on nii raske, seisneb selles, et me peame loobuma klassikalisest ratsionaalsusideaalist ja selle aseaine ei ole enam nii haaratav kui tõestatavus. Tõsiasja mõistmine, et teooriaid ei saa tõestada, kohustab meid üles lugema kriitikainstrumente. Nüüd pöördume selle ülesande poole.

"Hea" empiirilise teadusteooria tunnused

Nõuded, mida esitame empiirilisele teadusteooriale, jagunevad kahte rühma, vajalikeks ja soovitavateks tunnusteks. Vajalikud tunnused on ringi puudumine, vasturääkivuste puudumine, seletusväärus, kontrollitavus ja kontrollimise head tulemused. Pisut lähemalt seletatuna tähendab see järgmist.

Ringi puudumine: puuduvad ringdefiniitsioonid, ringargumendid, -tõestused, -põhjendused, seega puudub nõiarering.

Sisemise vasturääkivuse puudumine (konsistentsus): puuduvad loogilised vastuolud.

Need mõlemad tunnused kehtivad ka matemaatikateooriate ja üldisemalt struktuurteaduslike teooriate puhul. (Sel puhul oleks veel soovitav ka aksiomaatilisus, aksiomide sõltumatus ja täielikkus.) Aga me ei muretse siin struktuursete teaduste pärast, sest pseudoteaduste probleem esineb peaaegu eranditult faktiteaduste vallas. (Isegi numeroloogia ja arvumüstika omistavad teatud arvudele, figuridele või suhetele eeskätt maagilisi, valgustavaid või raviomadusi, igal juhul reaalseid mõjusid.)

Välise vastuolude puudumine: ühildatavus aktsepteeritud taustteadmistega.

See nõue ei tähenda, et heidame paberikorvi iga teooria, mis ei sobi sellega, mida me juba usume teadvat. Kui meie taustteadmiste ja uue teooria vahel on vastuolu, on põhjust uurimist jätkata ja vastuolule lahendust otsida.

Seletusväärus: teooriad peavad midagi seletama. Seletamine on teaduse põhiülesanne.

Kontrollitavus: empiirilised teooriad peavad olema empiirilisel teel kontrollitavad.

Need mõlemad kriteeriumid koos moodustavad selle, mida armastatakse nimetada teooria "empiiriliseks sisuks". Kas ja kuidas saab teooriat kogemuse abil tõestada või ümber lükata, verifitseerida või falsifitseerida, kinnitada või kõigutada, selle üle siin põhjalikult ei arutleta. Tõestamise ja ümberlukkamise vahel on teaduslikloogiline asümmeetria: üldiselt ei saa teooriaid tões-

tada (kui nad ka tõesed on), küll aga ümber lükata (kui nad on väärad). Seetõttu kõlab Popperi nõue nii: head empiirilist teadusteooriat võib kummutada empiiriaga.

Edukalt sooritatud kontrollkatse: kui teooria on kontrollitav ja kui seda tegelikult kontrollitakse, siis peab kontrolli tulemus olema positiivne.

Kui eksperimendi tulemus ei ole positiivne, siis pole teooria tõene või tõesena aktsepteeritav.

Kõrvuti nende vajalike tunnustega on veel soovitavaid omadusi, mis küll alles siis arvesse tulevad, kui hädavajalikud tingimused on täidetud. Järgnev nimistu ei ole kaugeltki täielik:

- üldisus
- sügavus
- täpsus
- lihtsus
- ülevaatlikkus
- prognoosimisvõime
- kirjeldatud, selgitatud, ennustatud fenomenide reprodutseeritavus
- viljakus.

Järelikult, kui meil on kaks konkureerivat teooriat, mis hädavajalike kriteeriumide osas kokku langevad, võtame üldisema, sügavama, täpsema jne. Seega on tegemist võrdluskriteeriumidega nagu "võimalikult" lihtne, "võimalikult" ülevaatlik jne.

Need kriteeriumid peavad – vastavalt pankriitilisele ratsionalismile – olema omakorda kritiseeritavad. Järelikult on olemas tasand, kus need kriteeriumid uuesti küsitavaks muutuvad ja neid võib üle kontrollida. Sellele metatasandile me siin siiski ei tõuse. Seega kujutleme neid kriteeriume aastakümneid peetud ja ikka veel kestva teadusteoreetilise

diskussiooni esialgse tulemusena.

Kas neil kriteeriumidel on kirjeldav (deskriptiivne) või normatiivne iseloom? Vastus on tegelikult lihtne: mõlemad on õiged. Neil on seega see deskriptiiv-normatiivne kaksikiseloormis, mis kujundab ja iseloomustab tunnetus- ja teadusteooriat. Need kriteeriumid on ühelt poolt katse kindlaks teha, kuidas teaduslikud diskussioonid kulgevad ja milliseid kriteeriume seal selgelt nimetatakse või vähemalt implitsiitselt kasutatakse, teiselt poolt aga püütakse kindlaks määrata, milliseid kriteeriume sellises arutluses kasutama peaks ja kuidas neid edaspidi parandada saaks. See kaksikülesanne teeb teadusteooria raskeks, aga samal ajal ka põnevaks.

Piiritlemisprobleemid

Näeme, et kritiseeritavuse nõue, mida me esitasime ratsionaalsuse miinimumtingimusena ja seadsime sellisena ka teaduse ette, jaguneb empiiriliste teadusdistsipliinide puhul mitmeteks kriteeriumideks. Seepärast võime empiirilist teadusteooriat mitmel viisil sondeerida: me võime kontrollida, kas ta sisaldab ringi või vastuolusid, kas ta ühildub meie taustteadmistega, kas ta seletab palju, vähe või ei seleta üldse mitte midagi, kas ta on kontrollitav ja kas ta on sooritanud võimalikud ja ka tegelikult läbiviidud katsed.

Häid empiirilisteaduslikke teooriaid võib ja peab nähtavasti mitmest küljest piiritlema.

Pseudoteaduste puhul on eriti sage-dane püüe kaitsta oma teooriat kriitika eest. See ilmneb dogmaatilises väidetest

kinnipidamises, oma nõuete mittekate-
goorilises vormis esitamises (*enamasti*),
mõistete uuesti defineerimises, problee-
mide madalamale tasemele viimises.
Teooriat võib aga ka algusest peale nii
rafineeritult üles ehitada, et ta ei ole
üldse kontrollitav ja eelkõige mitte ta-
gasilükatav.

Sigmund Freudi järgi on kõigil mees-
tel Oidipuse kompleks. Kas seda saab
kontrollida? Küsitlusel vastavad mõned
"jaa", mõned "ei", mõned jälle "ma ei
tea". Jaa-vastused räägivad selle poolt,
ebakindlad ei räägi igal juhul teooria
vastu. Ja "ei" vastajate kohta selgitab
seesama(!) teooria, et neilgi on loomu-
likult Oidipuse kompleks, aga nad on
selle *alla surunud*. Seega ei ole ühtki
mõeldavat juhtu, kus teooria võiks mit-
te funktsioneerida. Nii ei kontrollita
teda üldse tõsiselt; teda saab ainult kin-
nitada, mitte kunagi aga tagasi lükata.
Tees, et kõigil meestel on Oidipuse
kompleks, on seega empiiriliselt mõis-
tetamatu. Siis pole ta aga meie kritee-
riumide järgi hea empiiriline teadus-
teooria: nimelt kui ta oleks väär, ei
saaks me teda ometi väärana tunnetada.
Seetõttu jätame ta empiiriliste teaduste
hulgast välja, kuigi ta *võiks* ka tõene
olla.

Seega on meil koos instrumentaa-
rium hüpoteeside, distsipliinide ja mee-
todite teaduslikkuse uurimiseks. Kuid
selle instrumentaariumi põhjalikust ka-
sutamisest peame siinkohal loobuma.
Selle asemel vaatame, mis kasu võib olla
pseudoteadustest kogu nende küsitavu-
sele vaatamata.

Milleks pseudoteadused head on?

Kui kõik see, mida inimesed teevad, või
vähemalt see, mida teevad teadlased,
oleks alati teadus või vähemalt ratsio-
naalne, ei tekiks mingit vaidlust. Igaüks
tegutseks ratsionaalselt ja igaüks teaks
ka, et teised nii toimivad. Nii see aga ei
ole: omavahel vaieldakse. Ei vaielda ai-
nult selle üle, kas kolleegide teooria on
õige, vaid sellegi üle, kas see, millega
tegeldakse, on üldse mõttekas teadus,
kas küsimuseasetus on mõistuspärane,
kas lahendus töötab edu, kas meetodid,
mida seejuures kasutatakse, vastavad
teaduslikkuse nõuetele. Arvestades se-
da vaidlust, peab täpsemalt ütleva, mil-
lele väited ja meetodid toetuvad. Kust
me õieti *teame*, et Maa on kerakujuli-
ne? Et Maa liigub ümber Päikese?

Kus ei teki lahkavamus, seal pole
mõtet instrumentaariumi liiga keeru-
kaks ja ülearu detailseks muuta. Alles
siis, kus ollakse erineval seisukohal, tu-
leb midagi ette võtta ja nii on teadlased
arvamuste lahknemise tõttu sunnitud
täpsustama, millele nende teesid ja
teooriad tuginevad.

Üks näide: bioloogid võtavad evolutsio-
niteooriat üldiselt enesestmõistetata-
vana ja kui kreationistid esitavad
kriitilisi küsimusi, siis on enamik bio-
looge abitud. Nad ei ole õppinud sellis-
tele küsimustele vastama. Seega oleks
kooli ja eriti ülikooli ülesanne niisugust
teooriat nagu evolutsiooniteooria mitte
ainult nii õpetada, nagu igaüks teaks
isegi, et ta on õige, vaid pakkuda *kriiti-
lisi argumente*. See käib eriti õpetajate
kohta, kes võivad nende küsimustega
õppetöös kindlasti kokku puutuda.

Kuidas need küsimused ka mõeldud pole, kas tõsiselt või naljatamisi, konstruktiivselt või ehk ainult tigidalt, – selline ettevalmistus oleks kõigile teadlastele kasulik.

Siin võivad ka pseudoteadused kasulikuks osutada. Ka nemad sunnivad teadlasi oma argumentides selgusele jõudma, neid korrastama, formuleerima ja arusaadavalt ning veenvalt esitama. Pseudoteadused oleksid seejuures konkureeriva teooria rollis.

Miks on konkureerivad teooriad kasulikud? Kas nad pole ainult selleks, et meid segadusse ajada, ainsast pühast tõest kõrvale kallutada?

Falsifikatsiooniprintsiibi kohaselt peab olema võimalik head empiirilist teadusteooriat kogemustega ümber lükata. Teadusteoreetiliselt tähelepanelik teadlane nimetab ka instantsid, kus tema teooriat saab kummutada, mõeldavad andmed, mis võiksid teda viia oma teooriast loobumiseni, eksperimendid, mille tulemused võiksid tema teooria küsitavaks muuta. Kuidas leitakse sellised instantsid, sellised andmed ja sellised eksperimendid?

Selleks vajatakse konkureerivaid teooriaid! Nad juhivad tähelepanu sellele, kus on üldse mõtet korraldada eksperimentaalkontrolli. Alles võrdlus konkureeriva teooriaga, täpsemalt: alles *erinevused* nende kahe vahel näitavad, kus oleks võimalus oma teooriat – kui see väär on – vääraks tunnistada. Konkureerivad teooriad lubavad leida kohta, kus eksperiment oleks eriti mõttekas, kus järelikult teooria esmajoones puruneb. Ainult seal, kus nad on vastuolus, tekib võimalus *experimentum crucis*'e, otsustava eksperimendi abil

leida, kummal konkurendil on õigus.

See annab järgmise eelise: mitte ainult teadlased pole pseudoteaduste tõttu sunnitud täpselt ütleva, millele nad toetuvad, ka teadusteoreetikud peavad täpselt ütleva, mille alusel nad õigupoolest oma hüpoteeside, distsipliinide ja teadmiste üle otsustavad. Nad peavad esitama kriteeriumid, mis iseloomustavad head empiirilist teadusteooriat. Pseudoteadused on teadusteoreetilise instrumentariumi proovikivid, testijad, kehtivuse tõestajad.

Rupert Lay juhib tähelepanu ka teisele eelisele: "Ketserite tähtsus ei seisne selles, et nad jõuaksid tõe lähemale kui õigeusklikud, vaid selles, et nad juhivad tähelepanu teadmiste ja seletuste suhtelisusele." Pisut teisiti sõnastatuna: konditsionaalsus, meie teadmiste hüpoteetiline *kui...siis*-iseloom ja loomulikult ka meie normatiivne seadumus saab meile selgemaks. Mõttevahetuses vastasega – kas teadusliku vastasega või kellegagi, keda võib vaadelda pigem pseudoteadlasena, – saab selgeks, et alati tehakse oletusi. Need oletused on võib-olla vastuvõetavad; aga nad on esialgu siiski oletused, mida *võiks* järele kontrollida.

Loomulikult ei saa kõike korruga küsitavaks pidada. Kui tahetaks tõesti kõiges kahelda, ei saaks enam töötada ega üldse elada. Aga kasulik on vähemalt mõnikord selgusele jõuda, milliste oletustele tuginedes töötatakse ja elatakse. Avastus, et on teisi, isegi päris teistsuguseid arusaamu, võib selleks tõuke anda. Siis võib-olla märgatakse, et ei olda eri meelt mitte ühe kindla fenomeni suhtes, vaid ka lubatud meetodite suhtes; võib-olla on seisukohtade

erinevuse põhjus – eriti pseudoteadlaste puhul – isegi hoopis teistsuguses maailmapildis. Nii saame seletuse iseenda, meie tegutsemise juurte, meie uurimistöö, meie veendumuste, kogu meie maailmapildi kohta.

Eriprobleemid Õigus eksida

Esimene asi, mida kriitiline ratsionalist, kellele ratsionalism tähendab kritiseeritavust, alati möönma peab, on see, et ta võib eksida. Ma võin eksida faktide osas, aga ma võin eksida ka kriteeriumide suhtes. Võib selguda, et kriteeriumid on liiga ranged, et neid ei saa rakendada, et nad pole piisavad. Nõnda on see igasuguse eneselerakendatavuse puhul, millest oli juba juttu.

Pealegi võib nentida, et inimesed on tõesti sageli eksinud. Järelikult pole tegemist vaid põhimõttelise arusaamaga inimteadmiste ekslikkusest, minu fakti-liste teadmiste, minu teadusteoreetiliste või konstruktsiooniteadmiste ekslikkusest, vaid ka kogemusliku tõsiasjaga, et inimesed tõesti ikka ja jälle eksivad. Samuti ilmneb, et paljusid otsustavaid uuendusi, mille eest ketserid eluga maksid, peeti esialgu igal juhul "ketserlikuks".

Seega pole kunagi lõplikku teadmissetaset, ei tõese ega väära kohta, ei teaduse sees ega väljaspool teda.

Keelatud raamatute probleem

Uuendused on tähtsad nimelt siis, kui nad muudavad küsitavaks eelnevast vä-

ga palju, ja seetõttu on ka vastuseis neile eriti suur.

Just Kopernikuse ephhiloov põhiteos "Taevafäärde pöörlemisest" (1543) sattus 1615. aastal indeksisse, katoliku kiriku poolt keelatud raamatute nimekirja, ja tõmmati sealt maha alles aastal 1822. 1912. aastal teeb Max Planck Preisi Teaduste Akadeemiale ettepaneku võtta liikmeks Albert Einstein ja talle mitte ette heita Plancki meelet väära valguskvantide hüpoteesi, mis aga saigi hiljem kvantteooria suunanäitajaks. Selliseid näiteid on rohkesti.

Järelikult võime kogemusest õppida, et me ikka ja jälle eksime, ja see kehtib ka praeguse ajahetke kohta. Kuid ühtlasi tähendab see, et kogu kriitika suhtes peab säilitama avatuse: võib ju juhtuda, et me eksime.

Tunnustamata geenius

Ei tohi teha tagurpidi-otsust ja öelda: kuna kõigi uuenduste vastu esmalt ägedalt võideldakse, on iga tees, mille vastu ägedalt võideldakse, ühtlasi suur uuendus. Seda strateegiat kohtab sageli. Kritiseerijale vastatakse, et ka Einsteini esialgu ei tunnustatud. Nii asetab kritiseeritav ise end ühte ritta geeniusega. Enesekriitiline ratsionalist ei saa vastu öelda, et teine silmanähtavalt eksib, vaid ainult mainida, et kellegi kritiseerimise faktist ei järeldu, et ta on teine Einstein.

Nõel heinakuhjas

Tuleb lähtuda sellest, et tuhande väite

hulgas, mida me vaatleme ja pealiskaudse kontrolli järel vääraks või isegi pseudoteaduslikuks peame, on siiski ka mõni "pärl". Et pärl leida, peaksime teda otsima nagu nõela heinakuhjast. Kaalutleme, kas seda tasub teha: pole aega *kõiki* kontrollida. Selle pärl suhtes on see muidugi ebaõiglane. Teadlase ja teadusteoreetikuna peame sellega kahjuks leppima. Nii arvab ka Roman Sexl:

"Tänapäeval autsaideril peaaegu puudub võimalus arendada mingi üldine idee niisuguse küpsuseni, mis on vajalik selle tunnustamiseks teaduses. See võib olla kahetsusväärne, aga vastab ometi füüsika ja teiste loodusteaduste muutumatule ajaloolisele käigule, kus esimestest katsetustest on jõutud kõrgelt diferentseeritud süsteemini. Et teha selles süsteemis efektiivset kaastööd, peab kuuluma teadlaste seltskonda, mis pole autsaiderile juba *per Definitionem* saavutatav."

Keravälgu probleem

Keravälgu alustasime oma mõtisklusi. Keravälgu on haruldased, ootamatud, ei allu reeglitele ja seni ei saanud neid ise esile kutsuda. Seetõttu ei saanud neid seni süstemaatiliselt uurida.

Oletame aga, et keravälgu oleksid veel haruldased, kui nad tegelikult on. Kas siis oleks teateid keravälkudest kunagi tõsiselt võetud? Arvatavasti mitte. Me peame arvesse võtma, et praegu juhtub tegelikult niiviisi mõnede teiste fenomenidega. Seetõttu peaksime otsuse tegemisel ettevaatlikud olema.

Arheopterüksi probleem

Seda eelajaloolist lindu on seni leitud

ainult mõni eksemplari (seni kuus). Üleminekuvorm nagu *Archäopteryx* oli ka suhteliselt lühikese elueaga, ta ei asunud kogu maakeral ega eksisteerinud miljoneid aastaid. Seega on fossiilsuse küsimus niisugustel juhtudel arusaadavalt õige problemaatiline. Evolutsiooni-bioloogid saavad end seetõttu ikka välja rääkida ja öelda: kui me puuduvat liiki, ajaloolise põlvnemise vahelüli vajame, aga ei leia, on asi selles, et ta oli haruldane ja eksisteeris lühikest aega, seetõttu pole ime, et ta on jälle kadunud, ookeanisse peitunud või mägede alla maetud. See tähendab: evolutsiooni-bioloog annab selles situatsioonis lubatava seletuse, miks ta puuduvat liiki ei leia.

Kas selline strateegia on *üldiselt* lubatav? Kas igauks võib seda argumenti kasutada – ka Nessie uurija, ufoloog, parapsühholoog – ja öelda: "Fenomen, millest ma räägin, on praegu haruldane. Kui ma selle leian, oleme õnnega koos. Kui ma seda aga ei leia, on ka see seletatav; see on koguni asja loomuses". Isegi kui niisugune eksistentsikinnitus on väär, on sellele võimatu vastu vaielda.

Kuidas põhjendada, et evolutsiooni-bioloogile on selline strateegia lubatud, pseudoteadlasele aga mitte? Tundub, et see probleem ei ole veel rahuldavalt lahendatud. Ka siin võib pseudoteaduste olemasolu osutada teadusele ja teadusteooriale kasulikuks.

Nii tundub tõene ka meie järeldus: kui poleks pseudoteadusi, tuleks need välja mõelda.

Saksa keelest lühendatult tõlkinud

Tiina Lias

MÄRT VÄLJATAGA

POSTMODERNISTLIKUST TEADUSFANTASTIKAST

Sokali müstifikatsioon

Juba teist aastat kõneldakse akadeemilistes ringkondades ja ka väljaspool neid nn Sokali afäärist. New Yorgi ülikooli teoreetilise füüsika professor Alan Sokal pani eelmisel aastal veerema pommi, mis siiani tekitab purustusi. Nimelt kirjutas ta 1994. aastal artikli "Piire rikkudes: kvantgravitatsiooni hermeneutilise transformatsiooni poole" ning pakkus selle avaldamiseks kultuuriuuringute ajakirjale *Social Text*. Tege mist pole küll rangelt eelretsenseeritava akadeemilise väljaandega, ent ta on nn postmodernistlikes ringkondades üsna lugupeetud ajakiri, mille kolleegiumi kuulub näiteks säärane tähtis teoreetik nagu Fredric Jameson¹.

Viis kolleegiumiliiget lugesid artikli läbi ja avaldasid selle erinumbris, mis oli pühendatud "teadussõdadele".² Nimelt olid täppisteadlased Paul Gross ja Norman Levitt avaldanud poleemilise teose "Kõrgemat sorti ebausku: akadeemiline vasakpoolsus ja selle tülid teadusega"³, milles nad seadsid kahtluse alla

sotsioloogiast ja kultuuriuuringutest lähtuva postmodernistliku teaduskriitika pädevuse. *Social Texti* erinumber oli mõeldud neid kahtlusi kummutama.

Kohe artikli algul kinnitab Sokal oma postmodernistlikku usutunnistust. Ta teeb etteheiteid teadlastele, kes ikka veel hoiavad kinni "dogmast, mille on õhtumaisele vaimuilmale surunud peale valgustusjärgne hegemoonia". Selle dogma järgi on olemas välismaailm, mille omadused on inimesest sõltumatud, ja inimesed võivad omandada usaldusväärseid – ehkki esialgseid ja ebataielikke – teadmisi nende omaduste kohta, lähtudes nn teadusliku meetodi ettekirjutatud objektiivsetest protseduuridest.

Sokali kinnitusel on üldrelatiivsusteooria ja kvantmehhaanika selle dogma juba kummutanud: füüsiline "reaalsus" on oma aluspõhjalt sotsiaalne ja ühiskondlik konstrukt. "Kuidas saab sellises olukorras end taastotev teadlaste ilmalik preesterkond pretendeerida teadusliku teadmise tootmise monopolile? Postmodernse teaduse sisu ja

1 Vt *Vikerkaar* 1997, nr 1-2.

2 A. D. Sokal, *Transgressing the Boundaries: Toward a Transformative Hermeneutics of Quantum Gravity*. *Social Text* nr 46/47, lk 217–252 (kevad-suvi 1996). Enamik Sokali afääri puudutavaid kirjutisi on leitavad Alan Sokali enda koduleheküljelt: <http://www.physics.nyu.edu/faculty/sokal.html>.

3 P. R. Gross, N. Levitt, *Higher Superstition: The Academic Left and its Quarrels with Science*. Baltimore, 1994.

metodoloogia on võimsaks toeks progressiivsele poliitilisele projektile: piiride rikkumisele, barjääride lammutamisele, kõigi ühiskonna-, majandus-, poliitika- ja kultuurielu aspektide radikaalsele demokratiseerimisele." Seejärel jõuab artikkel oma keskse teesini: hiljutised arengud (praegu üsna algjärgus, spekulatiivse ja eksperimentaalselt kinnitamata) kvantgravitatsiooni teoorias annavad põhjust tõe objektiivsuse postmodernistlikuks eituseks ning panevad aluse uuele füüsikale, mis oleks tõeliselt vabastav ja teeniks progressiivset poliitilist üritust.

Artikli lõpupoole kutsub Sokal üles ka sama progressiivse matemaatika arendamisele, mis ei lähtuks enam Zermelo ja Fraenkeli kodanlikust hulgateooriast ega piiraks uue füüsika progressiivseid ja postmodernseid ambitsioone.

Paar nädalat peale artikli ilmutamist tegi Sokal ajakirjas *Lingua Franca* teatavaks, et tema kirjutis oli lihtsalt paroodia.¹ Ta tahtnud järele proovida, kas üks Põhja-Ameerika juhtivaid kultuuriuringute ajakirju on nõus avaldama täiesti jabura kirjutise, kui see kõlab hästi ja klappib kokku toimetajate ideoloogiliste eelarvamustega. "Mu artikkel on segu tõdedest, pooltõdedest, vee-randtõdedest, valedest, *non sequitur*-dest ja süntaktiliselt korrektsetest lausetest, milles pole vähimatki mõtet. (Viimaseid on kahjuks vähe. Ma nägin kõvasti nende moodustamisega vaeva,

kuid leidsin, et mul pole selle peale soont). Samuti kasutasin ma veel mõnda levinud strateegiat: loogika asemel autoriteedile toetumist, spekulatiivsete teooriate pakkumist tõestatud teaduse pähe, pingutatud ja isegi absurdseid analoogiaid; retoorikat, mis kõlab hästi, kuid mille tähendus on udune, ning inglise keele sõnade tehnilise ning igapäevase tähenduse segiajamist."²

Kuid miks ta sellise tembu tegi ja mida see müstifikatsioon lõppude lõpuks ikkagi näitas? Esimese küsimuse puhul väidab Sokal, et ta eesmärk ei olnud kaitsta loodusteadusi humanitaariast lähtuvate rünnakute eest. Täppisteaduslikku *establishment*i need niikui-nii eriti ei mõjuta. Pigem oli tal kaks teistsugust eesmärki: "Mind ei pane muretsema üksnes nonsensi ja logiseva mõtlemise levik, vaid üht kindlat laadi nonsenss ja logisev mõtlemine, mis eitab objektiivsete realiteetide olemasolu või siis alahindab nende praktilist tähtsust. (...) Poliitilises plaanis vihastab mind, et enamus (ehkki mitte kõik) sellest lollusest pärineb neilt, kes peavad end vasakpoolseks. Me oleme sügava ajaloolise näomoonduuse tunnistajad. Viimase kahe sajandi jooksul on vasakpoolsus olnud teaduse liitlane obskuraantismi vastu. Me oleme uskunud, et ratsionaalne mõtlemine ja (niihästi ühiskondliku kui loodusliku) reaalsuse kartmatu analüüs pole üksnes ihaldusväärsed eesmärgid iseendas, vaid ka parimad vahendid võimu müstifikatsioo-

1 A. D. S o k a l, A Physicist Experiments With Cultural Studies. *Lingua Franca* 6(4) (mai-juuni 1996).

2 A. D. S o k a l, Transgressing the Boundaries: An Afterword. *Dissent* (Sügis 1996). See järelsõna oli mõeldud *Social Text*is avaldamiseks, kuid sedapuhku toimetuse keeldus.

nidega võitlemiseks. Paljude "progressiivsete" ja "vasakpoolsete" akadeemiliste humanitaaride ja sotsiaalteadlaste hiljutine pööre mingi tunnetusliku relativismi poole reedab selle väärika pärandi ja õonestab progressiivse ühiskonnakriitika niigi hapraid väljavaateid (...) Ma olen vasakpoolne (ja feminist) faktide ja loogika pärast ja mitte nende kiuste." Oma vasakpoolsust on Sokal ka tegudega näidanud: nimelt käis ta sandinistide valitsemise aegu Nicaraguas füüsilikalt õpetamas.

Tõsiasi, et akadeemilised vasakintellektuaalid ja feministid petavad end ja oma üritust, kui usuvad, et postmodernset teooriat ajades edendavad nad mingit ühiskondlikult edumeelset üritust, on neile meelde tuletanud näiteks ajaloolane Walter Lacqueur, filosoofid Richard Rorty ja Martha Nussbaum¹ ning eriti sageli ja jõuliselt lingvist ning anarhistlik mõtleja Noam Chomsky. Viimane on näiteks kirjutanud: "Vasakintellektuaalid võtsid kunagi aktiivselt osa töölisklassi elavast kultuurist. Mõned püüdsid korvata kultuuriinstitutsioonide klassiiseloому töölishariduse programmidega või kirjutasid populaarseid raamatuid matemaatikast, loodusteadusest jt valdkondadest. Tähelepanuväärne on, et nende tänased järeltulijad tahavad jätta tööinimesed ilma nende emantsipatsioonivahenditeta, teatades, et "Valgustuse" projekt on surnud, et me peame hülgama teaduse ja ratsionaalsuse "illusioonid". See sõnum peaks rõõmustama võimumees-

te südameid, sest nii nad saavad need vahendid enda jaoks monopoliseerida."²

Sokali temp näitas, et mõnikord saab väike kirjanduslik satiir teha ära palju rohkem kui terved kõited argumente. See mõjub nagu nõelatorge kuuma õhku täis õhupallile. Ajal, kui marxistlike intellektuaalide dialektiline diskursus oli end mässinud omaenda sofistikkasse, tuli välja Orwell, kes kirjutas kommunismi paljastamiseks lihtsa ja lastele mõistetava raamatukese "Loomade farm". Ka Sokali temp kuulub samasse ritta kui Rabelais' naljad skolastikute üle või Swifti satiirid.

Sokal kasutab oma müstifikatsioonis ja ka hilisemates seletustes sageli sõna postmodernism. Viimasel ajal paistab, et "postmodernism" on muutunud rohkem sõimusõnaks. Üha enam kasutatakse seda humanitaarias leviva teatava krüptilise retoorika märkimiseks. Üha vähem on neid, kes end uhkusega postmodernistiks nimetaksid, arukad inimesed eelistavad sellelt laevalt põgeneda ja seda sõna kasutavad enamasti need, kellele postmodernism ei meeldi. Näiteks ajaloolase Walter Lacqueuri jaoks pole postmodernism kunstivool ega ajalooetapp, vaid lihtsalt üks sajandilõpu intellektuaalne veidrus, mille vulgaarseks variandiks on *New Age*. Ka Sokali jaoks pole postmodernism muud kui teatav slängirohke ja hämar kirjutusstiil, kus korduvad teatud märksõnad ja viited kindlatele autoriteetidele, kelle õitseag oli enamasti

1 Vt W. L a c q u e u r, Fin de Siècle: veel üks nägemus. *Vikerkaar* 1996, nr 5–6; M. V ä l j a t a g a, Feminism ja filosoofia. *Vikerkaar* 1996, nr 11–12.

2 N. C h o m s k y, Year 501: The Conquest Continues. Boston, 1993. 11. ptk.

60ndate lõpu Pariisis. Postmodernism on vasakpoolsed energiad kanaliseeritud krüptilisse teooriasse, jättes eneseõigustuseks alles radikaalse retoorika.

Sokali müstifikatsiooni ilmsikstulekule järgnes elav poleemika. Näiteks pragmatistlik kirjandusteadlane Stanley Fish süüdistas teda ebaeetilises käitumises, toimetajate usalduse kuritarvitamises ning suurelt osalt usaldusel põhineva akadeemilise kultuuri korvamatus kahjustamises,¹ mille peale Sokal vastas, et tema ainus süü on see, et ta esitas mõtteid, millesse ta ise ei usu. Ent tema essee kõige jaburamad kohad polnud sugugi ta enda väljamõeldised, vaid otsesitaadid Derrida, Lyotardi, Baudrillard, Deleuze'i jt klassikute ning nende ameerika järgijate tekstidest.

Mõned *Social Text*iga seotud inimesed kahtlesid isegi pärast Sokali enesepaljastust, kas artikkel ikka oli paroodia: võibolla sattus teadlane lihtsalt konservatiivide mõju alla ja muutis pärast artikli ilmutist meelt. *Social Texti* toimetajad seletasid Sokali artikli avaldamist sellega, et nende ajakiri on eelkõige arvamusteajakiri, ning nad tahtnud heauskselt anda entusiastlikule täppisteadlasele võimaluse väljendada oma arvamust teaduse ja postmodernismi küsimustes, ehkki see ka neile pisut veider ja ülepingutatud tundus. See tun-

dub mõistetav. Ka Sokal ise arvab, et tema artikli avaldamise fakt ei tõenda just paljut.² *Social Texti* toimetajate käitumine, kes ei vaevunud täppisteadlastega konsulteerima, on lihtsalt naeruväärne üksikjuhtum. Ega ei saaks ju öelda, et relativistlik teaduskäsitlus ja postmodernistlik retoorika oleksid osutunud õigeaks, kui Sokali müstifikatsioon oleks tagasi lükatud.

Pigem aitas kogu juhtum näidata, kui meelevaldselt, asjatundmatult ja enesekindlalt käivad mõned intellektuaalsed gurud ringi täppisteaduslike mõistetega ning kui levinud on relativistlikud ja konstruktivistlikud arusaamad teadusest, mille järgi teadus on lihtsalt üks müüt või narratiiv paljude seas.

Steven Weinberg ja Jean Bricmont teaduse kultuurilistest järeldustest

Sokali müstifikatsioon on pannud teisigi teadlasi avaldama arvamust kahes küsimuses: millised konsekventsid on täppisteaduslikel arengutel ühiskonnale ja kultuurile ja milline on ühiskonna ja kultuuri mõju teadusele. Steven Weinberg, 1979. aasta Nobeli füüsikalaureaat ja ka suurepärase popularisator,³ arvab, et Sokali paroodia puhul on kõige õpetlikum see, kuidas füüsika-

1 S. Fish, Professor Sokal's Bad Joke. *The New York Times*, 21. mai 1996, lk A23. Stanley Fishilt on eesti keeles ilmunud huvitav lugemisteoreetiline essee "Variorumit tõlgendamaks", *Akadeemia* 1991, nr 3. Väidetavasti on ta David Lodge'i romaani "Väike maailm" (e.k. 1996) värvika peategelase Morris Zappi prototüüp.

2 A. D. Sokal, What the Social Text Affair Does and Does Not Prove. Rmt: *A House Built on Sand: Exposing Postmodernist Myths about Science* (Toim. Noretta Koertge). Oxford, 1997.

3 Steven Weinbergilt on eesti keeles ilmunud kütkestav kosmoloogiaraamat "Esimesed kolm minutit" (Tallinn, 1988).

ja matemaatilisestest arutlustest hüpatakse filosoofilistele ja poliitilistele järeldustele.

Weinbergi suhtumine niisugusesse laialt levinud praktikasse on ühemõtteliselt karm: "Need, kes otsivad teadusvälist sõnumit sellest, mida nad arvavad moodsast füüsikast taipavat, ammutavad tühjast kaevust. Minu meelest pole füüsika resultaadidel (erinevalt näiteks psühholoogiast) mingeid õigustatud implikatsioone kultuuri, filosoofia või poliitika jaoks, kui jätta kõrvale kaks olulist erandit. (Ma ei kõnele siin füüsika tehnoloogilistest rakendustest, millel on mõistagi tohutu mõju kultuurile, vaid ainult puhtteaduslike avastuste otsestest loogilistest järeldustest.)

Füüsika avastused võivad saada filosoofia ja kultuuri jaoks oluliseks, kui me õpime tundma universumi tekkimist või viimseid loodusseadusi, kuid mitte praegu."¹

Weinbergi esimene erand puudutab tõsiasja, et mõned teaduslikud avastused võivad filosoofialt ära võtta teatud teemad nagu aeg, ruum või materia. Need muutuvad eriteaduste aineks. Teine erand on Galileo ja Newtoni avastus, et loodust valitsevad ranged impersonaalsed seadused. See võis näiteks kahandada nõidade põletamise entusiasmi ning on sügavalt mõjutanud kogu moodsat kultuuri. Ent Weinbergi meelest ei järeldu Newtoni ja Einsteini teooriate või klassikalise ning kvantmehhaanika erinevusest midagi olulist kultuuri ja filosoofia jaoks. Muidugi võivad teaduslikud avastused kultuuri-

inimesi inspireerida, kuid inspiratsioonil ja implikatsioonil on vahe. "Lihtsalt ei ole olemas viisi, kuidas kvantmehhaanikast tuletada /imply/ kultuurilisi konsekvantse." Weinberg pakub välja lihtsa mõtteeksperimenti: oletame, et füüsikud avastavad ükskord, et aatomite näiliselt kvantmehhaanilise käitumise aluseks on fundamentaalsem väljade struktuur, mis allub vana hea klassikalise mehhaanika seadustele. Kas me peaksime siis sel juhul oma kultuurilisi ja filosoofilisi arusaamu muutma? Kui nii, siis miks? Kui mitte, siis mis mõttes võib öelda, et need arusaamad järelduvad kvantmehhaanikast? Weinbergi meelest on lõhe teaduse ja kultuuriliste väärtuste vahel teaduse jaoks hädavajalik. Katsed võtta teadusest moraalseid või kultuurilisi õppetunde on toonud ainult pahandust. Veelgi hullem on aga see, kui fundamentaalteadustesse püütakse importida moraalseid ja poliitilisi väärtusi. Teaduse moraalne väärtus seisneb väärtusvabaduses.

Niisiis on muutunud mõned täppisteadlased ise allergiliseks, kui nende eriala tulemusi ja kontsepte sealt välja poole ekstrapoleeritakse. Nad eelistavad oma tegevusala isoleerida selle sotsiaalsest ja kultuurilisest kontekstist. Arvatavasti pole see alati nõnda olnud. Mõnel minevikuperioodil on täppisteadlased ise olnud stsientismi kütkes, uskudes, et nende uurimistulemused annavad kunagi vastuse ka inimolu küsimustele. Viimasel ajal võib niisugust ambitsioonikust kohata bioloogide seas, kellest eufoorilisemad usuvad, et

1 S. Weinberg, Sokal's Hoax. *New York Review of Books*, 8. august 1996. Vt ka S. Weinberg jt, Sokal's Hoax. *An Exchange*. *NYR*, 3. oktoober 1996.

evolutsiooniteooria, inimgenoomi projekt ning ajuteadus annavad meile lähiajal võtme moraali, ühiskonnasuhete ja eksistentsiaalsete küsimuste mõistmiseks.¹

Weinbergile võiks veel vastu väita, et mõned loogikaalased tulemused on siiski täiesti legitiimselt kasutatavad ka filosoofias ja sealt võib neid juba üle kanda muudele kultuurialadele. Näiteks on Hilary Putnam kohandanud Skolem-Löwenheimi teoreemi selleks, et näidata osutussuhte alamääratust ja sellest näib omakorda järelduvat tõi-kindlate ning muutumatute teadmiste võimatus², mis võiks omakorda kahanada meie intellektuaalset arrogantsust. (Tõsi küll, Weinberg ei kõnele matemaatikast, vaid ainult füüsikast.)

Väljaspool evolutsiooniteooriat on üks tuntumaid teadlasi, kes väidab oma saavutustel olevat murrangulisi tagajärgi inimese maailmapildile, vene päritolu belglane, 1977. aasta Nobeli keemiapremia laureaat Ilya Prigogine.³ Prigogine'i teaduslikes saavutustes pole põhjust kahelda, küll aga tuleks olla ettevaatlik neist mingi uue maailmavaate väljapigistamise katsete suhtes. Prigogine'i kolleeg, belgia füüsik Jean Bricmont on esees "Kaoseteadus või kaos teaduses?" võtnud niisugused katsed tähelepaneliku kriitika alla.⁴ Näiteks väidavad Prigogine ja Stengers, et kaosemõiste sunnib meid ümber mõtestama looduseaduse mõistet. Kaootiliste dünaamiliste süsteemide olemasolu

peaks näitama, et deterministlik maailmapilt on iganenud, muutma arusaama trajektoorist ja pakkuma uut käsitust pöördumatusest. On leitud, et kaosteooria sunnib meid revideerima arusaama "sündmusest", muutma käsitust inimese kohast looduses ja ületama kartesiaanlikku dualismi. Kaos ja mitteliineaarne dünaamika peaksid justkui viima sügavale revolutsioonile meie mõteteviisis.

Bricmont aga argumenteerib, et kaos ei kõiguta vähimalgi määral klassikalist deterministlikku looduskäsitlust ja järeldab lõpuks, et spekulatsioonid loodusteaduste ja humanitaarteaduste uuest liidust on ekslikud ning sotsioloogidel ja psühholoogidel on küll väga vähe õppida väidetavast hüppest newtonlusest prigoginismi. Ka on ta hinnang püüdlustele leida kvantmehaanikast abi näiteks tahtevabaduse seletamiseks üsna ühemõtteline: "inimkäitumise kohta on nii vähe teaduslikult teada, et selle seostamine meie praeguste teadmistega molekulist on pehmelt öeldes etteruttav". Jean Bricmont tsiteerib artikli lõpuosas bioloog John Maynard Smithi: "Ma ei arva, et me peaksime vaimustuma teaduslikest teooriatest sellepärast, et nad sisendavad rohkem lootust ja ülevat vaimustust (...) Ma olen neis asjus tundlik, sest evolutsioonibioloogina ma tean, et inimesed, kes on aktsepteerinud teooriaid sellepärast, et need sisendavad lootust, lõpetavad lamareckismis, mis on väär,

1 Vt nt intervjuud D. Dennettiga, *Vikerkaar* 1997, nr3.

2 Vt. B. M ö l d e r, Hilary Putnami sisemine realism. *Akadeemia* 1997, nr 4.

3 Temalt on eesti keeles essee "Ebastabiilsuse filosoofia", *Akadeemia* 1995, nr 5.

4 J. B r i c m o n t, Science of Chaos or Chaos in Science? *Physica Magazine* 17 (1995).

ehkki mitte ilmselgelt, või siis kreatsioonismis, mis ei seleta midagi ega inspireeri ka mingeid küsimusi. Kui tasakaalutu termodünaamika teeb luuletajad õnnelikumaks, siis olgu peale. Kuid me peame seda teooriat aktsepteerima või tagasi lükkama teistel põhjustel."

Bricmonti artikkel peaks meile huvi pakkuma kas või juba sellepärast, et Tallinnas tegutseb peaaegu koolkond täppisteadusliku taustaga natuurfilosoofe, kes püüavad Prigogine'i sünergeetikast või René Thomi katastroofiteooria-alastest meditatsioonidest mingit uut maailmavaadet välja võluda.

Sellesse kuuluvad näiteks Viktor Hütt, Endel Mesimaa, Peeter Müürsepp (jun), Meelik Kattago ja Leo Näpinen.¹ Kõik nad on ühel või teisel moel püüdnud ületada lõhet teaduse ja kultuuri, objektiivse ja subjektiivse vahel ning jõuda mingi holistliku looduskäsitluseni.

Tegemist on rahvusvahelises kontekstis üsna omapärase nähtusega. Küllap pidigi nõukogudeaegne intellektuaalne suletus ja eelkriitilise natuurfilosoofia edasikestmine dialektilise materialismi nime all sünnitama üpris eksootilisi, nokkloomasarnaseid liike.

Intellektuaalsed pettused

Hiljuti ühendasid ameeriklane Sokal ja belglane Bricmont jõud ning kirjutasid kahepeale väikese prantsuskeelse pamfleti "Intellektuaalsed pettused".² Nimelt oli Sokalil oma paroodia kirjutamisest jäänud üle terve kaustikutäis väljakirjutisi postmodernismi autoriteetide tekstidest.

Raamatu taotluseks on seletada võimalikult lihtsalt, miks need tsitaadid on absurdsed, ja arutada kultuurisituatsiooni üle, mis on lasknud niisugusel diskursusel nõnda lugupeetavaks saada. Selles näidatakse, millise arrogantse šarlataansuse või asjatundmatusega on Lacan, Kristeva, Irigaray, Baudrillard, Lyotard, Virilio, Deleuze ja Guattari mõnikord tervete lehekülgede kaupa kuritarvitanud teaduslikke mõisteid ja termineid.

Võidakse öelda, et täppisteaduslik eksaktsus polegi nende mõtlejate puhul oluline. Ent kui nad on tõsised ja sügavad mõtlejad, siis miks nende mõtlemine just täppisteaduste puhul logisema hakkab?

Kui tegu on terminite metafoorse kasutusega, siis peaksid need metafoorid või analoogiad aitama asju selgemaks teha – miks muidu kasutada metafoorselt mõisteid, mille tähendust taibatakse

1 Vt nt L. Näpinen, Iseorganiseerumismõtlemine, selle omandamise vajadus Eesti ühiskonnas. Rmt: Teaduslugu ja nüüdisaeg IX. Tallinn, 1994; Filosoofia ja täppisteaduse vahekorid ning Ilya Prigogine'i programm. *Akadeemia* 1997, nr 6.; P. Müürsepp, Katastroofiteooria: kas alasti kuningas või uus kvaliteet objektiivse reaalsuse kirjeldamises? *Studia Philosophica* I (37), Tartu Ülikool, 1993 (autor näib kalduvat viimase variandi poole); Katastroofiteooria hiilgus ja viletsus. Rmt: Teaduslugu ja nüüdisaeg IX; M. Kattago, Traktaat iseliikumise allikast (Tasatuse kontseptsioon). *Vikerkaar* 1988, nr 1-5.

2 *Impostures Intellectuelles*, Paris, 1997. Selle põhiargumentide ingliskeelne kokkuvõte leidub Jean Bricmonti kirjutises "Postmodernism and Its Problems With Science": <http://pmmh.espci.fr/~oron/bricmont/bricmont.html>.

vaid uduselt? Ent enamasti näib olevat tegu lihtsalt teadusliku žargooni pildumisega lugejale, et teda pahviks lüüa. Sokal ja Bricmont hoiduvad võtmast kindlat seisukohta arvustatavate mõtlejate saavutuste kohta omal erialal, kuid annavad mõista, et needki ei pruugi kriitilisemale vaatlusele vastu pidada.

Sokali ja Bricmonti teine kriitikaobjekt – tunnetuslik relativism – on aga niivõrd kompleksne teema, et sellest paaril leheküljel ülevaadet anda pole võimalik. See puudutab teaduse ja kultuuri vahekorra teist poolt: milline on ühiskonna ja kultuuri mõju teadusele. Teadusfilosoofias on Thomas Kuhni ja Paul Feyerabendi tööd juba 60ndatest aastatest peale inspireerinud teatavat ajaloolist relativismi, mis on seadnud kahtluse alla heroilise nägemuse teadusest kui järjekindlast lähenemisest objektivsele ja lõplikule tõele. Selles küsimuses on otstarbekas eristada teadustegevust selle tulemustest. Teaduslikud küsimusepüstitused sõltuvad suurel määral teadusvälistest huvidest, ühiskonnast ja kultuurist, kuid täppisteaduse tulemuste seisukohalt pole need olulised, sest avastatud loodusseadused kehtivad universaalselt kõikides kultuurides.

Weinberg ja Sokal on kindlalt realistlikul positsioonil, uskudes, et ka loo-

dusseadused kuuluvad inimesest sõltumatusse objektiivsesse reaalsusse,¹ ja selline seisukoht võib filosoofidele natuke robustne näida.

Sokali ja Bricmonti kriitiline rünnak 60ndate põlvkonna Pariisi mõtlejate ning nende ameerika järgijate suhtes on sattunud üpris soodsasse konteksti. Reaktsioon tolle mõjuvõimsa intellektuaalse voolu vastu algas väärikate isataputraditsioonidega Prantsusmaal juba 80ndatel, mil tandem Alain Renaut ning Luc Ferry võttis sapise kriitika alla Foucault', Derrida, Lacani ja Bourdieu vaated.² Neile on sekundeerinud veel Tzvetan Todorov, Vincent Descombes, Pascal Engel ja Jacques Bouveresse, kes kõik on puhtfilosoofilise kriitikaga õnnestanud poststrukuralistide või nietscheostrukturalistide mainet.³ Prantsuse mõtlejad on taas avastanud inimese, kes oli vahepeal surnuks kuulutatud, ja tema subjektiivsuse ning õigused, mida peeti vaid kodanlikuks müstifikatsiooniks. Neist lähtudes arvustatakse 68. aasta põlvkonna poliitilist vastutustundetust.

Noorema generatsiooni mõtlejad on avastanud Tocqueville'i ja Raymond Aroni liberalismi ning toonud vahepealse sürrealistliku ning heideggerliku hämaruse asemele vana hea vaimuka

1 Endla Lõhkivi küsib ühe artikli pealkirjas "Kas teadlased mõtlevad realistlikult?" (Teaduslugu ja nüüdisaeg IX) ning pärast mitme realismivariandi tutvustamist vastab sellele küsimusele jaatavalt.

2 L. Ferry, A. Renaut, French Philosophy of the Sixties: An Essay on Antihumanism. Amherst, 1990 (originaal 1985).

3 Vt nt V. Descombes, Modern French Philosophy. Cambridge, 1980; The Barometer of Modern Reason. New York, 1993; J. Bouveresse, Philosophy, Mythology, and Pseudo-Science. Princeton, 1997; P. Engel, The Decline and Fall of French Nietzscheo-Structuralism. Rmt: European Philosophy and the American Academy (Toim Barry Smith). La Salle, 1994.

ning selge prantsuse stiili. 90ndatel aastatel on hakatud neid autoreid ka inglise keelde tõlkima¹ ja ka angloameerika autoritelt on ilmunud mitmeid kriitilisi käsitlusi prantsuse sõjajärgsete intellektuaalsete moodsude kohta.²

Ent meile on hakanud need moed alles jõudma. Semiootikaüliõpilased ja

auväärased kirjandus- ning kunstikriitikud produtseerivad tekste, mis mõjuvad paroodilisemalt kui Sokali paroodia, ja keegi ei söanda öelda, et kuningas on alasti. Ma arvan, et ka neil ei maksaks oma müstifikatsioonide avalikustegemisega enam kauem viivitada.

1 Vt nt väga hea eessõna ja bibliograafiaga kogumikku: M. L i l l a (toim), *Modern French Thought: Political Philosophy*. Princeton, 1994.

2 Tõenäoliselt üks asjatundlikumaid kriitilisi strukturalismi- ja semiootikakäsitlusi on: Th. P a v e l, *The Feud of Language: A History of Structuralist Thought*. Oxford, 1989. Üsna karmid käsitlused prantsuse intellektuaalse kliima kohta on: T. J u d t, *Past Imperfect: French Intellectuals, 1944 -1956*. Berkeley, 1993; S. K h i l n a n i, *Arguing Revolution: The Intellectual Left in Postwar France*. New Haven, 1993.

JURI TSIVJAN

RÖNTGEN, KIRURGIA, MIKROSKOOP VARAJASE FILMIKUNSTI SEMIOOTIKAS

1980. aastatel sattus Tartu semiootika-koolkonna huvi alla kultuuriesemete semiootika. Üks Kääriku suvekoolidest oli pühendatud peegli semiootikale kultuuris. Väljaandes "Trudõ po znakovõm sistemam" hakkas ilmuma artikleid moodsa olme esemete sümboolikast. Roman Timentšiku töödest trammi ja telefoni sümboolika kohta on näha püüet määrata diakrooniad, kultuuri-eseeme teed võõristusest katsetamise ja ostrakismi kaudu sümboolsete tähenduste esialgse kuhjumiseni ning iseseisva metafoorilise areali moodustumiseni, mida seejärel võidakse juba üle kanda uutele, veelgi värskematele leiutistele.² Seda mikrosüžeed demonstree-riti telefoni näitel. Tahaks teada, kas säärane trajektor ühtib ka teiste, 20. sajandi uusmütoloogia poolt välja valitud kultuuriesemete initsiatsioonitega.

Siinne kirjutis ei anna sellele küsimu-

sele vastust. Tema sihiks on vaid laiendada moodsate kultuuriesemete sümbolaariumi sõnastikku, märkides seal maha kohad ka röntgeni, kirurgia ja mikroskoobi tarvis. Kuipalju ridu ükski neist selles sõnastikus pälvib, peavad näitama edaspidised uurimused.

Röntgenikiired ja filmikunst leiutati ühel ja samal ajal – 1895. aastal. Kuni 19. sajandi lõpuni ei avaldunud veel kummagi tõelised võimalused. Kinematograafide ennustati puhtteaduslikku tulevikku, röntgen aga alustas palju-töötava atraktsioonina. Esialgu konkureerisid röntgen ja kino teineteisega laadtadel ja trikiteatri "Robert-Houdin" laval,³ kusjuures 1898. aasta paiku hakkas kino "X-kiirtele" populaarsuses alla jääma.

Niihästi film kui röntgen tähendasid kultuurisemiootilise tasakaalu rikkumist kujutise ja tema objekti vahel. Fil-

J. Civ'jan. Rentgen, hirurgija, mikroskop v semiotike rannego kino. (K postanovke voprosa.) Rmt-s: Semiotika i istorija. Trudy po znakovym sistemam, XXV. Tartu, TU, 1992. (Tartu Ülikooli Toimetised; 936). Lk 137–143. Sama teema kohta on autoril ilmunud ka laiendatud käsitlus: Media Fantasies and Penetrating Vision: Some Links Between X-Rays, the Microscope, and Film. Rmt-s: Laboratory of Dreams: The Russian Avant-Garde and Cultural Experiment. Ed. J. E. Bowl, O. Matich. Stanford, 1996, lk 81–99.

² R. T i m e n č i k, K simvolike tramvaja v russkoj poëzii. *Trudy po znakovym sistemam*, 21 (Tartu), 1987, lk 135–143; R. T i m e n č i k, K simvolike telefona v russkoj poëzii. *Trudy po Znakovym Sistemam*, 22, 1988, lk 155–163.

³ E. T o u l e t, Cinematographe, invention du siècle. Paris, 1988, lk 54. On huvitav, et esimene avalik kinoseanss toimus samal päeval – 28. detsembril 1895 –, kui ajakirjandusse jõudis esimene Röntgeni leiutisest.

mi elutruudus ületas selle elutruuduse-normi, mis 19. sajandi lõpus kujutisele kehtis. Selle ajastu vaatajale jättis film mulje, mida võiks võrrelda muljega "il-lusionismi" tajumisest maalikunstis.¹ Märgi tähistaja-pool ei vastanud vastu-võtukonventsioonidele ja võib-olla ka -etiketile. Uut tähistajat (liikuvat foto-kujutist) tajus retsiipient kui igasuguse tähistaja puudumist. Puudujääk tähistaja tekitas tunde tähistatava liiasusest. Normi järgi pidanuks väljendustasand tagama turvavööndi, psühholoogilise distantsti sisutasandi ja kujutava märgi adressaadi vahel. "Liikuma hakanuna" aga paistis sisutasand otsekui kõiki reegleid rikkudes pöörduvat otseteed retsiipienti poole. Viimasel tekkis tunne, et säärases semiosises on midagi sündsusetut. "Häbitust" ja "labasust" nähti filmikunstis juba enne, kui häbitus ja labasus ta temaatika atribuutideks said. Filmikunsti varajase retseptiooni kinnismotiiviks oli salamõte märgi enesepaljastusest. Jäetuna ilma väljendustasandist omandas "elu, nagu ta on" pornograafilise konnotatsiooni. "On lihtsalt midagi paljast, häbitult füsioloogilist selles, kuidas seinad eest kaovad ja nähtavale ilmub elu "nagu ta on", oma pisimaiski avaldustes, magamistubades, söögitubades," kirjutas 1913. aastal A. Kugel.²

Niisuguses kontekstis paistsid teated

Wilhelm Konrad Röntgeni avastusest mõnedele sellesama tendentsi absurdini viimisenä. Semiootiline "striiptiis" jätkus. 1896. aastal, kui kinematograaf jõudis Inglismaale ja Venemaale, ilmus nii siin kui seal artikleid, kus möödamminnes vilksatas pelglik mõte kinematograafi ja läbivalgustusaparaadi võimalikust sünteesist tulevikus. Aleksei Gorki kirjutas: "Ja muide: võib-olla homme ilmuvad lavale ka Röntgeni kiired, mida siis mingisuguse "kõhutantsu" juures kasutatakse."³ Inglise kommentaator O. Winter sõnastab selle mõtte üksikasjalisemalt: "Kuigi kinoetendus on pigem eemaletõukav kui ligitõmbav, peame olema talle tänulikud selle eest, et ta näitas, millise meeleheiteni võib viia tänapäeva realism (...). Kinematograaf – see on kõigest realism, mis on viidud uuele tasandile, ta eksib harvem ja pole nii igav; see-eest Röntgeni kiired näitavad, et ülemäära intiimne alastus võib tappa armastuse. Kuid hoolimata sellest leiavad arstid ja uudishimulikud arvatavasti pasliku olevat tungida pilguga läbi meie "ülearu tiheda keha" ja lugeda kokku me klõbisevad kondid."⁴

1897.–98. aasta paiku peeti röntgenit paremaks atraktsiooniks kui kino ja laadakinematograafidele tagas täissaali vaid see, kui filmiseansi vaheajal demonstreeriti ka "X-kiiri ja vaatepilti inimese sisemusse".⁵ See annab alust arva-

1 Vt G. V d o v i n, Dve "obmanki" 1737 goda: opyt interpretacii. *Soveckoe Iskusstvoznanie*, 24 (Moskva), 1988, lk 126–154.

2 Homo novus (=A. Kugel), *Zametki. Teatr i Iskusstvo* 1913, nr 35, lk 682.

3 A. M. G o r' k i j, S Vserossijskoj vystavki. Sinematograf Ljum'era. *Odesskie Novosti* 6.07.1896, nr 38, lk 2. Röntgenikiirtele pühendas Gorki kaks fõljetoni ajalehes "Samarskaja Gazeta" (23.01.1896, nr 18; 5.03.1896, nr 52).

4 O. W i n t e r, The Cinematograph. *New Review*, May 1896. (Reprint: *Sight & Sound*, Autumn 1982, lk 296.)

5 Ž. Š c a d u l', Vseobščaja istorija kino. Moskva, 1958, 1. kd, lk 184.

ta, et lähedus röntgeniga peaks kajastuma ka mõnedes varajase filmikunsti süžees. Näiteks Georges Mélièsi filme "Ühe daami kadumine" (*Escamotage d'une dame*; 1896), kus mustkunstnik paneb kaduma daami ja viimase asemel jääb toolile istuma skelett, ning "Kolectis" (*Le Monstre*; 1903), kus Egiptuse vaarao nõuab, et preester tema naise surnust üles ärataks: hauast tõuseb luger, kasvab suuremaks, esitab groteskse tantsu, muutub naiseks, kuid kui valitseja talle läheneb, saab taas lugeriks, – neid filme võib lugeda püüdeks kasutada ära röntgenoskoopia menükust, sealhulgas huvi katsete vastu läbi valgustada muumiaid. Arvatavasti viimati kirjeldatud filmi pidas silmas I. Štšeglov, kui oma "Aruandes 1903. aasta suvisest ringsõidust provintsi rahvateatritesse" esines niisuguse hoiatusega: "Võtame kas või meile piiri tagant sisse toodud kinematograafi. Kinematograaf on iseendast huvitav asi, mõnevõrra ettevaatlikum aga tuleks olla süžeede valimisel... Inimese luukere, mis tantsib prantsuse kankaani, paljas najaad, kes igast küljest oma keha näitab, härjavõitlus ja igasugune loomade sisikonna rookimine – vaevalt on see soovitatav vaatepilt ristiinimeste enamikule!"¹

Kirurgiale, mis oli juba olnud maalikunsti süžeeks, sai seoses filmikunstiga osaks uus avaliku huvi tõus. Nii nagu röntgen andis uut virgutust traditsioonilistele kunsti- ja teatrimotiividele (surmatants, luukered "trikiteatris"), ootas kirurgiat ees soodne pinnas, mille olid ette valmistanud nukuteater, ana-

toomiamuuseumid ja palaganiarleki-naad.

Kuulus prantsuse kirurg dr Eugène-Louis Doyen jäädvustas kokkuleppe põhjal Lumière'ide firmaga filmilindile mõned oma operatsioonid ja näitas filmi arstide kongressil 1898. aastal. Film oli mõeldud meditsiiniüliõpilastele (arvati, et kinoseansid võiksid neile asendada õppeharjutusi laipadega). Kuid kongressi otsusega keelati Doyenil demonstreerida ülesvõetud operatsioone isegi ametlikel kokkusaamistel.

1902. aastal toimus leke. Doyeni operaator valmistas salaja mõned koo- piad ja lasi need turule. Doyen andis asja kohtusse ja võitis protsessi. Oma sisima veendumuse järgi ei leidnud Doyen sellegipoolest piisavat põhjust, miks nende filmide avalikku näitamist peaks keelama. Ta ütles: "Teiselt poolt, kas pole kahetsusväärne, et kõigil neil ühiskonnakihtidel, kes huviga, vahel isegi õhinaga jälgivad kirurgia arengut, – et kogu sel mittemeedikutest auditooriumil ei ole muud võimalust saada ettekujutust sellest, mida tähendab üks hästi sooritatud operatsioon, kui vaid puuduliku sõnalise kirjelduse kaudu?"²

1908. aastal sattus film "Professor Doyeni operatsioon" (420 meetrit; viis amputatsiooni) Venemaale, kus läks müügiks seninägematu hinnaga, üks rubla meeter. Siin võeti filmi vastu nukuteatri reeglite järgi. Üks pealtnägijatest on kirjutanud: "Filmist saab tõeline tõmbenumber ja kaadrid, kus Doyen külmaverelisel ilmel jalga maha saeb, kutsuvad publikus esile minestused ja

1 I. L. Ščeglov, Narod i teatr. Sankt Peterburg, 1911, lk 353.

2 E. Toullet, Cinématographe, invention du siècle, lk 74.

hüsteerika."¹

Teist Doyeni filmi (see oligi olnud kohtuprotsessi ajendiks) võeti vastu nii, nagu oli vastu võetud kunstkambri eksponaate. See esitas operatsiooni, mille käigus teineteisest lahutati kaks õde – siiami kaksikut. Filmi näidati laataldel, kus "anatomiamuuseumi" nime kandvad atraktsioonid olid igapäevane nähtus. Prantsusmaal oli suur menu Kobelkovi lõbustusettevõttel – artist oli käetu ja jalutu ning nimetas end *l'homme-tronc* (inimene-tüvi). Kobelkov oli ühtlasi üks esimesi laadaartiste, kes võttis kasutusele kino. Filmikunsti ja anatoomilise ime ühendus osutus küllalt püsivaks: 1904. aastal astus Moskvas Rosenvaldi kinoteatris üles "suurim fenomen maailmas" – käetu kunstnik sinjoor Batoghi.² Võimalik, et jälg sellest metonüümiast säilis ka Vladislav Hodassevitši mälus ja peegeldus ta värsis "käetu läheb kinno".

Doyeni operatsioonid leidsid kooskõla ühe palaganiarlekinaadi motiiviga, millest teame P. Gneditši vahendusel – "Nüüd näidatakse, kuidas inimene jookseb, kukub vette, ujub üle teisele poole, ronib plangu otsa, hüppab alla neljandalt korruselt. Aga kõik see on surnud fotoülesvõtetel. Noil ajal ent oli teie ees elav arlekiin, ka tema hüppas aknast alla, ta lõigati tükkideks, topiti kahuritorusse, tulistati, tema aga kargas

elusa ja tervena välja märklaua kontsentristest ringidest..."³ – ja Aleksandr Benois' mälestustest: "(...) ja sealsamas raiub oma surnud kaaslase tükkideks, mängib tema pea, jalgade ja kätega otsekui keeglit."⁴ Varajases filmikunsti on keha tükeldamine üks menukamaid motiive. Ajavahemikus 1900–1904 on see üksipäini Mélièsil seitsme filmi süžeekeskmeks,⁵ neist ühel juhul otseses seoses arlekinaadiga: Pierrot, kes ei taha end liigutada, saadab mitmesuguste asjade järele oma käed ja jalad, mis seejärel, esitanud tantsu, taasühinevad kehaga ("Dislocation mysterieuse", 1901). Ja vaevalt tundub üllatav, et 1905. aastal tuleb Pathé firma välja koomilise filmiga "Opération chirurgicale", kus näitleja, parodeerides doktor Doyeni, võidukas ilme näos, roogib välja hämmastunud patsiendi sisikonna. Niisugune oli filmivariant meditsiiniteema ja klounaadi traditsioonilisest ritumisest.

1916. aastal kirjutas Jevgeni Maurin raamatus "Kinematograaf praktilises elus": "Räucher ja Commandon (mikrokinematograafia) jälgisid filmi abil vereliblede liikumist, rasvaosakeste molekulaarseid ümberpaiknemisi veres ja verre viidud haigusetekitajate arengut. Seoses viimati nimetatud uuringuga näitab film ilmekalt, kuidas batsillid sööstavad punaste vereliblede kallale ja

1 B. I. h a č e v, Istorija kino v Rossii. Leningrad, 1927, lk 48.

2 B. Č a j k o v s k i j, Mladenčeskie gody russkogo kino. Moskva, 1928, lk 13–14.

3 P. G n e d i č, Starye balagany. *Teatr i Iskusstvo* 1914, nr 14, lk 327.

4 A. B e n u a, Moi vospominanija. Moskva, 1980, lk 294.

5 1900: "Nouvelles luttes extravagantes"; 1901: "Dislocation mysterieuse"; 1903: "Le cake-walk infernal"; "La statue animée"; "Tom Tight et Dul Dum"; "Illusions funambulesques"; 1904: "Le bourreau turc".

hävitavad neid."¹

See film nagu teisedki saavutused mikrokinematograafia vallas tähistas juba kolmandat "nähtamatu maailma" avastamist laiema üldsuse poolt. Esimeseks võib lugeda üleüldist paanikat, mis haaras lugevat publikut pärast seda, kui Antony van Leeuwenhoek oli 17. sajandi lõpul kirjeldanud ja üles joonistanud oma vaatlusi bakterite elust ja erütrotsoüüdid liikumisest.

Mikroskoobi leiutamine kujundas ühiskondlikus teadvuses nähtamatu sisevaenlase kuju ja reaktsioonina sellele puhtusearmastuse ja mustusehirmu kultuse.

Teine avastus kaasnes mikrofotoograafia leiutamiseга.² Üldsuse omandiks said algloomade välimus ja vorm. Kindla kuju puudumine ning võime võtta toitu ja eritada seda mis tahes kehaosa kaudu aitasid amööbil saada üldkeelemetafooriks.

Kolmas leiutis, mikrokinematograafia, tähendas laiemale publikule seda, et avastati "nähtamatu maailma" dramaturgia. Kinosaalist sai kollektiivne mikroskoop, kus oli võimalik jälgida võitlust kummalise kujuga kehade vahel. Teaduslikud filmilõigud olid oodatud numbriks kinokavas. Vaatajate tüüpreaktsiooniks oli jälkustundega segatud uudishimu.

Toosama firma Pathé, mis 1905. aastal laskis välja Doyeni kirurgiaoperatsioonide paroodia, linastas samal aastal filmi "Le déjeuner du savant",

milles teadmishimuline teadlane sööb hommikust ja ühtaegu uurib oma einet mikroskoobis. Üldplaani ja mikroskoobivaadete lihtsa reastamisega taotleti esile kutsuda samu aistinguid, mis Sergei Eisenstein 1926. aastal, kui ta näitas vaatajale ussitanud liha soomuslaeval "Potjomkin" läbi näpitsprilliläätse.

Mikrokinematograafia andis ettekäänat uuteks olemise metafoorideks. Räucheri ja Comandoni filmi sellest, kuidas punased verelibled reageerivad haigusttekitavatele mikroorganismidele, demonstreeriti Venemaal laialdaselt. N. Štšebujevi vastukajast loeme: "Vaadake: keerisena kihutavad galoppi tüüfusepalaviku pisikud. On filmitud elavat verd tema meeletuheitlikus jooksus. Ellu ärkab veetilga mikrokosmos. Nähtavaks saab inimese nähtamatute sõprade ja vaenlaste eluolu. Näed isamaasõda, mida need liblekese peavad, – kes neist on Attila, kes Caesar, kes Napoleon? – Ja saad teada, et nende isamaa – oled sina."³

Võimalik et sellest samast filmist kirjutab P. Nilus: "Eales ei unusta ma mikroobide koletut sõda unitõbe põdeva looma veretilgas. See oli ehtne õudusunenägu, see oli vaatamäng, mida inimkond veel kunagi näinud polnud ega ette kujutada võinud. Minu ees vingerdasid koletu suured tülgestavad, rasvased vaglad, kaanides endasse eluverd, – see oli surmatragöödia ise, mille kinematograaf nähtavaks oli muutnud."⁴

Niisama nagu telefon tähendasid ka

1 E. Maurin, Kinematograf v praktičeskoj žizni. Petrograd, 1916, lk 291.

2 Ph. Néagu, Géométrisation et abstraction. Rmt-s: L'invention d'un regard (1839–1918). Paris, 1989, lk 216; J. Daris, Beyond Vision, lk 14–16, 26.

3 N. Ščebuev, Velicajij fantast. *Solnce Rossii* 19.09.1916, nr 10, lk X.

4 P. Nilus, Toržestvo sovremennogo kinematografa. *Proëktor* 1917, nr 1–2, lk 4.

röntgen ja mikrokinematograafia minekut teispoole hariliku semiosise piire.

Kino avas uue peatüki vuajeristika ajaloos. Sisestatuna (mõtteliselt või tegelikult) kinoseansi-situatsiooni, tähis-

tasid röntgen ja mikroskoop piire, mille taga "elu, nagu ta on" muutus surma-vaatemänguks.

Vene keelest tõlkinud Kajar Pruul

KRISTA KAER

SAJANDILÕPU MÜÜDID JA MUINASJUTUD

Ingliskeelset terminit *science fiction* on viimasel ajal eesti keeles ulmekirjanduseks tõlgitud, *fantasyl* polegi veel õiget vastet.

*Science fiction*i puhul annab sisust aimu just ingliskeelne nimi (teaduskirjandus, teaduslik ilukirjandus), sest ta põhineb enamasti teaduse saavutustel, neid edasi arendades; vaagides ja kaaludes ka kõige äärmuslikumaid variante ning nende mõju inimesele. Ning mõju inimese psüühikale ja emotsioonidele seob *science fiction*i ilukirjanduse põhisuundadega, ehkki seda žanri on tihti asjatu eelarvamuslikkusega kergeks peetud.

Fantaasiakirjandust võib aga nimetada moodsaks muinasjutuks. Fantaasia- raamatutes on suurem tõenäosus kohtuda lohede, libahuntide, deemonite, päkapikkude ja paljude juba mujalt tuttavate muinasjututegelastega. Mida aeg edasi, seda enam segunevad need kaks suunda omavahel ning põimuvad praegusel postmodernistlikul ähmastu-

nud piiridega mosaiiksel ajastul ka sellega, mida peetakse päriskirjanduseks. Samal ajal aga on ulme- ja fantaasiakirjandusel oma kindel austajate ring, kes tihtipeale ei loegi midagi muud. Tõenäoliselt ei jääks muu lugemiseks aega, sest igauks, kes püüab otsida midagi internetist ulme kohta või seisatab mõne suurema raamatukaupluse ulmeosakonnas, tunneb peagi täielikku abitust kogu selle nimede, teemade ja pealkirjade tulva ees, mis talle vastu valgub. Kõiges selles orienteeruda on väga raske ning raske on leida ka neid kullateri, mis seal kahtlemata leiduvad. Kahjuks ei ole alati usaldusväärseks teejuhiks isegi mitte Hugo, Nebula või Arthur C. Clarke'i preemiad. Nagu igasuguse muugi laviinina maailma tulvava kirjanduse puhul on põhimass keskpärane, kunagi tipptasemel käsitletud teemade kahvatu jäljendus või haledavõitu edasiarendus. Ja siiski tundub, et ulme ja fantaasia ei ole mitte hääbumas, vaid hoopis uuesti kosumas ning ilmselt ei

ole kõige viljakam suund hoopiski mitte küberpunk ega kompuuterreaalsus, vaid ikka seesama inimesekesksus ja tavapäraseid piire lõhkuvad kujutlused võimalikest arengumudelitest.

Muidugi on ulmekirjandust juba tema algusaegadest peale proovitud süstematiseerida ja selles seaduspärasusi leida. Nii ongi kirjandusteadlased eristanud kümme põhiteemat, mida ulme- raamatutes käsitletakse:

1. Tehnilise progressiga seotud kahtlused – tehnikaajastul on inimene end mõistuse abil loodud tõketega loodusest eraldanud ja tihti isegi vastandub sellele. Vaistlikult tajub inimene siin ohu ning seetõttu on tema suhtumine tehnoloogiasse kahetine. Selles aineval- las on kõige suurem oht kiiresti aeguda neil raamatutel, mis lihtsalt peegelda- vad oma kaasaja arusaamu tehnoloogia- st, sest uued arengusuunad toovad kaasa uusi probleeme ning kui kirjan- duslik külg on nõrk, tunduvad umbes kümme aastat tagasi kirjutatud raama- tud juba väga naiivsed.

2. Erakordne seiklus – see võib aset leida kas kosmoses, mingis teises mõõt- mes või nn sisekosmoses, inimese enda psüühikas. Kui ulmekirjanduse kuld- ajastul oli seiklejaks valdavalt lausa müütiliste mõõtmatega kangelane, siis hilisemates teostes võib selleks olla ka antikangelane, mis lähendab omakorda neid raamatuid nn päris kirjandusele. Parimates teostes tähendab seiklus või rännak ruumis ühtlasi ka rännakut ja avastusretke inimese psüühikas, primi- tiivsemal kujul on tegemist kosmose- vesternite ja seiklusromaanidega.

3. Reaalsusebarjääride lõhkumine – väljutakse kirjutamise ajal reaalseks

peetavatest aja- ja ruumpiirangutest. Siia võiksid kuuluda ka retked ajas ja kosmoses, samuti teekond üleloomulik- ku. Kõiki neid võtteid on edukalt kasu- tatud ka päris kirjanduses ning tihti- peale tekibki küsimus, kus õieti kulgeb maagilise realismi ja fantaasiakirjandu- se piir.

4. Tulnukad – oma retkedel kohtab inimene endast erinevaid olendeid ning on seetõttu sunnitud üha uuesti määrat- lema, mida tähendab olla inimene. Tul- nukad võivad olla kas vaenulikud, sõbralikud või ükskõiksed, inimene võib olla kas hävimisohus või saada tahtlikult või tahtmatult teiste eluvor- mide hukutajaks. Kohtumine millegi te- mast erinevaga muudab teda aga tin- gimata.

5. Teadusega seotud kahtlused – ka suhtumine teadlasesse ei ole ühene. Teadlane võib olla kas teadjamees, prohvet või valgusekandja või hoopis nn hull teadlane, maniakaalne hävingu- külvaja.

6. Masinad ja robotid – ka nemad võivad olla nii õnnistuseks kui nuhtlu- seks. Vabastanud inimese raskest tööst, võivad nad samal ajal inimese orjastada.

7. Androidid, küborgid ja biorobotid – sellesse ainevalda kuuluvad biotehno- loogial põhinevad tehisinimesed ja nen- dega seonduvad eetilised probleemid. Teatud mõttes sunnib ka nende olemas- olu inimest uuesti ennast määratlema.

8. Linn – äärmuseni viidud urbanist- lik tehiskeskond, kus kehtivad hoopis teistsugused reeglid kui inimkonna va- rasematel arenguastmetel.

9. Utoopiad ja düstoopiad – tõenäo- liselt üks vanemaid ulmekirjanduse vor- me. Utopia loomine oli võimalus

kritiseerida olemasolevat ühiskonnakorda ja pakkuda ühtlasi ettekujutust ideaalühiskonnast. Düstoopia seostub aga hoiatusromaanidega, kus kaasaja negatiivsed tendentsid on võimendatult tulevikku projitseeritud.

10. Apokalüpsis – sellelgi mõistel võib olla nii positiivne kui ka negatiivne tähendus, igal juhul aga on tegemist nägemusega radikaalselt muudetud tulevikust.

Kõik eeltoodud teemad olid tõepoolest esindatud anglo-ameerika ulmekirjanduse kuldajal, viiekümnendatel ja kuuekümnendatel aastatel, millega seostuvad nüüd juba oma žanri klassikuteks saanud Ray Bradbury, A. Bester, J. C. Clarke, Isaac Asimov, H. Harrison, Clifford Simak ja paljud teised. Seitsmekümnendate lõpuks tundus, et ulmekirjandus oli senise tähtsuse mīnētanud, teemad näisid olevat ammendunud ja räägiti üsna tõsiselt allakäigust ja hääbumisest. Tõsi küll, tugevalt oli esile tõusnud Ursula K. Le Guin, kelle teosed paistsid silma nii kirjandusliku väärtuse kui ka filosoofilise sisu poolest. Siiski oodati midagi uut ning selle uue kõige eredamaks esindajaks sai William Gibson, kes tõi ulmekirjandusse küberpungi ja virtuaalse reaalsuse. Kaheksakümnendate aastate teisel poolel ja üheksakümnendatel on aga ulmekirjandus taas muutunud ning otsekui uue (või taasavastatud vana) pinna jalge alla saanud. Autorite ja teoste paljusust arvestades jäävad igasugused katsed üldistusi teha paratamatult suurel määral subjektiivseks ning ma olen kindel, et andunud ulme- ja fantaasiakirjanduse austajad võiksid järgnevalt käsitletud autoritele veel mitmeidki lisada. Püüan

meelega nimetada autoreid, kelle teoseid veel eesti keelde ei ole tõlgitud, kuid mis siiski loodetavasti lähemas või kaugemas tulevikus ka meil ilmuvad.

Dan Simmons, kes alustas fantaasiavaldkonda kuuluva “Kali lauluga” (*Song of Kali*), mis sai Maailma Fantaasiaauhinna, on kindlustanud endale klassikustaatus 1997. aastal lõpule jõudnud suurteosega inimkonna saatusest, mis otsustatakse planeedil nimega Hyperion. See literatuurne ja eepiline teos koosneb neljast raamatust: “Hyperion”, “Hyperioni langus” (*The Fall of Hyperion*), “Endymion” ja “Endymioni tõus” (*The Rise of Endymion*). Juba raamatute pealkirjad viitavad võimalikule seosele John Keatsi loominguga ning üks raamatu tegelane ongi Keatsi kopia või Keatsi kübervorm. Omamoodi viiteks Geoffrey Chauceri “Canterbury lugudele” on teose lähtepunkt, kus planeet Hyperionile asuvad teele palverändurid – Poeet, Detektiiv, Sõdur, Konsul, Preester, Õpetlane ja Kosmoselaeva kapten. Nende sihiks on Hyperionil asuvad Ajahauad, mis on hakanud aeglaselt avanema, ning kõigil tegelastel on selle teekonna ettevõtmiseks mingi isiklik põhjus. Nad jutustavad oma lugusid ning nende saatus põimub tähtede vahelise sõjaga, Hegemoonia hävinguga, katoliku kiriku ja selle sõjalise tiiva esilekerkimisega ning Lunastaja tulekuga, kelleks osutub Keatsi ja Brawne Lamia nimelise naisdetektiivi tütar. Kõigele heidab oma kurjakuulutava varju Ajahaudadest ilmuv hiiglakasvu ja ainult lõiketeadest koosnev Õgija, kes näib kord kehastavat mingi kõrgema jõu karistavat kätt, kord aga hapra lu-

Octavia E. Butler

nastuslootuse hoidjat.

Ulmekirjanduse Toni Morrisoniks on nimetatud Octavia Butlerit, kelle teoste hulka kuuluvad "Mõistujutt külvajast" (*Parable of the Sower*), "Hõimud" (*Kindred*), "Metsik seeme" (*Wild Seed*) ja "Ksenogenees" (*Xenogenesis*). Ta on saanud korduvalt Hugo ja Nebula auhindu ning stipendiume, kusjuures tema tugevuseks loetakse just oskust kasutada oma loomingus afroameerika vaimsust, müstikat ja mütoloogiat ning värsket lähenemist rassi, soo- ja seksuaalprobleemidele. Oma teemad leiab Butler tihtipeale igapäevaelust, igapäevastest uudistest. Mõni sündmus võib vallandada seosteahela, mis viib uue romaani tekkeni. Teosest teosesse esinev võimuteema on kirjaniku enda sõnul rõhutatud just sellepärast, et ta on päevast päeva tajunud omaenda abitust ja võimetust. Butleri romaane peetaksegi žanripiire ületavaks ning tema raamatuid loevad paljud nendegi seast, kes tavaliselt ulmekirjandusest eemale hoiavad.

Ulmekirjanduse tänapäevast rääkides ei saa kuidagi jätta mainimata Ursula K. Le Guini, kelle raamatuid on küll juba eesti keelde tõlgitud. Le Guin on öelnud: "Ulmekirjandus ei ole ei kvantiteooriast ega taevamehhaanikast, vaid see on kirjandus, mis mängib teatud teemadega neile omase ilu ja huvitavuse tõttu või sellepärast, et need on olulised inimolemuse ja inimeste elu mõistmisel." Võiks öelda, et Le Guin ise on kirjutanud nii puhtakujulist teaduslikku ulmet ("Paljaksröövitud", *The Dispossessed*) kui ka fantaasiakirjandust (Meremaa raamatud), kuid mõlemas žanris on ta käsitlenud eelkõige eetilisi ja filo-

soofilisi küsimusi. Tema neli viimati kirjutatud juttu on omavahel seotud ja neil on ühine pealkiri "Neli teed andestusele" (*Four Ways To Forgiveness*). Le Guin vaagib siin kaksikplaneetide Weleri ja Yeowe näite najal vabaduse erinevaid vorme. Le Guinil on vabadus selleks võtmeks, mis avab võimaluse mõistmiseks. Ja nagu ikka nii on ka seekord tegu keerulise, piskasjadeni usutava ja haarava maailmaga ning probleemidega, milles ei ole midagi eriti ulmelist.

Hoopis teist stiili esindab Kim Stanley Robinson, kelle Marsi-triloogia "Punane Marss" (*Red Mars*), "Roheline Marss" (*Green Mars*) ja "Sinine Marss" (*Blue Mars*) räägib Marsi alistamisest. Mõnes mõttes tuletab see raamat meelde kunagi eesti keelde tõlgitud I. Jefremovi "Andromeeda udukogu". Ka siin kirjeldatakse üsna põhjalikult, kuidas vene ja ameerika kosmonaudid ja mitme elukutse esindajad lähevad Marsile, algselt tugipunkte ja uurimisbaase looma, ning saavutavad kolmanda raamatu lõpuks Marsi muutmise peaaegu Maasarnaseks. Loomulikult põrkuvad töö käigus ka erinevate gruppide huvid, tekitab ja hääbuvad armastuslood, sünnivad ja kasvavad üles uued põlvkonnad. Raamat on saanud mitu auhinda ja muutunud eriti USA-s väga populaarseks. Ta on korralikult ja põhjalikult kirjutatud ning väärrib tähelepanu just nimelt oma teaduslikuma kallaku tõttu.

Inglise ulmekirjanduses on viimasel aastakümnel kindlasti üheks huvitavaks autoriks Iain M. Banks, kes Iain Banksi nime all kirjutab ka proosat, mis ei kuulu teaduslikku fantastikasse ja

millest on saanud lausa kultuseobjekt. Tema ulmeraamatutes on tegemist anarhistlik-libertanistliku supertsivilisatsiooniga, mille nimi on Kultuur. See on äärmiselt hästi relvastatud tsivilisatsioon, mis sekkub ka oma mõjupiirkonnast väljapoole jäävate maailmade ellu ning püüab nende arengut suunata. Võib-olla ongi Banksi raamatute suurimaks vooruseks see, et ta näitab üksik-inimeste haavatavust ja traagikat selles peaaegu täiuslikus maailmas, kus pole isegi surma, viletsusest ja haigustest rääkimata. Jällegi on tegemist kirjanduslikult kõrgel tasemel teostega. Esimese romaani pealkiri "Mõelge Phlebasele" (*Consider Phlebas*) on võetud T. S. Elioti "Tühermaast" ning lugu ise on ühe inimese lootusetust ristiretkest kosmilise konflikti taustal. "Relvade kasutamisest" (*Use of Weapons*) on Banks püüdnud luua igavese palgasõduri kuju. Tegemist ei ole aga supermaniga, vaid lihtsalt targa, kavala, kuid ka oma demonitest piinatud ja inimlike puudustega tegelasega, kelle loo teeb huvitavaks ja erakordselt mõjuvaks just nimelt traagika. Lugu koosneb tagasivaadetest, reaalsusest, mälestustest ja sellest, mis oleks võinud toimuda. Iain M. Banksi seni viimane Kultuuri-raamat on "Liialdus" (*Excession*), peagi on valmimas uus ulmeteos, mille tegevus ei ole aga enam seotud Kultuuriga.

Klassikalist teaduslikku fantastikat esindab Stephen Baxter, kelle "Ajalaevad" (*The Time Ships*) ilmus hiljuti ka eesti keeles. Baxter on matemaatika ja aeromehaanika alase haridusega ning tema artikleid on avaldatud mitmes sõlidses tehnikaajakirjas. Kui "Ajalaevad" oli omamoodi austusavaldus G. H.

Wellsile, siis Baxteri järgmine romaan "Reis" (*Voyage*) kirjeldab USA lähimivõimaliku variandi. Baxteri raamatus jäi president Kennedy pärast haavataamist elama ning käivitas NASA järjekordse suurejoonelise projekti – Ameerika astronautide saatmise Marsile. Kõik, mis puudutab NASA uurimistööd ja igapäevast elu, on võimalikult realistlik ning põhjaliku eeltöö tulemus, nii et otsest fantaasialendu on seal vähe. Samasugust teaduskirjanduse traditsiooni jätkab Baxter ka oma peagi ilmuvast järgmisest romaanis "Titaan" (*Titan*).

Ulme- ja fantaasiakirjanduse on raamatutes ühendanud Sheri S. Tepper, üpriski produktiivne kirjanik, kelle raamatutest vääriks kindlasti äramärkimist kolm. Kõigepealt "Värv naiste maale" (*The Gate to Womens Country*), milles käsitletakse sooprobleeme üsna üllatavast vaatenurgast. Lisaks naiste ja meeste kooselu võimalusele võimatusele on seal väga huvitavalt vaadeldud veel agressiivsust ja valikuvabadust ning vastutust tehtud valikute eest. Seda raamatut peaks juba järgmise aasta alguses ka eesti keeles lugeda saama. Tepperi parimaks raamatuks peetud ja kõigi aegade suurte ulmeromaanide esikümnesse kantud "Rohi" (*Grass*) on tõesti keeruline ja samal ajal haarav lugu erinevate eluvormide sümbioosist üleni rohuga kaetud planeedil, sinna siirdunud inimeste eneseleidmisest ja oma missiooni avastamisest ning muidugi ikka jälle ka sellest, kui vajalik ja samas kui raske on mõista kõike, mis esmapilgul tundub võõras. Rohkem fantaasiakirjanduse valdkonda jääb Sheri S. Tepperi "Beauty", mille pealkirja on

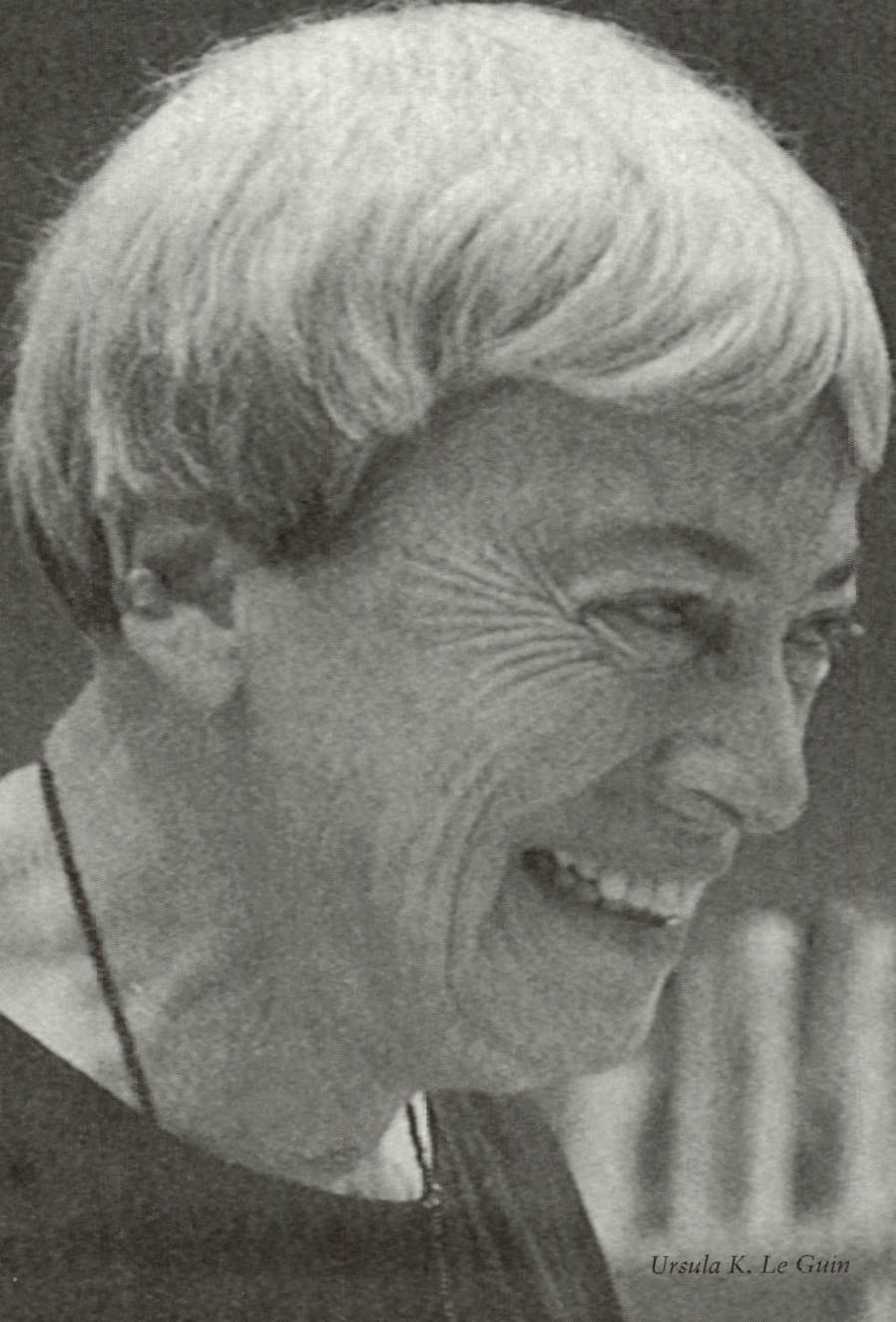
raske ühe sõnaga eesti keelde tõlkida, sest see tähendab inglise keeles nii Ilu abstraktse mõistena kui ka Kaunitari, antud juhul muinasjutust pärit Uinuvat Kaunitari. Raamatu peategelane Beauty pääseb kurja ristitema needusest, kuid teda viivad endaga kaasa kaugest tulevikust ilmunud huvireisijad. Nii algavadki siis kehastunud Ilu seiklused urbaniseerunud ja üsna jõhkras tulevikuühiskonnas, haldjariigis, omaenda ajastus ja läbi erinevate muinasjuttude. Seikluste käigus selgub ka Ilu enda roll maailma ja inimkonna saatuses ning kurjuse ja headuse jõudude võitluses.

Fantaasiakirjandus (*fantasy*) kasutabki tihti tuntud muinasjutusüzeesid ning sedalaadi lühijutte on juba üsna mitmesse kogumikku valinud Ellen Daitlow ja Terri Windling. Oma kogumikesse "Lumivalge, veripunane" (*Snow White, Blood Red*) ja "Must okas, valge roos" (*Black Thorn, White Rose*) on nad koondanud klassikaliste muinasjutusüzeede töötused, mida pole püütud lastepäraseks kohandada, ning seega on neis säilinud nii algsed, õuduslugudele omased jooned kui ka tugevalt erootilised motiivid. Juttude autoriteks on tuntud ulmekirjanikud ning ühte ja sama muinasjuttu on kasutanud mitu erinevat autorit. Tulemused on ettearvatult ebaühtlased, kuid parimad näited on väga mõjuvad. Võib juhtuda, et ühte tulevasse kogumikku satub ka töötus Suurest Tõllust, sest just seda muinasjuttu on kasutanud Eric Johnson, kelle Eesti-teemalisi kunstmuinasjutte on ka meil avaldatud.

Fantaasiakirjanduse kaks vaieldamatut meistriteost, J.R.R.Tolkieni "Sõr-

muste isand" (*The Lord of the Rings*) ja Ursula K. le Guini "Meremaa tetraloogia" (*The Earthsea Tetralogy*) on peagi täies ulatuses eesti keeles olemas. Kindlasti tuleks edaspidi tõlkida ka T. H. White'i "Kunagine ja tulevane kuningas" (*The Once And The Future King*), mis põhineb kuningas Arthuri legendil, kuid muutub White'i käsitluses tõeliselt ajatuks, liigitavaks ja sügavaks mõistujutuks inimese suurusest ja madalusest, humanismi ja teadmiste haprusest pimeduse pealetungi ees. White'i on väga raske mingi žanri piiresse suruda, "Kunagine ja tulevane kuningas" ja sellele järgnenud, kuid postuumselt avaldatud "Merlini raamat" (*The Book of Merlyn*) jäidki tema ainsateks teosteks.

Tundub, et kuna fantaasiakirjanduses kasutatakse tuntud teemasid, on selles väga raske millegagi üllatada. Tihtipeale võib tõesti lugeda viiest või kuuest raamatust koosnevat sarja, mis läheb iga uue raamatuga aina lahjemaks ning kus võib kerge vaevaga ära tunda laenuid kas Tolkienilt või Le Guinilt. Seda rõõmustavamalt mõjus Robin Hobbi "Kaugnägija triloogia", mis koosneb raamatutest "Mõrtsuka õpilane" (*Assassins Apprentice*), "Kuninglik mõrtsukas" (*Royal Assassin*) ja "Mõrtsuka otsimisretk" (*Assassins Quest*). Mõrtsuka all mõeldakse pigem kuninglikku salanõunikku, kes peab ummikusse jooksnud läbirääkimised või muud kuningriigile peavalu tegevad probleemid kas või äärmuslike vahenditega lahendamaks, kui selleks on tungiv vajadus. Ja selles ametis on tavaliselt mõne kuningliku printsi sohipoeg. Hobbi raamatutes jutustabki minategelane Fitz oma loo ning kohati jääb mulje, nagu

Ursula K. Le Guin

oleks tegemist ajaloolise romaaniga – niivõrd värvikana, detailirohkena ja paeluvana avaneb see maailm, kus tegelikult ei olegi mingeid üleloomulikke seiklusi ega kangelastegusid.

Linnafantaasia üheks värvikamaks esindajaks peetakse Kanada kirjanikku Charles de Linti, kes on põiminud oma raamatutesse keldi mütoloogiat. Tema tegelased on enamasti tänapäeva linnainimesed, kelle ellu murrab järsku sisse fantaasia- või muinasjutumaailm. Nii näiteks ärkavad raamatus “Mälu&une-näod” (*Memory&Dreams*) ellu kunstniku maalitud pildid ning asuvad elama oma elu. Teatud mõttes on see raamat kunstniku vastutusest oma loomingu eest, üksainus pintsli tõmme võib sõna otseses mõttes ellu äratada või tappa.

Iiri ajalugu ja müüte on oma raamatu ainesena kasutanud Morgan Llewelyn, kelle raamatud “Finn MacCool”, “Punane hõim” (*Red Branch*) ja “Irimaa Lõvi” (*The Lion of Ireland*) on segu ajalookirjandusest ja legendidest ning toetuvad enamasti väga põhjalikule allikmaterjalile. Viimasel ajal näibki kirjanik olevat kaldunud rohkem ajaloo poole. Tema viimane raamat käsitleb 1916. aasta Lihavõtteülestõusu Iiri maal.

Feministlikku fantaasiakirjandust esindab Marion Zimmer Bradley, kelle “Avaloni udu” (*The Mists of Avalon*) on Arthuri legendi ümberjutustus Morgan Le Fay, Arthuri poolõe seisukohast. Sama laadi jätkab ka “Avaloni käskijanna” (*The Lady of Avalon*).

Suurejoonelise seiklusliku fantaasia igavesest võitlejast on loonud Michael Moorcock, kelle raamatutes järgneb

üks seiklus teisele, kangelastel tuleb jaugu saada nii jumalatest kui ka surelikest vastastest ning järelemõtlemiseks ja filosofoerimiseks ei jää kuigi palju aega. Moorcocki raamatud võluvadki oma fantaasiapillerkaariga ning värvikusega ja suurte kangelaste sekka eksib aegajalt ära ka mõni mitmeplaaniisem tegelaskuju.

Hoopis omaette grupi moodustavad ulmehumoristid. Eesti keeles ühe raamatuga esindatud Douglas Adamsi “Pöidlaküüdi käsiraamat Galaktikas” (*A Hitchhikers Guide To Galaxy*) on ilmselt Eestis rohkem tuntud kui maailmas mitte sugugi vähem populaarse Terry Pratchetti looming. Terry Pratchett on loonud Kettamaailma, mis ongi kettakujuline ning toetub neljale elevandile, kes omakorda seisavad hiigelkilpkonna kilbil. Kilpkonn loivab rahumeelselt maailmaruumis ringi ning keegi ei tea, kust ta tuleb või kuhu läheb. Niisuguses maailmas on muidugi võimalik oma fantaasiale voli anda ning seda Pratchett teebki, kasutades absurdihuumorit, legendide ja ulmekirjanduse klišeede pea peale pööramist. Kahes esimeses raamatus “Võlukunsti värv” (*The Colour of Magic*) ja “Fantastiline valgus” (*The Light Fantastic*) tegutsevad saamatu võlur, sealse maailma esimene turist ja mõtlevast pirnipuust kirst, kes järgneb oma peremehele sadadel pisikestel jalgadel kas või põrgu põhja.

Seda autorite ja teoste loetelu võiks veel kaua jätkata. Uuemate autorite kõrval kirjutavad edasi ka vanameistrid. Alles hiljuti ilmus uus jutukogu Ray Bradburylt, lühijuttudega kuulsaks saanud Robert Sheckleyle on ilmumas romaan. Aga nagu ülevaadete puhul ikka

jäävad nimed ainult nimedeks, kui raamatud ise pole kättesaadavad. Eesti keeles on ulme- ja fantaasiakirjandust seni ilmunud väga juhuslikult, lünkade täitmise kõrval oleks tingimata tarvis tõlkida ka kõige uuemaid teoseid. Lisaks eelnimetatutele mainiksin veel Patricia Anthonyt, Nancy Kressi, Stephen Donaldsoni, Neil Stephensoni, Connie Willist, Larry Nivenit, David Brini, Anne McCaffreyt, Vonda McIntyret, Katherine Kerri.

Lõpetuseks võib öelda, et tõenäoliselt ähmastuvad hea ulmekirjanduse ja

lihtsalt hea kirjanduse vahelised eraldusjooned edaspidi veelgi ning võib-olla olekski õigem lähtuda raamatu hindamisel sellest, kas tegemist on hea kirjandusega või ei, olgu see kirjutatud mis tahes žanris. Ulme on kirjanduse lahutamatu osa ning isegi ulmekirjanduse põhimõttelised põlgajad on tõenäoliselt lugenud "Gulliveri reise", Kurt Vonneguti raamatuid, George Orwelli ja Aldous Huxley hoiatusromaane, Gabriel García Marquezi maagilisi teoseid ning iseenesestki mõista muinasjutte.

JUHAN HABICHT

SCIENCE FICTION PABERIL JA MAGNETKANDJAL

Eelajalugu raamatute poolel

Ulmet on püütud defineerida mitut moodi ja ega see väga lihtne olegi. Võib näiteks väita, et ulme on see, millele osutades me ütleme "see on ulme". Kui jätame – kas või ebakompetentsust peljates – osutamise teiste hooleks, võime vaadata Internetis lehekülge <http://www.clark.net/pub/iz/Books/Top100/top100.html>. Saja parima ulme ka tabel on üpris staatiline, tõenäoliselt juhib seda ikka veel Tolkieni "Lord of the Rings". Kui viimati vaatasin, järgnesid Orson Scott Cardi "Ender's Game" ja Lois M. Bujoldi "The Vorkosigan Se-

ries". Eesti lugejale tuttavatest teostest leiame esikümnest Frank Herberti "Düüni", teisest kümnest Roger Zelazny "Valguse Isanda", kusagil kolmandas kümnes on sõbralikult koos Orwelli "1984", Carrolli "Alice Imedemaal", Tolkieni "Käabik" ja Burgess'i "Clockwork Orange" – viimane võiks vähemalt filmina nähtud olla. Seitsmekümne juures olid kokku saanud meile tuttavad Adamsi "The Hitchhiker's Guide to the Galaxy", Wyndhami "The Day of the Triffids" ja Simaki "City". Tõlgitud autoreid on veelgi, näited olid rohkem selle kohta, kui mitmekülgse nähtusega tegemist. Igauks võib oma arvamust

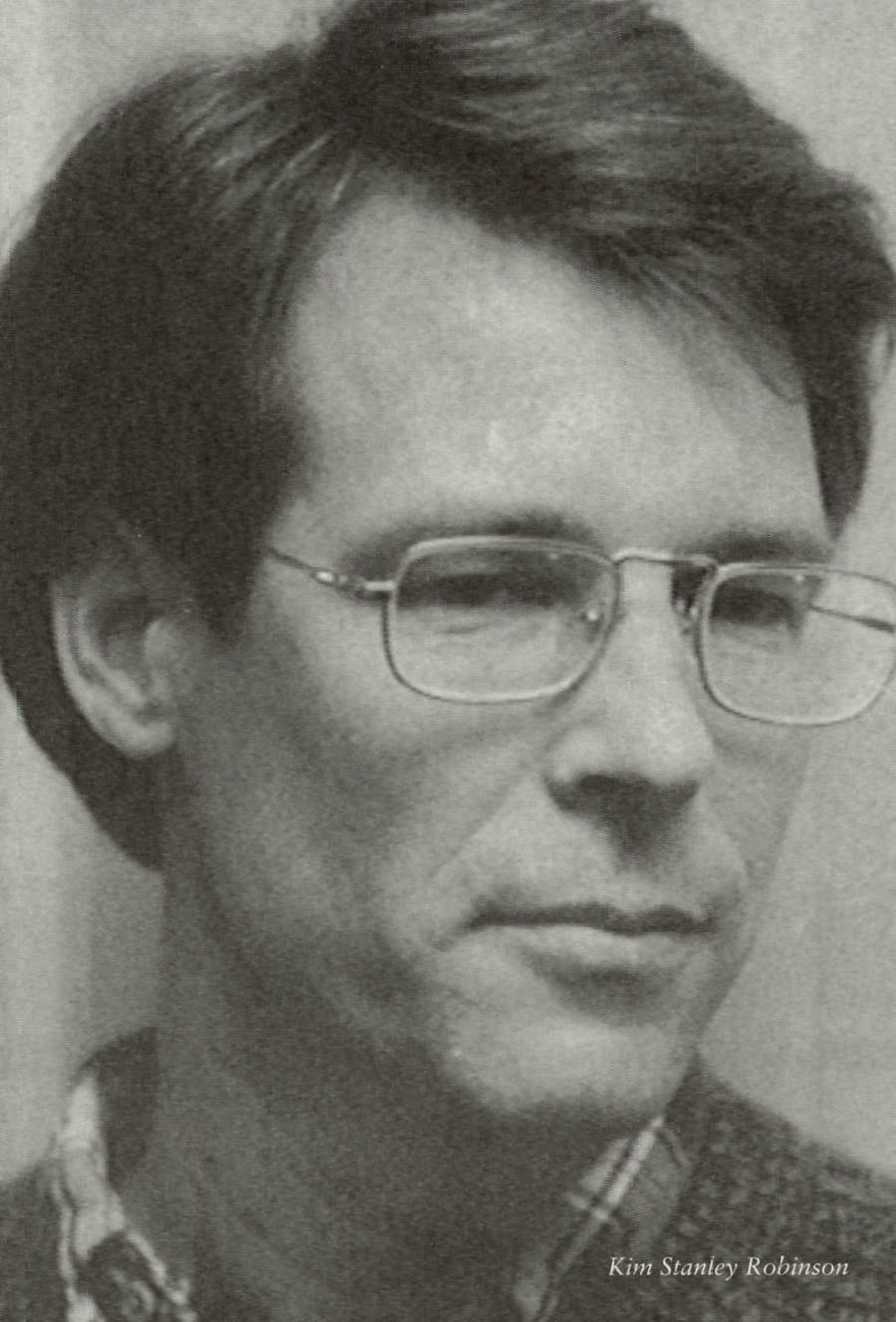
avaldada ja nende arvamuste põhjal tabel uuenebki. Tundub, et on üpris palju fänne, kes ei väsi nädalast nädalasse kordamast, et nende lemmikraamat on ikka endine.

Eesti "ulmesse" mahuvad kokku kaks žanri, *Science Fiction* ja *Fantasy*, mille vahel piir on küll ähmane, ent siiski olemas. Üritan enne uute nimekirjadeni jõudmist mõned SF-i tunnusjooned esile tuua. Esiteks, *Fantasy* tegeleb võimatuga, SF võimalikuga. Jules Verne'i ajal ei olnud allveelaevu jne, hiljem osutusid need siiski reaalseks. Haldjate ja draakonitega on asi kahtlasem. Aga saurused? Conan Doyle'i jaoks eksisteeris võimalus, et maal on veel uurimata paiku, kus need võiksid pesitseda. Crichtoni ajaks oli tekkinud teoreetiline võimalus leida elus geen ja sellest saurus sünteesida. Niisiis, SF ei tohiks minna vastuollu kirjutamise ajal valitseva teadusliku maailmapildiga ega seada kahtluse alla seda pilti kujundanud fakte. Muidugi võib tõsine teadlane pahatihti leida SFist ridamisi loogikavigu ja absurdususi. Samas on teaduses ja tehnikas näiteid selle kohta, kuidas "vanad tegijad" teavad, et miski on võimatu, siis ilmub aga keegi, kes ei tea, ja lahendab probleemi. SFi puhul tuleb siiski lugeda maitsevääratuseks, kui autor konstrueerib paarisajal leheküljel kangelase jaoks väljapääsmatut olukorda, siis aga võtab tagataskust leiutise, mis kõik mured kõrvaldab. Loogika ja konkreetsus peaksid olema SFi tunnusjooned; ideed on sageli peategelase rollis. Paratamatuks kõrvalnähuks on seejuures, et suhteliselt harva mäletatakse raamatu tegelaste nimesid – küll aga süžeed. Muidugi ei saa kirjandusteos koosneda

vaid ideedest. Larry Niven: hea (SF-)autor mõtleb välja auto, väga hea tuleb välja liiklusummikuga. Niisiis on SFi aineks teaduse ja tehnika arengu mõju inimesele ja ühiskonnale. (On küll üks žanr, mis käsitleb auruvedurite ja tulirelvade mõju punanahkadele, aga taiplikum lugeja oskab ehk vahet teha. Ja on veel variant, kus veduri asemel on raket, koldi asemel blaster ja nahk pole punane, vaid roheline. Ka see on rohkem vestern kui SF.)

Enamasti, ent mitte alati lähtutakse reaalteadustest. Võib leida nimekirju "SF ja nanotehnoloogia", "SF ja kvantmehhaanika" jne. Samas on autoreid, kelle lähtepunktiks on ajalugu, antropoloogia, psühholoogia... Isegi filoloogia, meenub Brian Aldissi novell "Confluence", mis koosneb 118-st sõnast ja fraasist, mida inimestel mingi kauge planeedi asukate keelest on õnnestunud tõlkida.

Asimov on vastandanud SFi teise meelelahutuslikuks peetava žanri, krimkadega. Kriminaalromaanis otsitakse kurjategijat, et seada kord jälle majja, eesmärgiks on taastada stabiilsus. SF, vastupidi, on stabiilsuse kõigutaja, uute ideede pakkuja. Kontranäitena sobib seda teesi illustreerima nähtus nimega "nõukogude fantastika". Stagneerunud ühiskond ei saanud mingit "kõigutamist" lubada ja seetõttu valitsesid kindlad reeglid. Leidsin need mingi kogumiku eessõnas kellegi kosmonaudi resoluutses sõnastuses: 1) tulevikku kujutavates teostes ei tohi olla sõnagi kapitalismist, sest see sureb kohe-kohe välja; 2) teostes ei tohi olla antagonistlikke vastuolusid; 3) finaali peab kujutama erinevate rasside üksteisemõistmist,

Kim Stanley Robinson

sõprust ja koostööd. Loomulikult ei saanud säärastes raamides kuigi palju mõistlikku sündida. Tõepoolest tipptasemel Strugatskid on maailma tähelepärust teenimatult ilma jäänud, nende järel tuli aga tükk tühja maad ja siis mõned keskpärased jutuvestjad, ideoloogiarinde sõduritest on parem mitte rääkida.

Võib-olla aitab SFi olemust paremini mõista lühiülevaade klassikast, mida nii kriitikud, kirjanikud kui fännid kõige enam tavatsevad tsiteerida. Tundub, et kõige enam on järeltulijaid mõjutanud H. G. Wellsi "Maailmade sõda" (1898). Esimest korda võtab hea kirjanik ette vaenulike tulnukate agressiooni teema, kusjuures inimkond osutub nende vastu üpris jõuetuks. Wellsi hoiatusest hoolimata on valdavat osa käesolevast sajandist valitsenud usk, et küll teadus kõik inimkonna probleemid lahendab. Hiljem on tulnukate invasiooni kirjeldatud lugematu arv kordi... Armastatud klassikaks on Ray Bradbury "Marsi kroonikad" (1950). Bradbury lähenemine on kõike muud kui tehnilislik. Kuigi ta pakub ka tehnika vallas välja värskeid mõtteid, jääb siiski kõlame, et ilma inimeseta pole tehnikal erilist mõtet. Mäletatavasti on "Kroonikad" pigem ühtse taustaga novellikogu kui romaan: inimesed jõuavad Marsile, avastavad hääbunud tsivilisatsiooni jäljed, siis toimub Maal tuumasõda ja omapead jäänud kolonistid kaovad kah tasapisi, Mars on lihtsalt säärane koht... Novellivorm aitas esile tõsta inimlikke probleeme, suur strateegiline plaan Marsi hõivamiseks praktiliselt puudub. Vahemärkusena: inimestest on palju raskem kirjutada kui ideedest. Õndselt lihtne on kirjutada:

"1. juulil startisid Alfa Centauri suunas 17 suurt ja 48 väiksemat tähelaeva" või "sektori A elamiskõlblikuks muutmine võttis 212 päeva, seejärel asuti kuivendamise sektori B põhjatut sood", märksa keerulisem aga edasi anda, mida tundsid need, kes ise kohal viibisid. Ent läheme edasi: Asimovi kolm esimest "Asumit" (1951). Tõepoolest võib vähemalt mingi perioodi jaoks kasutusele võtta võrdusmärgi: Asimov on SF. Lugematu arv romaane ja populaarteaduslikku kirjandust (loendajatel kipub koguvar peale neljasada sassi minema), põhjalikud teadmised, fabuleerimisoskus, ideede tulevärk, grandioosne haare jne jne, lisaks tegutses Asimov ka noorte talentide julgustajana. Samas tulevad esile sedalaadi lugude puudused: determineeritud ühiskonnakäsitlus ja tege-laskujude pinnapealsus. (Tõsi, annaks taevast entusiastlikele autoritele Asimovi oskused ja Mensa klubisse kuulumiseks vajaliku intelligentsi, mainitud miinused hakkavad silma vaid teiste tip-pudega võrreldes.) "Asumit" koos järgedega peetakse Asimovi peateoseks, ilmselt on põhjuseks ka lehekülgede arv. Sisuliselt moodustavad pea kõik Asimovi (SF) raamatud ühtse "tuleviku-ajaloo". Samas on tema vast suurimaks teeneks Čapeki roboti muutmine "laia-tarbekaubaks" mitte ainult žanri sees, vaid ka reaalses elus.

Järgmistena kuuluvad SFi "kohustusliku klassika" hulka Theodore Sturgeonini "More than Human" (1953) – ei ole lugenud, vähemalt üks Sturgeonini novell on eesti keeles siiski olemas – ja Arthur C. Clarke'i "Childhood's End" (1953). Muidugi on Clarke hea kirjanik, teadlane ja suur humanist, ent vahel osutu-

vad tema põhjalikud astronoomia-ala-
sed teadmised lugejale pisut koorma-
vaks. Teisalt ei pruugi küll sugugi paha
olla, kui haarava süžee abil (noort) lu-
gejat ka haritakse, temas teaduse ja teh-
nika vastu huvi äratatakse. Alfred Bes-
ter ja "Demolished Man" (1953) esin-
dab hoopis teistsugust laadi. Tema 24.
sajand on täis luksust, kirge ja võimu-
iha, telepaatiat ja teleportatsiooni. Põ-
hivoolu kirjandusest meenuvad paral-
leelina kelmiromaanid. Bester on säde-
levalt humoorikas ja lugemisel kaasa-
kiskuvam mõnestki tõsiteaduslikust
autorist. Bester annab teostes esinevale
tehnoloogiale ka põhjenduse, ent ei tee
seda surmtõsiselt. (Teleportatsiooni
"avastab" mees, kes mingit katset tehes
plahvatuse korraldab ja seepeale lihtsalt
kangesti tahab olla parkümmend
meetrit eemal, tulekustuti juures...) Pi-
gem võib leida mõne päris kurja nalja
rangelt teadusliku, ent argise suhtes pii-
ratud maailmavaate üle.

H. G. Wellsilt kuulub SF-klassikasse
ka "Ajamasin" (1895). Hilisemad auto-
rid on ajarännakute paradokse põhjali-
kumalt lahanud, ent algataja roll jääb
Wellsile; järgmisi põlvkondi on inspi-
reerinud ka tema sünge tulevikuvision
Maa elanike jagunemisest muretult
päevavalgel elu nautivateks eloideks ja
pimedates koobastes töötavateks mor-
lokiteks, kes vahel pinnale tulevad ja
trobikonna eloisid nahka panevad.

Frank Herberti "Düün" (1965) on
eesti keeles olemas, ühtviisi väärivad
selle puhul rõhutamist fantaasiarohke,
ning siiski usutav (inimlik!) maailm ja
eelnimetatutega võrreldes oluliselt
kaasaegsem jutustamisviis. Komplitse-
ritud struktuuriga teoses võib ju jälgida

sedagi, kuidas legendidest ja ettekuulu-
tustest messia saabudes religioon kas-
vab – ning kuidas see religioon kanoni-
seerub. Pole seega ime, et teos ka ise
kultuslikuks muutus. Walter M. Milleri
"A Canticle for Leibowitz" (1960) esin-
dab seni veel nimetamata suunda ehk
katastroofijärgset maailma. Nagu öel-
dud, on SFi teemaks teaduse ja tehnika
arengu mõju inimesele. Stardikoht aga
ei pruugi olla kaasajas; tegelaste maailm
ei tarvitse olla tingimata meie omast
laiem, vaid võib osutada ka ahtamaks.
Lugu kunagise – meie jaoks igapäevase
– tehnikataseme terahaaval taastamisest
ajendab ehk lugejat uudishimulikuma
pilguga ringi vaatama. "Kuidas meid
ümbritsevad asjad on tehtud ja kuidas
nad toimivad?" pole sugugi tähtsusetu
küsimus. "Kantileeni" eripära on selles-
ki, et kui tavaliselt kipuvad religioon ja
SF vaenujalale jääma, siis Milleril on
kestvuse kandjateks just mungad: tasa-
sed, mitte liiga targad, ent väga töökad
ja põhjalikud. See raamat võiks eesti
keeles olemas olla küll. (Erkki, kuidas
oleks?) Tsiteerituima kümne lõpetab
Hal Clementi "Mission of Gravity"
(1954). Suure hoole ja detailitäpsusega
on konstrueeritud Maast oluliselt erine-
vate füüsikaliste tingimustega maailm.
Tähendab, autor pole mingeid suvalisi
"rohelisi kolmesilmalisi" sulepeast välja
imenud, vaid loonud põhjaliku pildi
sellest, kuidas tohutu gravitatsiooni-
jõud mõistuslike olendite evolutsiooni
ja tegevust mõjutab. Clement osutus
teerajajaks just oma põhjendatusega;
hiljem on kummalisi maailmu, nii või-
malikke kui võimatuid, kirjeldatud
veelgi. Tekstiga seoses meenub teatud –
vist mitte taotluslik – raskepärarus. Kui

midagi sellest laadist tõlkida, sobiks Larry Niveni "Ringworld" paremini.

Nüüd võiks järgneda ühtsest SF-tüvest välja kasvavate harude loetelu ja paarisaja olulisema autori jaotamine nende harude vahel – ent milleks? Sellega tegelemine oleks võrdselt nüri tegevus nii kirjutajale kui lugejale. Liiatigi on kogu info tõesti ju vaid Interneti kaugusel. Pigem veel mõned lahtised mõttejupid.

Kui kord juba teadusele rõhuda ja arvestada, et ka ajalugu on teadus, sobivad SFi alla ka alternatiivajalood, nagu nii on "minevik meie kätes". Autorid, kellel on midagi kriitilist öelda oma ühiskonna kohta, kasutavad selle kujutamisel sageli groteski või poliitilist satiiri ja asetavad sündmused kaugesse aja- ehk ruumipunkti. Tavaliselt pole tulemus siiski SF; üsna harva õnnestub luua senitundmatu, ent pealtnäha siiski toimiv ühiskonnakorraldus. On autoreid, kes arvavad, et SF peab sundima lugejat mõtlema küsimustele stiilis "kes me oleme, kust me tuleme, kuhu me läheme?". Missioonitundega kirjanikest pole pääsu, siiski on õnneks üsna suur osa SFist meelelahutuslikku laadi, st mõnuga loetav. Mõtted tekivad hea raamatu puhul nagunii.

Senine ülevaade on käinud SFi eelajaloo kohta. Igas žanris toimuvad aegajalt niivõrd olulised muutused, et võib rääkida paradigma vahetumisest. Krimkasiid meenutades – kas pole mitte nii, et kord Raymond Chandlerit lugenud olles tunduvad tädi Agatha heietused kuidagi ajast ja arust olevat?

1984 ilmus William Gibsoni "Neuromancer".

Sellest ajast peale pole SF enam endi-

ne. Oli tekkinud *cyberpunk*.

Lüüriline kõrvalepõige: kui reaalse maailma probleemid tunduvad kuidagi üle pea kasvavat, võtan ma mõne Gibsoni teose ja loen, kuidas asjad tegelikult on. Kui mul tekib tahtmine mõni jutt kirjutada, siis ma loen Gibsonit, saan aru, et paremini ei oska ja kehve mini pole mõtet, ning mul on kergem oma plaanist loobuda. (Samas ajakirjas esineva jutukese näol on eelkõige tege mist katsega sellesinase ülevaate kirjutamisest kõrvale hiilida.)

On öeldud: SF on alternatiivmaailma kirjanduse peavool. Eriti hästi sobib see Gibsonit iseloomustama. "Normaalses" kirjanduses ei takerdu tegelased ju iga hetk selgitama, misasi on trollibuss või külmutuskapp. Eeldatakse, et lugeja on taustaga kursis. Sama siis ka SFis, mis siis, et kõik on autori loodu. Gibson ei löhu jutu kulgu asjatute seletustega, tundmatute mõistete sisu selgub kontekstist või jääbki vaid aimatavaks. Muidugi on Gibsonit raskem nautida, kui arusaamatuks jäävad ka sellised elementaarsed asjad nagu *chip*, *download*, *zaibatsu* jne. Aga üks piiratuma haridusega lugejad eelista nagunii lihtsamaid tekste. (Omaette huvitav küsimus oleks, kas Gibson nägi ette või lausa põhjustas jaapani massikultuuri tungimist Ameerikasse.) Loodetavasti ei tule kellelegi pähe Gibsonit tõlkima hakata, ka parimal juhul kukuks välja adapteering.

Niisiis, on olemas klassikaline SF, mis on küll kena ja armas, aga ajast maas – ükskõik siis, mis sajandit seal parasjagu kirjeldatakse. Seda tuleb ikka veel juurde, paari aasta eest, kui mitu autorit üritasid ristata möödunud sajandi stiili ja tulevikutehnoloogiat, tundus olevat

Iain Banks

eriline nostalgiahoog. Ning on olemas *cyberpunk*, mis – ikka veel – tundub olevat ajastu adekvaatne kirjeldus. Seda võrreldes ka "peavooluga". (Millest päkapikk kirjutab? Õudselt ükskõik kuidagi...) Millegi paremaks kirjeldamiseks on vaja distantsi, sammukest kõrvale – või ka ette. Parimatel juhtudel on SFis see distants olemas.

SF arvutis, mitte vastupidi

Päris paljud autorid (esimese hooga tuleb meelde tükki 30, D. Adamsist J. Williamsonini) on oma teostes arvutitele suuremaid-väiksemaid rolle jätnud, küll sõbralikke, küll vaenulikke. Seejuures neid sageli ületähtsustades. Arvuti on instrument – umbes nagu haamer, mida naelte seina löömiseks kasutada. Lihtsalt et funktsioonide ring, mida arvuti täita suudab, on üllatava kiirusega laienenud. Mängude osa pole arvutite arengus sugugi tähtsusetu. Esi- teks sobivad mängud arvutiga sõbrunemiseks ja teiseks rõhuvad just mängumeistrid kõige viimastele uuendustele. Töö tegemiseks sobib mullune arvuti veel suurepäraselt, uuemate mängude mängimisega võib lugu aga juba kahtlane olla...

Ilmselt lööb praegu ka suurem osa (SF)kirjanikke oma tekstid otse arvutisse – kirjandusteadlaste õnnetuseks, kes enam ei saa käsikirja parandustest sügavamõttelisi järeldusi teha. Ometi ei pidanud ma pealkirjas silmas mitte tehnilist külge. Arvuti avab täiendavaid võimalusi ka eepilisema žanri tarbeks. "(Arvuti)mängud on meie aja romaanid," väidab Tokio Ülikooli õppejõud –

rohkem küll studio Gainax loojana tuntud Toshio Okada, "me oleme mängude tarkvarale lisanud inимtunnete dimensiooni."

"Lisanud" tähendab seda, et eks algul olid mängud suhteliselt primitiivsed küll ja nõudsid kaasaelamiseks üsna suurt kujutlusvõimet. Kuni graafika puudus, koosnesid mängud tekstidia- loogidest. Seiklusi, näiteks koobastes kolamisi, sai korraldada ka nii. Et "lähen põhja poole" – "koll tuli vastu" – "lõön kirvega" – "koll lööb noaga" – "lõön kirvega" – "koll suri ära" – "vaatan ringi" – "maas on kott kulda" – "võtan koti, lähen põhja poole" jne jne. Mängijale tähendas see nädalatepikkust kaardijoonistamist, kusjuures tegijatele polnud võõrad ka sellised "silmutused", et vasakpoolsest uksest väljudes sattusid kohe parempoolsest uksest samasse ruumi tagasi...

Kui veel kümmekond aastat tagasi võis ka üksiküritajast programmeerija arvestatava tasemega mängu valmis teha, siis nüüd ulatub (kasumit lootva) mängu eelarve miljonitesse dollaritesse. Kasutusel on nimekate näitlejatega videolõigud, terved orkestrid mängivad sisse taustamuusika, kümned tõsised profiarvutid "joonistavad" kuude kaupa vajaminevaid taustu...

Muidugi, nagu on kehvi raamatuid ja totraid teleseriaale, nii on ka tobedaid arvutimänge. SFist rääkides võime kõrvale jätta platvormikad (jookse-hüppa- tulista), olgu taust ja vastased kui tahes ulmelised ja pealkiri kas või Cyril the Cyberpunk. Ning ka Doom, Descent, Quake ja nende kloonid piirduvad sisuliselt vaenlaste tulistamisega, lihtsalt keskkond, kus see toimub, on efektselt

kolmemõõtmeline ja sugestiivselt vastik.

Kui alternatiivajalood on SFi teema, siis võib sellelaadseid asju päris palju leida ka arvutimängude seast. Esiteks kõik need Generalid oma kärjekujuliste mänguväljadega. Lähtekoht on nagu päris-ajaloos, aga võib ju proovida seda muuta. Talvesõjas soomlastega Leningrad ära võita. Sakslaste poolelt vallutada nii Inglismaa kui Ameerika jne. Kui neid mängu tõsiselt võtta, siis võib omandada üsna entsüklopeedilised teadmised sõjaajaloost. Et millal missugune suurtükk, lennumasin vms kasutusele võeti. (Ega "ajaloo muutmine" mängus liiga lihtne ka ei ole. Kunagi jändasin "välksõjaga" päris kaua. Võtsin Moskva ära, siis saadeti Kaukaasia rindele. Võtsin Groznõi ära, siis teatati – mingid jobud on Moskva käest andnud, valluta uuesti. Aga on ju teada, kui vastikult soine ja tankivaenulik on Moskva ümbrus...) Vahel läheb asi nii põhjalikuks, et mänguline moment kaob hoopiski. Millised kindralid peaksid milliseid vägesid juhtima Ameerika Kodusõjas? Millised kuulipildujad peaksid kuuluma Jaapani 1942. aasta jalaväeüksuse varustusse? Kui ei tea, siis jääb üle vaid jõuetult oma vägede hävingut jälgida... Kasutatakse ka kaugemaid aegu – aga Rooma riigi laiendamiseks tuleb ühtlasi käima panna majandus kõigi oma vasekaevanduste, saunade ja akveduktidega. Ka viimase aasta enimmüüdud (sõja)mäng, Red Alert, toetub alternatiivajaloole: lootes Teist maailmasõda ära hoida, kõrvaldavad ameeriklased ajamasina abiga Hitleri – ent seda hullem madin algab kohe Stalini-ga.

Meenutaksin siinkohal, et aastaid tagasi liikus ringi ka ilmselt kohaliku päritoluga mäng, mille aineks eestlaste muistne vabadusvõitlus. Küllap oli tegu beeta-versiooniga: Kuramaale saadetud üksus keeldus seal laevalt maha ronimast ja üldse jooksis mäng alatasa kinni. Tiigrihüppe raames tasuks asi ehk siiski väljaotsimist.

Ilmselt tuleb siinkohal mainida ka Tsivilisatsiooni, mida paljud peavad mängude mänguks üleüldse. Las nad siis peavad, mõni analoog on kõvasti ulmelisem, kuigi tegevus on sarnane: midagi ehitada, midagi leiutada, kuhugi tungida ("Master of Orion", "Into the Void" jne jne). Senimainitute teemakohasem tundub "UFO", millest suvel ilmus kolmas seeria – "Apocalypse". Nagu ikka, tulevad pahad oma taldrikutega ja hakkavad kurja tegema. Taldrikud tuleb alla lasta, mahapotsatanud pahad kahjutuks teha, nende tehnoloogia selgeks õppida, lõpuks pääseb ise pahade poole lendama, kus kõik ettejääv tuleb õhku lasta. Eelmiste seeriatega võrreldes on lisandunud võimalus lahinguepisoode reaajas juhtida, aga mitmekorruselises hoonekompleksis pahu jahtides pole see just väga mugav. Veel on lisandunud poliitikalaadne element, vabalt linna peale pääsenud pahad kipuvad erinevatesse firmadesse pugema ja kui relvatöösturid ning linnatransport ufopüüdjatele selja pööravad, läheb elu väga raskeks. Nagu varemgi kipub mängu keskosa pisut rutiinseks: autorid on arvestanud, et mängulõbu ikka kauaks jätkuks. Isegi kui – mänguväliste vahenditega – hoolitseda, et rahast iial puudust ei tuleks ja et kõik agendid oleksid viimse võimaluseni vä-

ledad, täpsed ja osavad, pakub "UFO" paariks nädalaks tegevust (ja kippus eksitama sellesinase kirjatöö valmimist).

Tõsiseltvõetava romaani kannatab siiski võrdluse välja vaid rollimäng. Ekraanil on kangelane, kelle tegevust mängija juhib. Kus ma olen? Miks ma siin olen? Mida ma peaksin ette võtma? Kuhu ma tahan välja jõuda? Need on ju üpris eksistentsiaalsed küsimused, mis lahendamist ootavad. Filmi vaatamisega võrreldes nõuab raamatu lugemine aktiivsemat osalemist. Mäng omakorda tahab suuremat pühendumist kui raamat. Krimka puhul võib lugeja kõik vihjed tähelepanuta jätta, ise mitte kaasa mõelda, lehekülgi pöörates saabub lõpplahendus nagunii. Mängus pääseb järgmisse episoodi alles siis, kui kõigi vihjete läbimõeldud kasutamise abil on eelmine olukord lahendatud. Eri autorite looming erineb nii taustaks oleva pildirea, süžeekäikude kui jagatavate vihjete selguse poolest ja autori(te) loogikale pihta saamata pole lootust edasi pääseda. Kusjuures – erinevalt lineaarsest raamatust – on autoritel ette valmistatud mitmeid võrdväärseid või siis eksiteele viivaid käitumisvõimalusi. Polekski huvitav, kui mäng laseks teha vaid ainuõigeid liigutusi, ent mängija käitumise aimamine eeldab ka autorilt parajat kujutlusvõimet. Mõttekaasluse äratundmine võibki käia mitte üksnes teose(=mängu) pealiinide, vaid ka eksitavate detailide ja rumalatele tegudele järgnevate reaktsioonide kaudu.

Suurimad teened rollimängude esiajaloo on vast firmal Sierra OnLine, kelle paar seeriat on tänapäevani kestnud, nende seas ka Space Quest, epopõa kosmilisest kojamehest. Viimane

nähtud osadest kandis numbrit VI. Vanasti – umbes aastal 1987. – toimus tegevuse juhtimine sõnaliste käskude kaudu. Tähendab, klaviatuurilt tuli, loomulikult inglise keeles, sisse klõbistada "vaata ringi", "võta kivi" vms. Vahel ka midagi komplitseeritumat: "tee traksidest ling ja viska kivi valvurile vastu pead", näiteks. Sõnavara oli muidugi piiratud ja sünonüümid alati ei aidanud, "tehisintellekti" piiratusel osutas seegi, et grammatiliselt õigem "put mask on" ei andnud tulemust, küll aga "put on mask". Igatahes ajendasid esimesed rollimängud ka keelt õppima.

SQ kangelane Roger Wilco on vabal ajal – st mängudena realiseeritud episoodide vahel – äärmiselt laisk, lohakas jne tegelane, nii et tema jälle paremale järjele aitamine nõuab mängijalt päris suuri pingutusi. Esimese seeria alguses on laiskusest küll kasugi: kuna ta on harjade kappi tukkuma jäänud, pääseb ta ainsana eluga, kui pahad ründavad kosmoselaeva. Pahad röövivad tähegeneraatori, mida head loomulikult ainult rahuotstarbelistel eesmärkidel on katsetama tulnud. Nüüd peab Roger kõigepealt oma raketist eluga pääsema, siis üsna ebasõbralikul planeedil abilisi leidma ning lõpuks üksi terve pahade raketi õhku laskma. Tänutäheks kingitakse talle – kuldne luud.

Teise seeria algus leiab Rogeri jälle kojamehena – orbitaaljaama välisseina puhastamast. Varsti selgub, et eelmise seeria generaatori-röövimise plaani välja haudunud "hullu teadlase" tüüp on õudselt solvunud, et Roger tal asjad nurja ajas. Kojamees võetakse kinni ja teda hakatakse sunnitööle viima – aga sellest seeriast olen mujal põhjalikumalt

Robin Hobb

kirjutanud. Igatahes tuleb Roger kõigest katsumustest jälle välja ja laseb paha koos tolle satelliitkindlusega õhku. Kõige ulmelisem element on aparaat, mis "elusolendi molekulideks lahti võtab ja siis tihedamalt kokku pakib", nii et vahepeal tuleb sõrme pikkuselt ringi joosta.

Kahe osa kokkuvõttes mingeid kirjallikule ulmele omaseid motiive otsides võib nimetada ameerikalikku pioneerihinge (st seikluslikku uute maade-maailmade hõivamist) ja muret teaduslike avastuste vale kasutamise pärast.

Kolmanda osa raskeim etapp on alguses, kui tuleb (kosmilisel) prügimäel osadest sõidukõlbulik rakett kokku panna. Edasi tuleb – teadlikult või kogemata – ära päästa kaks (kärsaga) andromeedalist ning ilmub välja terminaator, et Rogerilt eelmises seerias kasutatud vile eest raha nõuda. Lõpetuseks jõutakse Maale, kus kärsaga tüübid end Sierrasse programmeerijateks sookutavad, Roger küsib ebalevalt – ega teil, noh, kojameest vaja ei ole – ja lendab eitava vastuse peale minema.

Neljas seeria on ajarännakutest, mille käigus külastatakse SQ tulevase seeriaid (korraks ka tuttavat teist) ning Roger saab teada, et tal on poeg – ja vahepeal kiusab teda kamp kaunitare, sest ta olla ühega abielluda lubanud ning altari eest põgenenud. Vaene Roger on sama suures hämmingus kui mängijagi... SQ seeriad on olnud üpris lineaarse ülesehitusega, st ühest piirkonnast pääseb edasi alles siis, kui kõik vajalik tehtud ja kaasa haaratud. Ajarännakutes on üks salakavalus: ei oska ju poes umbes kaheksa erineva pistiku hulgast kohe õiget osta ning tuleb käia enne vaatamas, mil-

list vaja. Sierra kipub mängudesse pistma ka näpuosavust nõudvaid episoode, aga hamburgerite valmistamisest on õnneks võimalik ka loobuda. Lõpu-labürindis ekslemisest paraku mitte.

Viiendas osas näib, et Rogeri õnn hakkab paremaks muutuma, igatahes on ta kadett kosmoseakadeemias. Kohe selgub, et õppimisele ta aega kulutanud pole ja test, mida täitma peab, sisaldab rohkesti küsimusi, millele eriettevalmistuseta võimatu vastata. Võimalik on aga targemate pealt maha kirjutada, ja kui lisaks hiir arvutis lühise tekitab, nii et Rogeri senised pahateod ununevad, saabki temast kapten – kosmilise prahikoristamislaeva kapten. Süžee keerlebki öko-rea ümber: korruptsioon, ohtlike jäätmete mahasokutamine, sellest tekkivad mutandid jne. Vanade tuttavate poolt tuleb uus terminaator, mis muud kui banaan talle reaktiivmootoris... Kaptenina on Roger kokkuhoidlikum ja terminaatorist meisterdatakse uus meeskonnaliige – üldiselt on aga meeskonna eest seismisega tükk tüli, mehhaanik kipub kõrtsis kaklema, laevas alatasa midagi kavalat, aga mitte eriti töökindlat meisterdama, ja teda avakosmosest tagasi õngitseda on ka tüütu.

Kuuenda osa alguses selgub, et Roger on oma kosmilise tolmuimejaga nii palju sigadusi kokku keeranud, et saadetakse suure pauguga pagendusse – hoog on nii suur, et ta leiab end tundmatult planeedilt poolest saadik kõnniteesse kaevununa ja ilma ühegi abistava esemeta. Pole viitsinud mängida, tundub, et tegemist on pigem "kosmilise kelmiromaaniga", mille ulmeline taust vaid ellujäämist raskendavas rollis. Võima-

lik, et Sierra on kuulnud – ja uskuma jäänud –, et "suurte narratiivide aeg on möödas".

Tehnolisele teostusele mõeldes hakkab mängijale silma kasutajaliideseks nimetatav asi ehk see, kuidas toimuvat juhitakse. Algusaegade sõnaliste käskude kohale tuli hiirega klõpsimine, kusjuures kohe torkab silma, millised on need umbes viis objekti kaadris, mida kuidagi kasutada saab. Lihtsam ja (inglise) keelest sõltumatu – seda küll. Ometi on näpuga näitamine (hiirega osutamine), ütleme, koos sellele järgneva nämm-nämm-suuliigutusega veelgi primitiivsem. (Siin pole asi ainult mängudes. Aastatuhandete jooksul jõudis inimkond piltkirjalt tähestiku kasutamiseni, kusjuures praktika osutas sellise tee otstarbekusele. Kas on vaja tõestada, et tähtedest sõnade moodustamine ja nendega opereerimine on kuidagi paindlikum kui lõpliku hulga hieroglüüfide päheõppimine? Seega märgib – arvutite puhul – pildiline Windows sõnalise DOSi asendajana taandarengut. Esteet võib ju naudinguga jälgida, kuidas tema kirjake ekraanil tiibu lehvitades ühest kaustast teise lendab, ent ma kardan, et arvutis tegelikult toimuv jääb talle seeläbi vaid hämaramaks.)

Ent tagasi rollimängude algusaegadesse. Samal ajal kui Sierra tuli esimeste mängudega välja ka LucasArt, tollal veel LucasFilmi nime all. (Asja taga on, jah, seesama "Tähesõdade" Lucas.) Zak McKracken on peategelane mängus, milles pahad üritavad Maad üle võtta, nende häda on aga selles, et nad on maalastest pisut lollimad. (Eriti hästi läheb neile peale kõik Elvisega seotu.) Et Maad käpa all hoida, tuleb neil mis-

kit kiirgust levitada, et ka maalased rumalamad oleksid. Zakil tuleb koos abilistega välja nuhkida esivanemate peidetud tarkus, et pahadest lahti saada. Vajalik kraam on laiali püramiidides ja džunglites, osa koguni Marsil. Miskipärast just Birmast tuleb pihta panna lipuvarras, et sellega Stonehenge'is kinni püüda välk, mis siis muistsel altaril suure kalliskivi kaks poolt jälle kokku sulatakse; kui leiata muna, siis on ju selge, et see tuleb mikrolaineahju pista jne. Lucas firmat võttis kasutusele multilineaarse mängu: on mitu tegelast, kes peavad eri kohtades kordamööda oma rea ära korraldama, et teised edasi saaksid, ja vahel ka leitud kraami vahetama. (Kunagi ammu kulus Zaki lahendamiseks vist terve suvi...)

LucasArti suurim hitt ja tõeline rollimängude klassika on Day of the Tentacle. Mürgist plõga joonud pisike lilla kombits otsustab hakata maailmavalitsejaks, hull teadlane ja kolm üpris omanäolist jõnglast püüavad teda takistada. Esialgne plaan on sõita ajamasinaga eelsesesse päeva ja reoveekraan kinni keerata, masin ei ole aga eriti töökindel ja nii satub üks tegelane 200 aasta kaugusele minevikku ning teine sama kaugele tulevikku, kus kombitsad tõesti juba valitsevad ning inimesi peetakse koduloomade eest. Kuna koht on sama, siis mõjutavad varasemad sündmused hilisemaid: kui puu maha raiuda, siis pot-satab 400 aastat hiljem selle otsas rippunud plika alla jne. Asjade ärakorraldamiseks tuleb teha parandus USA konstitutsiooni (igas keldris peab olema tolmuimeja!) ning ka riigi lipp peaks olema kolmnurkne... Mängus on ridamisi väga naljakaid seiklusi; lahenda-

mist vajavaid ülesandeid on rohkesti ja mõnestki jagu saamine nõuab absurdi- maigulisi tempe. Küll tuleb hamster jäässe panna – et paarisaja aasta pärast hea värske võtta, vaja ainult mikrolai- neahjus üles soendada; ripakil muumia tuleb kord punaseks värvida, siis – teises ajas – kunsthammaste, naerupadja, spa- gettist juuste ja rulluiskudega varusta- da...

Loomulikult on ka ulmelise taustaga rollimänge veel kümneid ja kümneid, ent tuleksin tagasi tsitaadis mainitud "inimtunnete dimensiooni" juurde. Kui põhitegijad on programmeerijad, siis kajastub mängus ka nende tunde- ja mõttelaad. Ma ei nimetaks seda heaks või halvaks, lihtsalt eripäraseks – iga mõttetöö oma loogikaga jätab tegijale jälje ja kiiresti arenev arvutivärk lausa nõuab kiireid ja esimesel pilgul ootama- tuid lahendusi. Samuti ei taha ma väita, nagu lähtuksid programmeerijatest mängumeistrid arvuti võimalustest, vastupidi, ametiuhkus sunnib tegema enneolematuid asju ja kasutama üllata- vat loogikat. Mängu süžee sünnib sel juhul kõrvalproduktina. Praegusel suurfirmade ajastul võidakse muidugi palgata ka stsenariste – ikka parem kui lasta produtsendil tegevuskäiku määra- ta. Ometi hakkas mind huvitama, kui palju on professionaali – antud juhul siis kirjaniku – loodud süžeegea mängu. Võib leida mitmeid instseneeringuid. Pärts kena, kuigi mitte eriti veenev mäng on tehtud "Düüni" põhjal: oli rol- limängu elemente, strateegiat ja mõned ilusti joonistatud taustad. ("Dune" II on küll esimene tõsiseltvõetav strateegia- mäng reaajas, aga romaaniga seostu- vad vaid liiv, hiigelussid ja suguvõsade

nimed.) Veel olen näinud "Ringworldi", kuid meeoleu ei tundunud õige ja män- gida ei viitsinud. Olgu siinkohal ära toodud nimekiri lugudest, mille põhjal veel mängu on tehtud (ja tänusõnad sõbralikele võrgu-inimestele, kes seda koostada aitasid):

Ray Bradbury: Fahrenheit 451

Ray Bradbury: Martian Chronicles

Arthur Clarke: Rendezvous with Ra-
ma

Roger Zelazny: Nine Princes in Am-
ber

A. D. Foster: Shadowkeep

Isaac Asimov: Kayleth

Isaac Asimov: The Robots of Dawn

Douglas Adams: The Hitchhiker's
Guide to the Galaxy

Douglas Adams: Bureaucracy

Terry Pratchett: Discworld

Raymond Feist: Betrayal at Krondor
Harlan Ellison: I Have No Mouth
and I Must Scream

Piers Anthony: Companions of
Xanth

Frederik Pohl: Gateway

Terry Brooks: Sword of Shanara

Thom Disch: Amnesia

William Gibson: Johnny Mnemonic.

Kuulduste tasemel oodatakse mängu Neal Stephensoni "Snow Crashist" ning et kirjanik ja programmeerija Rudy Rucker realiseeriks oma mõlemad eri- alad mingis mänguprojektis.

Enamus nimetatutest kuuluvad ilm- selt tekstidialoogi ajastusse; mõnelgi pole kirjandusliku algupärandiga eriti palju ühist. Olen neist näinud vaid "Hitchhikerit". Adamsi paradoksaalset mõtlemist oli tunda küll, paraku aval- dus see teistes kohtades kui raamatus. Jäin hätta ja pidin tunnistama oma eba-

kompetentsust. Kontrollisin raamatust: Arthur võttis laualt kausist Babeli kala ja pistis kõrva. Mängus oli aga miski automaat, millest ma küll lugematu arvu kalu välja lasin, aga need kõik kadusid toa seintes ja põrandas olevatesse avadesse, millest mul enne aimugi ei olnud. Ja kui avad olid kinni topitud, ilmus koristusrobot ja krahas kala enne mind ära...

Lõpetuseks tahaksin aga nimetada mängu, milles kirjanikukätt ja "inimliku dimensiooni" tavalisest rohkem tunnda. See on Roger Zelazny viimaseks tööks jäänud "Chronomaster" (kaastegevad näitlejad Ron Perlman, Brent Spiner ja Lolita Davidovich). Aja seismapaneku motiiv esineb Zelazny loomingus mujalgi ja paaril esimesel neist mitmest planeedist, mis läbi tuleb käia, ongi kõik paigale tardunud. (Kangelasel on portatiivne ajakapsel ümber, mistõttu pole eriti tark läbi jalutada surma-

mõistetud ning tema poole suunatud püssitorude vahelt.) Ülesanded võivad tunduda küll keerulised, kuid nende lahendamiseks on mitmeid erinevaid teid. Just variantide paljusus muudab mängu raskeks. Tegi päris tigidaks, kui selgus, et olin (reaalse maailma ajas) paar nädalat täiesti asjata kaasas tassitud surnud hääni... Tavaliselt ei viitsita kord juba läbi tehtud rollimänge uuesti otsast alata. Nii ei ole ma "Chronomasteritki" uuesti käsile võtnud, kuigi vahel selline kiusatus tekib. Kui meenuvad omapärane õhkkond, kummalised planeedid, mõned lahtised otsad ja kasutamata jäänud võimalused. Täpselt nagu mõne lemmikraamatu puhul, mis uuesti lugema kutsub ja tuttavusest hoolimata värskeid elamusi pakub. Seda raamatutest ja arvutimängudest kirjutades öelda tahtsingi: parima teostuse korral on nad võrreldavad. Kehvemate puhul jääb raamat alla.

IVAR PÕLLU

HÜPERTEKSTI SPETSIIFIKA JA VÕIMALUSED

Internet ei ole enam mingi ime. Et suur võrguvaimustus hakkab nüüd vaikselt üle minema ja kogu maailma arvutitega kontakteerumisest on saanud tavaline asi, on aeg hakata lähemalt vaatlema interneti ühe külje asemel või kõrval (*à la* internet ja mõnda, mida seal leida on) tema paradigmasid, probleeme, ja ka seda, mida kujutab endast võrgus funktsioneeriv hüpertekstidokument – võrreldes näiteks paberile trükituga.

Milles on hüperteksti eripära? Millised ta võimalused?

Kuidas neid paremini ära kasutada? Kuidas saaks, kasutades ja ümber hinnates tänapäeva kirjandusteaduslikku arsenalit, kirjeldada hüperteksti, selle lugemismudeleid, retseptsooni? Jne.

Et taoline arutelu saaks toimuda, tuleb kõigepealt kinnistada terminoloogia ning tõstatada probleemid. See ongi käesoleva artikli põhieesmärk.

Tehnilis-terminoloogiline külg vajaks kindlasti veel täpsustamist, sest sellekohane sõnavara on üldise interneti-kasutuse käigus inglise keelest üle võetud või otse tõlgitud.

Agar minimaalse tehnilise terminoloogia omandamine on vajalik, et järgnev arutelu ei muutuks liiga humanitaarselt uduseks.

Tehnika

Lihtne hüpertekst on arvutis asetsev tekst, millel on üks või mitu aktiivset ühendust, lüli (*link*) teiste tekstidega või tekstiosadega, mis võivad asetseda kas samas või teises, esimesega ühtsesse võrku (olgu kohtvõrku või internetti) ühendatud arvutis. Seetõttu võib hüpertekstidokumenti nimetada ka sõlmeks (*node*) lülide (*link*) võrgus (*net*).

Hüpertekst on kirjutatud enamasti programmeerimiskeeles HTML (*Hypertext Markup Language*). HTML-keelt "loevad" *browser*'id (nt *Netscape*, *Internet Explorer*), mis teisaldavad dokumendis sisalduva info. Dokument HTMLis sisaldab nii *browser*'is kuvatavat teksti – lugejale mõeldut, kui ka käske programmile – mida, kuidas ja millise staatusega näidata kuvatavat: kas tavalise tekstina, lingina, kommentaarina, kustkohast seda võtta (kas samast või mõnest teisest dokumendist, mis asetseb samas või teises arvutis) jne.

Link või hüperlink on ühenduslüli kahe dokumendi ehk sõlme vahel. Eesti keeles, nagu enamasti ka mujal, tähistab link ka *anchori*, "ankrut", ühenduslüli nähtavat osa, mida võib võrrelda tähistajaga. Lingi teine ots viib tähistatava juurde. Tavalise hüperteksti puhul on

ankruks tehtud mingi teksti osa, enamasti sõna või paar, tihtipeale vajuta siia, mis muust tekstist on esile tõstetud (värviga, allajoonimisega). See juhib lugejat viima kursorit klaviatuurinoolte või arvutihire abil märgistatud kohale ja vajutama ENTER-klahvi või hiire vasakut klahvi. Selle tulemusena ühendus aktiveerub, ning *browseri*aknasse ilmub lingitud tekst.

See, et linki kasutades on võimalik sekundite jooksul liikuda ühelt dokumendirealt teisele, ühest dokumendist teise, ühest arvutist teise, ongi hüperteksti spetsiifika aluseks, kõik muu on edasiarendus ja peenem ärakasutamine.

Hüpermeedia on hüperteksti edasiarenenum vorm: siin on lisaks pelgale tekstile kasutusel ka multimeedilised elemendid – graafika, helid, video jm.

Tuues näiteks teksti sisse *pilte*, luuakse teksti ja pildi vahele ühendus, link, mis näitab, et ankruga kindlaksmääratud kohta "hüppab" hüpertekstidokumendi avamisel kindlaksmääratud pilt. Hüpertekstidokumenti ei saa *pilte* sisse salvestada, need jäävad omaette dokumentideks, sestap võivad nad asuda nii samas kui ka teises arvutis. Üks ja sama pilt võib olla lingitud mitmesse hüperteksti. Dokumenti lingitud pilt võib olla nii mustvalge kui värviline, nii paigalseisev kui liikuv. Viimased on spetsiaalsed animatsiooni-failid. Pildid, lingituna nähtavaks dokumenti, saavad olla ka ise ankruks mõnele muule lingile.

Lihtsamal juhul on pilt tervenisti ühe lingi tähistaja, üks ankur. Pole ka eriti keeruline anda pildi eri piirkondadele iseseisvate ankrute staatust. Selleks määratakse ära kindlad teineteisega mittekattuvad pinnad pildil, näiteks pil-

dil kujutatust lähtudes. Sarnaselt pildiga saab dokumendi sisse linkida ka teisi dokumente. Idee on selles, et põhidokumendis ei kajastu tähistatav mitte viite ehk ankruna nagu harilikult, vaid iseendana. Nii saab näiteks linkida kõigi dokumentide pealdisesse ühe kindla kujunditerühma. See rühm asub ise ühes *masterdokumendis*. Kui muuta *masterdokumenti*, muutub kõikide seda dokumenti kasutavate dokumentide pealdis.

Sellise linkimise kasutamine teeb veelgi keerulisemaks metatasandite äratundmise (millest on juttu allpool), kuna sissetoodud dokument on ühelt poolt tema ise, teisalt miski, mis temale endale viitab. Et sellist lüli ära tunda ja teha kindlaks originaali aadress, on vaja teha vastav analüüs HTML-keele tasandil või hüpertekstiredaktoris.

Samamoodi saab hüperteksti sisse tuua ka *helifaile* – kas dokumendi avamisel kohe taustaks mängima loetavana või tähistajaga lingituna. *Helifaailid* on kas *midi-* või *wav-*formaadis. *Midi-*formaadis dokument on koordineeriv element, mis mängitab arvuti helisid, kasutades arvuti heliresursse – tämbreid ja kõlasid, mistõttu ta on vähemahukas ning tihti taustaks kasutatav. Enamasti on arvutite heliressursid kasinad, mistõttu on tulemus üsna algeline. *Wav-*formaadis heliriba on juba originaalilähedane, sellega on kaasas kõik kõlad ja tämbriid, seetõttu on ta ka tunduvalt mälumahukam. Sellist naljalt taustaks ei panda, sest kui dokumenti avatakse läbi aeglase internetiühenduse, võib paari-sekundilisegi lõigu arvutisse laadimine võtta mitmeid minuteid. Seetõttu lülitatakse need dokumenti *plug-in*'idena.

Need on failid, mis on tähistatud dokumendis ankrutega ning ei avane mitte *browser*'is, vaid mõnes muus programmis, nt *MediaPlayer*'is, mis mängib nii heli- kui videofaile. *Plug-in* võib olla ka lihtsalt programm, näiteks mõni mäng.

HTML-keelega on ühildatud ka teisi programmeerimiskeeli, nt *Java*, *VBScript*. Need avardavad hüpermeedia võimalusi veelgi, tuntumateks kasutusalaudeks nt külalisteraamat, registreerimisleheküljed ja muud interaktiivsusust lisavad elemendid.

Võrk ja metatekstid

Internet pole ainus paik, kus hüpertekste kasutatakse (need võivad olla seotud ka ühe arvuti piires, ühe hüpertekstuaalse teose piires, mis asub näiteks disketil või CD-l), kuid kindlasti teatuim ja levinuim.

Hüperteksti võimalusi kasutades on internetis loodud seotud tekstide kogum, mida võime nimetada hüperkosmoseks, kus ruumil ei ole enam tähtsust. Hüperteksti paradigma on interneti paradigma võtmeks. Internet on mittelineaarne, hierarhiateta, piirideta struktuur.

Hüperteksti teoreetikud Vannevar Bush, Ted Nelson ja Douglas Engelbart on oma töödes alati võrrelnud hüperteksti viisi esitada informatsiooni seostatud ühikute kaupa inimõtleamisega. Seda on võrreldud ka kosmose ja hiidarvutiga (arvuti aga teatavasti modelleerib inimõtlemist). Et aga seosed-lingid tulevad sinna miljonite inimeste korrastamata töö viljana, meenutab see viimaks suurest õppimisest hulluks läinud

oiviku aju.

Ükskõik millega sarnanedes vastandub hüpertekstidokument aga selgesti trükitule. Ja et trükitu on lineaarne, seega erinev inimõtlemisest, võib teda vananenud ja mõtet-vägistavaks raamiks, läbikäidud etapiks pidada – kui soovi on. Interneti (ja seega hüpertekstuaalsuse) fanaatikute meelest on trükkkunst läbikäidud etapp. Nii viisi öeldes ei taheta sugugi alavääristada paberi-aega, ent ei vaadata siiski mööda tõsiasjast, et trükitud teoste esteetikal on olnud oma (moonutav) mõju inimõtlelemisele. Trükkimine sunnib inimest infot organiseerima ebaloomulikul moel. Selle tulemusel on tekkinud ütlematajätmised, intertekstuaalsus, suur segadus jms.

Hüpertekst organiseerib info ühikuteks, *node*'idena, millele trükiteksti puhul vastab lehekülj, ent mis on tähenduselt laialivalgavamad. See võib olla nii monitori ekraanile mahtuv kui ka paljudest trükilehekülgedest koosnev infohulk. Info hüpertekstualiseerimine tähendab ka *node*'ideks jaotamist, parimal juhul koguni *node*'ides mõtlemist.

Hüpertekstuaalsus/internet on seega tulnud inimest päästma, võib järeldada. Hüpertekst organiseerib info ebaliineaarse, omavahel seotud infohulkade kogumina, sidudes pidevalt juurdetulevaid teadmisi olemasolevaga üheks komplektiks. Internet on seega teadmiste, kirjelduste ja kommentaaride kogum, üks suur mõistus, globaalne metadokument, *Docuverse*, mis sisaldab teadmisi pea kõige oleva ja mõeldava kohta. Sealjuures on see globaalne leksikon, kommentaarium vms avatud ja interaktiivne, igaüks saab sinna oma

osa mõelda ja öelda.

Niisiis on internet kui hüperkosmos. Ent erinevalt kosmosest ei saa seal toimuvat nimetada mitte paisumiseks, vaid tihenemiseks, ruumi ei tule sugugi juurde, küll aga dokumente ja seoseid. Sellises tihenemises ja üha sidusamaks muutumises on oma osa Tekstide Tekstide ehk võimalikult teiste kohal asetsevate metatekstide pideval tootmisel. Seda on vaja, et saada ülevaadet globaalse metateksti enese olemasolevatest ressurssidest, teada, kustkohast midagi võimalikult kiiresti kätte saada. Ja hüpertekst on tehnilistelt võimalustelt suurepärase võimalus viidata teistele dokumentidele, luua kergestikasutatav sisukord. Nii tekib võimalus viidata ja kommenteerida võrgus asetsevaid ressursse ühes koond-hüpertekstis, mis läbi kirjandusteadusliku filtri vaadates on taas metatekst. Pea iga kodulehekülje juurde kuulub tihti linkide lehekülj, kas suuremal või vähemal määral kommenteeritud, juhatareks lugejale.

Leidub ka nende metatekstide kohta käivaid metatekste, metametatekste niisiis, näiteks kodulehekülgede kataloogid. Neid katalooge toovad ühe lehe alla ja kommenteerivad aga kataloogide koondkataloogid. Iga selline juurdeloodav metatekst püüab tõusta võimalikult kõrgele hüpertekstilasude kohale. Et aga temagi on hüpertekst, ei saa ta siiski Võrgu raamidest välja, osutub ka ise viidatuks ning kaotab seeläbi oma metatekstilise süütuse. Sest koondkataloogile võib viidata mistahes koduleheküljel, seeläbi tekib segadus: kes räägib kellest? Võrgule omaselt kaob metatasandite selgepiirilisuus.

Oleks lihtsam, kui eri dokumentide

vahel kehtiksid selged hierarhilised suhted. Hierarhiaid aga hüperkosmoses ei ole. Ei kehti üleval-all, esimene-teine, tsenter-perifeeria vastandused, saati siis peenemad jaotused. Pole *esimest* dokumenti, üldiselt aktsepteeritavat keskpunkti, algust või lõppu. On korrastamata hulk infoühikuid, *node*'e, ja neist loodud süsteeme, mille seast igaüks ise valib oma alguse, oma tee ja oma lõpu. Lineaarsest maailmast kiigatuna on hüpertekstuaalne kosmos kaos.

Hüpertekstuaalsus ja internet oleks justkui uus narratiiv, kui ainult kumbki poleks nii plakatlikult postmodernne, viimane isegi pigem postmodernismi plakat.

Lugeja ja hüpertekst

Hüperteksti puhul on enne personaalse lugeja-eristuse tööle hakkamist juba olemas puhttehnilised erisused – sõltuvalt sellest, millist riistvara ja tarkvara kasutab konkreetne lugeja. Erinev *browser* tagab erineva küljenduse. Erinev *browser*'i mudel annab erinevalt võimalusi. Osa *browse*reist ei näita üldse pilte. Samas saab ka lugeja, lugemisprogrammi kasutaja ise muuta parameetreid – linkide värvi, piltide näitamist/mittenäitamist, eri *script*'ide tunnistamist/mittetunnistamist, kirjatüübi valikut, selle suurust ekraanil jm.

Hüpertekst seab lugeja valikute ette. Pea pidevalt tuleb tal otsustada: mida ma tahan järgmisena lugeda/näha/teada? Sellest sõltub, millise lingi ta järgmisena aktiveerib. Hüpertekst kui sõlmpunkt võrgus on lugeja jaoks kui teelahe – edasiliikumiseks peab pidevalt

otsustama. See on labürint, kus üks valik kutsub esile teise jne. Samas pole kohalejõudmine isegi kõige olulisem ja tihtipeale ka mitte võimalik. Sarnasuse põhjal tekib võrdhaarne mõistetekolmnurk elu-labürint-hüpertext, kõiki kolme saab mõtestada kahe ülejäänud kaudu.

Hüperkosmose jaoks on lugeja olemasolu äärmiselt oluline. Sest tema kehtestab oma valikutega ühe tee, ühe koosluse tuhandetest võimalikest. See toimub eriti selgelt labürint-hüpermaatutes, kus lugeja, kasutades hüpertekstides ettetulevaid linke teistesse dokumentidesse vms, loob oma võimaliku maailma, nn virtuaalse reaalsuse, oma kasutatud sõlmede slepi. Lugeja liigub teose etteantud raamides, kus selliste valikute tegemine ongi jäetud lugeja enda teha, et luua üks võimalikest variantidest selle kohta, mis juhtub. Just nagu interaktiivsetes mängudes teeb mängija oma valikuid, või johtuvad valikud mängija võimetest, mis läbi realiseerub üks võimalikest mängukulgudest.

Nii loobki lugeja võimaliku maailma. Demiurgi poolt etteantud raamides.

Demiurgiks võib nimetada võimaliku maailma eelduste loojat – *link*'ide, *bookmark*'ide, *script*'ide loojat ja paigutajat, valikuvõimaluste ettekirjutajat. Internetis mahuvad demiurgi koondnime alla kõik *webmaster*'id, kelle loodud kodulehekülgi vms mööda lugeja oma teed valib. Konkreetsete hüpermaatute vms puhul jaotub demiurgi nimi tekstide koostaja ning *webmaster*'i vahel. Demiurg loob dokumentidest ja nendevahelistest sidemetest süsteemi, võrgu koos oma sõlmede ja niitidega.

Selle võrgu võib omakorda asetada Võrku, *World Wide Web*'i, muutes hüpermaat-kodulehekülje kättesaadavaks sealpoolt (st saades osaks Võrgu ressursidest) ja miks mitte kasutades sealseid ressursse (linkides teistesse kohtadesse, linkides teiste pilte, tekste jms oma teksti sisse).

Ent võimalik on ka teistsugune autori-lugeja suhe. Et hüperteksti lugejal on nii suured võimalused, segunevad tihti autori ja vastuvõtja rollid. Vastuvõtja rekonfigureerib hüpertekstuaalsete dokumentide koosluse (nt kodulehekülje) temale omasel moel, mis ei pruugi kattuda autori poolt ettenähtuga. Oma valikutega osaleb ta võimaliku maailma interaktiivses loomises. Ja kui ta soovib, võib ta autori teksti kopeerida ning omapoolsete muudatustega samuti Võrku üles riputada. Nii on lugeja ja autori eneseväljenduskanal sama, nad asuvad ühes keskkonnas, autori tekst pole iseenesest üle lugeja tekstist...

Kui kõik selles ühises meediumis asuvad lugejad-autorid saavad veel ka ise linke algteksti juurde lisada (peale selle, et algtekstile enesele viidata), siis hajub opositsioon autor-lugeja sootuks ning teostubki uue rahvaluule sünd, millest rääkisid Sven Kivisildnik ja Kauksi Ülle viimases Nüpli suvekoolis.

Võimalusi

Hüpertekstina saab mitmeid lineaarse teksti erivorme lugejasõbralikumaks muuta või koguni täiendada. Tegelastele kaasaelamist võimendatakse lugeja võimalusega teha temaga koos või tema eest valikuid. Nii saab tekstilabürinte

kergemini loetavaks muuta. Võtame näite Borgese "Hargnevate teede aiast":

Kõigis väljamõeldud lugudes valib inimene, kui ta satub alternatiivide ette, ühe tee ja jätab teised kõrvale. Tsui Peni peaaegu lahtiharutamatus teoses valib ta üheaegselt kõik võimalused. Sel teel loob ta erinevaid tulevikke, erinevaid aegu, mis omakorda paljunevad ja hargnevad.

Oletame, et Fang teab mingit saladust; keegi tundmatu hüüab tema ukse taga; Fang otsustab ta ära tappa. Fang võib tappa sissetungija, sissetungija võib tappa Fangi, mõlemad võivad pääseda, mõlemad võivad hukkuda jne. Tsui Peni raamatus on kõik võimalikud lahendused, millest igäüks on lähtepunktiks uutele hargnemistele.¹

Vastavalt liigendatuna ja linkidega ühendatuna saaks Tsui Peni "Hargnevate teede aiast" hüpertekstuaalse teose. Säilib ka kõikide võimaluste kosmos, ainult et lugeja saab nüüd teostada valikuid koos peategelasega ja näiteks igal eri lugemisel kasutada uut teed. Lineaarse tekstina oleks see raamat peaaegu teostamatu.

Hüperdraama idee on simultaansuse sissetoomises. Siin ei vali lugeja mitte edasi-toimuvat, vaid vaatepunkti. See on, nagu liiguks ta draama ruumis kaasa ühe või teise tegelasega, nt aktiveerides lingi Peeter ära, mis tavalises draamas tähendaks, et Peeter on mõneks ajaks meie pilgu alt väljas. Hüperdraama pakub aga võimalust minna temaga kaasa ja vaadata, mis selsamal ajal toimub, kellega ta kohtub jne. Kui Peeter

ära tüütab, võib lugeja oma vaatepunkti haakida Peetriga kokku saanud Allani külge. Nii kaob ära lava oma ajaloolises tähenduses, lavaks osutub see, mida vastuvõtja parajasti vaatab. Autorile seab hüperdraama suuri nõudmisi, sest tal tuleb läbi kirjutada kõik tegelased, kellega kohtuvad kõik tegelased, kas siis kohtumise momendist või mingist muust ajahetkest alates. Nii saavad ka lugejad, kellele mingi tegelane meeldib, just teda jälgida. Või näiteks detektiivhüperdraamas, kus jääb lahendamatuks mingi kinnises paigas toimuv mõrv (autori töö lihtsustamiseks), saab lugeja ise olla detektiiv ja tegelasi-kaudu jõuda kurjategijani.

Küllap saaks kohalikut kasutada ka mõnedes teistes hüpertekstuaalsetes teostes. Näiteks reisikirjas. Seal läheks niisiis keegi, jutustaja vms, reisima ning kuhu ta ka ei jõuaks, saaks lugeja "maha minna", tutvuda kohalike oludega, viibida kohalikel pidudel jne.

Võib aga näiteks valida ka stiili. Üht sellist proto-hüperteksti kirjeldab Borges oma novellis "Ülevaade Herbert Qaini loomingust",² kus ta kirjeldab mainitud autori regressiivselt arenevat teost "April March":

Esimene peatükk sisaldab kahemõttelise dialoogi tundmatute isikute vahel kuskil kõnniteel. Teine peatükk jutustab esimese peatüki eeloo. Kolmas peatükk on samuti tagasihaarav ja jutustab t e i s e võimaliku eeloo; neljas peatükk veel ühe. Need kolm eellugu (mis üksteist rangelt välistavad) hargnevad omakorda kolmeks peatükiks, mis on kõik

1 J. L. B o r g e s, Hargnevate teede aed. Tallinn, 1972, lk 74.

2 Sealsamas, lk 56

väga erilaadsed. Niisiis koosneb kogu teos nagu üheksast romaanist, igas romaanis kolm pikka peatükki (esimene on muidugi kõigil ühine).

Neist romaanidest on üks sümbolistlik, teine üleloomulik, kolmas kriminaalne, neljas psühholoogiline, viies kommunistlik, kuues antikommunistlik jne.

Selgitava/süvendava hüperteksti konkreetseim kasutusviis on näiteks õppematerjal, kus täpsema informatsiooni saamiseks kellegi-millegi kohta tuleb aktiveerida sellenimeline link. "Peeter Esimene raius akna Euroopasse." Näiteks Peeter Esimene võib olla lingitud esmalt leksikoni, sealt edasi pikematesse artiklitesse jne, akna Euroopasse lingitav võib selgitada selle sõnapaari koostähendust, Euroopa ajalugu, ära tuua Madis Kõivu romaani "Aken" jne. Mida keegi seda võimalust kasutades paigutab lingi taha, on igäühe enda teha. Nii võib tekitada isegi realiseeritud allusiooni linke, intertekstuaalsuse materialiseerimist, kus on lingitavana ära toodud kas või seosed, mis peaksid lugeljal tekkima, nähes linkijat-sõna.

Selgituseks või süvendavaks vaatluseks ei pea linkima mitte ainult tekstidokumentidesse. Lingitavateks võivad olla – nagu juba eelpool mainitud – pildid, helid, video, mängud jms, mis tähendaks otsehüpet hüpermeediasse.

Igasuguseid sünteesimisvõimalusi pakub nn raamteos, kus *browser*'i aken jaotatakse osadeks, kusjuures igas raami osas asub omaette dokument. Lingi aktiveerimine võib esile kutsuda uue dokumendi laadimise nii samas kui ka teises raamis, või koguni uues aknas. Nii saab näiteks hoida silme ees pidevalt

teose sisukorda vms, tegelase nime-lingi aktiveerimisel saab ühes raamis nähtavaks tema pilt, teises tema põhimõtted jne. Sellist akent on hea kasutada näiteks selgitava/süvendava hüpertekstina esitatud õppematerjalis või muus andmebaasis. Hüperraamatutes näiteks simultaansuse-efekti rõhutamiseks, kui on mingi tsentraalne tekst ja saab samal ajal vaadata, mida teevad need, kellest *main frame*'is räägitakse ja millised nad siis tegelikult välja näevad.

Hüperteksti võimalusi rakendavate süsteemide õigustatus ja efektiivsus sõltub eelkõige autorist, st sellest, kuivõrd ta orienteerub olemasolevates võimalustes ja kuivõrd mõtestatult ta neid kasutab. Sest ükski tehniline nipp ei ole õigustatud, kui selle kasutust ei juhi mõtestatus. Ja seoste süsteemi loomisel on esimese seostesüsteemi, inimaju ressurside mõttekas sekkumine hädavajalik. Sest link iseeneses ei ole midagi väärt. Mõistuslik, teaduslik-tehnilise revolutsiooni saavutustest aru saav ja üle olev olend suudab aga mõtestada ja väärtuse anda ka katkenud lingile (nt eksliku intersubjektiivsuse väljendus). Inimese pelk vaimustus uutest võimalustest ei tähenda veel, et ta uusi võimalusi kasutades midagi selle uue väärilist loob, pigem muutub ta ise selle uue tööriistaks.

Kasutusi

Kus kasutatakse hüperteksti Eestis?

Eelkõige nn webinduses, millest on saanud suurepärase äri. Internetiühenduste pakkujaid tuleb aina juurde ning nendega koos kodulehekülgede kujun-

dajaid. Eesti oma Webi-galaktika tihe-
neb kiiresti. Juba on kättesaadavad mit-
mesugused interaktiivsed sõnaraama-
tud, ajalehed-ajakirjad jms.

Siinkohal lähemalt kahest teadaole-
vast mittekommertsiaalsest projektist.

Kirjandusmuuseumi töörühm teos-
tab Tiigrihüppe Sihtasutuse toetusel
üldhariduskoolidele suunatud projekti
"Eesti kirjandus tekstides 1917–1928".
Selle osadeks on antud perioodil ilmu-
nud ilukirjanduslikud tekstid (edasiviiv-
vad), nende retseptisioon (kriitika
tuumtekstid), tekstidega seotud inimes-
te andmebaas (kirjanike, kriitikute jt
elu- ja loominguandmed, käekirjanäi-
ted vms), foto- ja pildimaterjal (autorite
ja väljaannete pildid), kogu sel perioo-
dil ilmunud eesti ilukirjanduse andme-
baas ja konkreetset materjalil põhinev
õppeülesannete kogum. Need lingitak-
se omavahel ühtseks süsteemiks, mille
sees navigeerides saab aimu ja osa mõ-
tetest ja suundumustest tolle aja kirjan-
duselus, nii nagu see kajastus tänaseks
säilinud tekstides. Hüpertekstuaalne
õppematerjal peaks olema pärast mude-
li väljatöötamist ja katsetamist täienda-
tav kuni tänapäevani.

Tartu Ülikoolis koostatakse Avatud
Eesti Fondi toetusel nii teatriüliõpilas-
tele kui ka teistele suunatud "Eesti teatri
elektroonilist andmebaasi". See kujutab
endast lõppvariantis hiiglaslikku eesti
teatri ajaloo kodulehekülge, mida saab
kasutada nii õpiku kui andmetekoguna.

Et põhitekstid, selgitused ja faktide ko-
gumid on asetatud erinevatele tasandi-
tele, saab iga lugeja valida endale
raskus- ja süvenemisastme. Erinevad
moodulid (eesti teatri ajaloo ülevaade,
muusikateatri ajalugu, tantsuteatri aja-
lugu, eesti teatritegelaste biograafilise
leksikon, eesti draama ajalugu, eesti
teatri lavakujunduse ajalugu, muusika-
lise kujunduse ajalugu, harrastusteatri
ajalugu, lavastuste loend, bibliograafia,
fotoarhiiv, otsingumootorid jm) on
omavahel integreeritud, ent kasutata-
vad ka eraldi. Esimeses järgus (1998.
aasta alguseks) jõuavad internetti Tartu
Ülikooli raamatukogu serverisse esime-
sed 4 moodulit. Lõppvariant peaks val-
mima 1999. aasta märtsi lõpuks, ehkki
infot saab seejärelgi lisada (süvenevad
artiklid ühe või teise perioodi, inimese
kohta, heliarhiiv jms).

Loodetavasti saab hüpertekstuaalse
ilukirjanduse loominegi pea harilikuks
asjaks, mis tähendaks tegijate süvenemi-
se ja professionaalsuse tõusu.

Kas poleks mõttekas kirjandusel min-
na inimeste juurde? Saata oma dessant
elektroonilisse meediasse, sinna, kus on
inimesed ja pole paberit. Saata dessant,
kes võrku abitult kinni ei jää, vaid kes
ise oleks ämblik, võrgust püüdja ja ela-
tuja. Ja mitte tekstidega, mida keegi
kuskil paberil ei avaldakski, vaid sellise
originaalloominguga, mida mujal aval-
dada ei saakski.

TIIT HENNOSTE

HÜPPED MODERNISMI POOLE: EESTI 20. SAJANDI KIRJANDUSEST EUROOPA MODERNISMI TAUSTAL 25. loeng

Lõpuarutlusi

Selle loenguga saab modernismiloengu-
te sari läbi. Mida öelda kokkuvõtteks?

Selle sarja päris algus on 1980. aasta-
te lõpus. Sel ajal toimus minu jaoks
paralleelselt mitu olulist protsessi.

Esiteks, tekstianalüüsi ja retoorika
loenguid pidades hakkas mul välja ku-
junema retoorilise situatsiooni teoreeti-
line mudel. Selle aluseks olid eelkõige
tekstianalüüsi teooriad (T.A.van Dijk jt)
ja antropoloogiline lingvistika (Dell
Hymes), aga ka mitmesugused retoori-
kateooriad ja sotsiolingvistika.

Samal ajal sai loetud tohutult välis-
eesti kirjandust ning mõeldud ka eesti
kirjandusteaduse viletsuse peale (paras-
jagu käis vastav diskussioon *Keeles ja
Kirjanduses*). Need kaks poolt said kok-
ku ja leidsid esimese sõnastuse kahel
vestlusel, mis olid pühendatud hoopis
teistele teemadele.

Üks oli arutus Kajar Pruuliga, milles
me püüdsime sõnastada seisukohti *Kee-
le ja Kirjanduse* artikli jaoks eesti kirjan-
dusteaduse seisundist. Ühine artikkel jäi
kirjutamata, kuid sügaval südaöisel tun-
nil sõnastasin ma esmakordselt enda
jaoks mõtte eesti moodsa kirjanduse ka-
hest võimalusest sajandi alguses ja tollal

nooreestlaste valitud ummikteest.

Teine mõte sai esmakordselt välja
öeldud ühes kohvikuistumises Märt
Väljatagaga. See oli arusaam, et eesti
kirjandus on 20. sajandil ajanud 19.
sajandi asja. Järgnesid mitmed ettekan-
ded, loengud ja artiklid, milles nende
teemade ümber arutlesin.

Esmakordselt tekkis vajadus kogu
eesti 20. sajandi kirjanduse probleemis-
tikku mahukamalt ja tühtselt käsitleda
1992. aasta kevadel, kui pidasin loen-
gusarja eesti kirjandusest Amsterdami
Ülikoolis. Sellest kasvas välja loengusari
Helsingi Ülikooli jaoks, mis kandis juba
sama pealkirja kui sinne sari ja sai pee-
tud 1992./93. õppeaastal. Selle info
peale telliski Kajar Pruul minult artikli-
sarja ka *Vikerkaarde*.

Esialgul pidi sari sisaldama kümme-
kond loengut. Aga kirjutamise käigus
selgus, et materjal ei mahu nii lühikesse
sarja ära. Ja nagu sellistel juhtudel ikka,
ühel hetkel hakkavad tekkima venimi-
sed. Kord ei jõua autor teksti vormista-
da, kord ei mahu tekst numbrisse ära,
kord ei sobi ta numbri teemaga jne.
Tulemuseks on see, et kogu sari on
kohatiste vaheaegadega kestnud neli
aastat. Ja nii pika aja peale on kindel, et
autori seisukohad teatud määral muu-

tuvad. See tähendab, et kõik sarjas ei pruugi olla päris järjekindel ja kokku klappiv. Etteantud maht ja autori hetkeseisund on määranud mõnigi kord selle, et mõni osa on põhjalikumalt läbi kirjutatud, teine hõredamalt, mõni selgemalt, teine segasemalt. Tekste üle vaadates leian palju puuduvaid ja nõrgalt läbikirjutatud osi. Kuid rõhutan: põhikonstruktsioon on püsinud samasugusena läbi kogu selle aja. Ma pole pidanud seda muutma.

Mida peaks üle kordama?

Minu analüüs modernismist eesti kirjanduses ja sellega seoses ka eesti kirjanduse ajaloost 20. sajandil lähtub kindlast teoreetilisest modernismikontseptsioonist, mis on esitatud sarja kahes esimeses loengus (oktoober-november 1993). See mudel omakorda lähtub kirjanduskontseptsioonist, mille keskseks mõisteks on kultuurisituatsioon ja mida olen käsitlenud nii samas loengusarja sissejuhatavas osas kui ka varem (nt artiklid "Eesti 20. sajandi 19. sajandi kirjandusest" *Akadeemias* 1991, nr 1, ja "Rahvuskirjandus kui kultuurisituatsioon" kogumikus "Kõnelusi rahvuskirjandusest, 2", 1990).

Rõhutaksin siinjuures mitut asja:

Kirjandusuurimine (ka kirjanduse ajaloo uurimine) peaks toetuma kindlatele teoreetilistele kontseptsioonidele, mis on eksplitsiitselt avatud, mitte aga lihtsalt lobisemisele kirjandusest või eklektilisele mõistete segule. Kuigi viimased võivad vahetevahel palju huvitavamad olla. Ja pean eesti kirjandusuurimise üheks keskseks probleemiks, et

selliseid kontseptsioone praktiliselt ei ole.

Pea ka oluliseks, et selliseid kirjanduslookontseptsioone oleks mitu, nii et sünniks nende dialoog/polüloog. Minu jaoks pole teoreetiliselt võimalik, et on üks (ja seega ainuõige) kirjanduslugu. Ja veel olulisem on mulle järeldus sellest: kirjandusloos pole põhimõtteliselt võimalik teha mingeid ümberhindamisi. Ümberhindamise võimalikkus lähtub otseselt arusaamast, et on olemas ühe ja ainsa või vähemalt ühe teistest selgelt üleoleva kirjandusloo võimalus.

Minu arust on olemas ainult võimalus, et seniste ajalugude kõrvale tulevad teised. Ja iga kasutaja valib ise, millist ta eelistab. Ka vana nõukogude (suur ja hall) kirjanduslugu jääb alles. Nagu ka Kampmaa ja Tuglas.

Selline lähenemine on põhimõtteliselt oluline alus dialogiks eri teooriate ja ka eri aegade vahel.

Loomulikult on ainutõe võimalus praktikas olemas. See läheb käiku eelkõige siis, kui mingi üks kontseptsioon saab ainuõpetatavaks üldhariduskoolides. Sellisel juhul peab seda (või tema variatsioone) õpetama ka ülikoolides – vähemalt neile, kes õpetajakoolitust saavad. Lisaks toob see kaasa kontseptsioonile vastava trükipoliitika jne jne. Pean seda väga halvaks võimaluseks.

Kolmandaks, tuleb veel kord üle rõhutada, et see loengusari ei ole kirjanduslugu, mis on lihtsalt modernismikeskselt üles ehitatud.

Selliseid vaatenurki olen juba kohanud (viimati vist Priidu Beieri arvustuses Hannes Varblase luulekogu kohta). See on ülevaade ja analüüs hüpetest modernismi poole. Ja see tähendab, et

autorid, kes neis hüpates olulist rolli ei mängi, on jäänud kas väga marginaalselt käsitletuks või hoopis välja. See ei tähenda, et neil ei võiks olla eesti kirjandusloos vägagi kaalukat osa.

Neljandaks, mu arust on see artiklitori elanud eesti kirjandusuurimises kahjuks veidi eraklikku omaette elu. Teiste autorite suhtumine asja on olnud pigem kõrvaltvaatlev. Kuuldavasti on küll minu seisukohti tsiteeritud konverentsidel, ka on ilmunud artikleid, mis kas tsiteerivad või ka vaidlevad mõnede siinesitatud seisukohtadega (tihti küll anonüümselt, mind nimetamata), kuid mingit suuremat dialoogi põhimõttelistes küsimustes pole tekkinud (vaid Ele Süvalepa artikkel Jaan Oksast – *Keel ja Kirjandus* 1996, nr 12 – on proovinud põhimõttelist vaidlust alustada).

Sellest lähtudes pakuku välja mõned põhimõttelised probleemid.

Olulisim neist on modernismi alguse küsimus ja sellega seoses tegelikult ka eesti 20. sajandi kirjanduse terminoloogia küsimuse tuum. Täpsemalt on see küsimus sellest, kas võtta uusromantika tuntud nähtus modernismi alla või mitte. Mina pole võtnud. Rida autoreid võtab, kuigi nad pole põhjendanud, miks nad seda teevad.

Mis juhtub, kui võtame? Pealtnäha palju. Näiteks valdav osa eesti 20. sajandi luulest satub hoobilt modernismi sildi alla. Kuid valdav osa proosast jääb endiselt välja.

Mida see kaasa toob? Võibolla parema enesetunde? Mu arust ei too see tegelikult kaasa palju midagi peale segaduse.

See ei kaota kuidagi ära selget ja suurt erinevust, mis valitseb 19. sajandi mo-

dernismi ja 20. sajandi modernismi vahel. Kui aga hakkame kirjutama näiteks 1930. aastate luulest ja kasutame rahulikult modernismi-mõistet, siis tuleb meil pidevalt esitada korrektiive, et see pole ikka sama asi kui 30ndate modernism Euroopa keskmes (st sürrealism), vaid et see on möödunud sajandi modernism sealse mõttes. Seega tegelikult ei aita see eesti luulet kuidagi samasse mentaalsesse aega Euroopa suurte kirjanduste luulega.

Teine probleem on tekkinud küsimuses, mis see modernism ikkagi on. See pole olnud mitte niivõrd küsimus otsest dialoogist siinpakutuga, vaid üldisem ja laiem probleem, sest varasema vaikimise asemel on nüüdseks see mõiste ikkagi selgelt kasutusse tulnud.

Põhiprobleemiks on siin see, et keegi kasutajatest ei määratle modernismi, vaid võtab seda kui mingit kõigile teada olevat mõistet. Või kasutab ebamääraseid metafoore, mis taandavad kõik ühele lausele, kuid ei võimalda mu arust midagi analüüsida (Süvalep, Lias, Krull).

Kolmandaks on probleemiks voolude/suundade võimalikkus eesti kirjanduses üldse ja eesti kultuuri katkelisuse probleem.

Ühelt poolt on eesti kultuur nii väike, et selgeid suuri liikumisi, suundi, voole ei saagi kujuneda. Üsna tüüpiline on, et mingit voolu vms esindab ainult ükskaks autorit ja põhimõtteliselt võime kõnelda ka hoopis autoritekeskselt.

Teiselt poolt on oluline eesti kultuuriajaloo hüplikkus, katkendlikkus. Midagi pole saanudki korralikult välja kujuneda, sest enne on sotsiaalsed murded suure osa kultuurisituatsioonist se-

gi paisanud. Näiteks autorite sunnitud muutus nõukogude kultuuri tulemise järel jne.

Viimati on neid kahte joont selgelt manifesteerinud Hasso Krull. Mu arust on siin palju vaieldavat.

Esiteks, voolude, suundade jms terminoloogiast loobumine on mu arust ainult kõrvalehoidmine probleemidest, mis on olulised: vajadusest käsitleda ikkagi ka eesti kirjandust mitte lihtsalt suvaliste sõnadega, vaid kirjandusuurimise või kultuuriuurimise terminites, võrreldavana teiste maade käsitlustega. Unikaalsuse manifesteerimine ei kaota probleemi.

Teiseks, katkestustest olen ma ka ise kõnelnud/kirjutanud, kuid eelkõige seoses keelega. Mu arust muutuvad katkestused oluliseks juhul, kui nad ei luba mingitel protsessidel loomulikult välja kujuneda. Nt on see oluline mingi keele allkeelte kujunemisel, mis üldjuhul vajavad kolme põlvkonda, et välja areneda. Kuid eesti ühiskonnas pole seni ükski keelesituatsioon nii pikka aega kesta saanud. Kirjanduses ei saa mu arust sellisest kolme põlve fenomenist kuigivõrd kõnelda. Seega ei oska ma katkestusi küll eesti kirjanduse keskseks metafooriks pidada. Mu arust on vaid üks selge katkestus, nõukogude võimu tulek.

Edasi on oluline see, et kirjanduses eksisteerivad eri reaalaegades toodetud tekstid samas mentaalses ajas. Eri aegade autorid ja teosed eksisteerivad ka samas ajas, kui lähtuda lugejast või mõjulisest kirjutajast. Inimene võib elada füüsiliselt ühes ajas ja ruumis ning mentaalselt hoopis teises ajas ja ruumis. Jne.

Seega aeg kahestub. On muutumine

füüsilises ajas, on protsess, kus üks nähtus vahetab välja teise, 1996nda aasta vahetab välja 1997. aasta ja vastaval aastal ilmunud tekstid. Ja on mentaalne aeg, kus võib liikuda edasi ja tagasi, seostada oma uus tekst hoopis varasema füüsilise ajaga, nt 1917. aasta tekstidega.

See võib tunduda triviaalsena, kuid mu arust pole alati tehtud sellest tõdemusest neid loogilisi järeldusi, mida tõdemus nõuab või võimaldab. Selles sarjas on neid kaht aega püütud eraldi pidada.

Järgmine probleem tuleb sellest, et käesolevas artiklisarjas on tegu üldpildiga, mis paratamatult redutseerib hulga detaile. See tähendab, et kaob konkreetsete tekstide või autorite peenem mitmekesisus.

Kirjandusanalüüs on alati pehme analüüs. Ta ei kõnele reeglitest, range- test piiridest, absoluutsetest tõdedest, isegi kui mõni analüüsija seda igas löigus ei toonita. Samal ajal on ka kirjandus ise pehme nähtus. See aga tähendab, et nähtuste piirid on udused ja igas autoris on kindlasti koos mingilgi määral eri suundade jooni. Nii saame leida realist Tammsaarelt modernismijooni vms.

Ja lõpuks. Mulle tundub, et osa nende artiklite kriitikuid, eriti kirjanikke, on mu kontseptsioonid väga valuliselt vastu võtnud. Vähemalt eravestluses on mitmed inimesed mulle ette heitnud kahte asja.

Esiteks, et ma väärtustan modernismi, sel ajal kui mujal eesrindlikes maades on see ammu unustatud asi ja oluline on hoopis postmodernism. Jättes siin kõrvale mind õlgu kehitama

paneva väite, et on postmodernismi aeg ja modernism on unustatud asi, on hoopis olulisem osutada, et ma ei väärtusta modernismi kõrgemalt kui nt realismi või romantismi. Ma näitan nende kirjandusetegemisviiside ja ideoloogiate erinevust, erinevat rolli ja erinevat käitumist eesti kirjanduses.

Teine etteheide on vastupidine: et ma väidan, et eesti kirjandus 20. sajandil on mingi alaarenenud kirjandus, mis pole veel 19. sajandist välja saanud. Ka see on sama liiki viga: 19. sajandi kirjandus polnud mu meelest mitte vähemväärtuslik, vaid erinev. Tema tunnused kultuurisituatsioonis on erinevad, tema funktsioonid ühiskonnas on erinevad. Ja kõik.

Ma vaatlen eesti kirjanduse ajalugu mitmekihilise protsessina. Põhiliseks kihiks on see, et eesti kirjandus käitub 20. sajandil analoogiliselt Euroopa suurte kirjandusmaade 19. sajandi kirjandusele, st kirjandus täidab ühiskonnas samu rolle ja teeb eelkõige läbi just 19. sajandi Euroopa kirjanduse käänakuid. Samal ajal on kõik hüpped modernismi poole olnud topelthüpped.

Ühelt poolt püütakse hüpata just sellesse maailma, mis reaalsel hetkel esekujuks seatud Euroopas eksisteerib, st oma aja modernismi. Kuid samal ajal on need hüpped ka samm edasi omas mentaalses kultuuriajas, st hüpe edasi 19. sajandi kirjandusest modernismi poole.

Seega ma ei väida ega soovi väita, et uus kirjandus on parem kui vana, et uus kirjanduslugu vahetab välja vana. Seega ma ei väida, et kirjanduses toimub mingi progress, selge areng nagu tehnikas. Kokkuvõttes: ma pole kirjandusuurijana modernist.

Millisesse laiemasse teoreetilisse maastikku kuulub sinne lähenemine?

Euroopa ja ameerika kirjandusuurimine on sel sajandil teinud läbi mitu suurt etappi või keskset paradigmat. Kui püüda kirjandusuurimise ajalugu kirjeldada, siis võime siin keeruka virvenduse alt leida paar selget liikumissuunda.

Üks neist on olnud uurimiskeskme vaheldumine. Algul keskenduti eelkõige autorile ja tema elule. Vene formalism ja uskriitika keskendusid eelkõige tekstile, tihti muid kirjandussituatsiooni komponente maksimaalselt eirates. Retseptsiiooni esteetika ja muud lugejakesksed suunad keskendusid vastuvõtjale ning vastuvõtusituatsiooni muutumisele.

Sellele on järgnenud mitmesugused sünteesikatsed, st püüded keskenduda kogu situatsioonile. Just viimasest võimalusest lähtub ka minu vaatlusviis.

Teine oluline muutusterida on seotud n-ö kirjanduse staatuse muutumisega. Varasem romantiline tõlgendus nägi kirjandust millenagi, mis erines kardinaalselt muust maailmast, milles kirjandustekst oli unikaalne, vastandus muudele tekstidele ja kirjanik oli unikaalne geenius jne.

Sellest lähenemisest on ajapikku saanud teine, kus kirjandustekst on üks tekst teiste seas, oma väikeste erijoonetega, kirjanik on tavaline inimene jne. Ka sinne käsitus lähtub just sellest viimasest lähenemisest.

Kui otsustada nende kahe väljatoodud olulise aluse järgi, siis on minu lähenemisviis maailma kirjandusuuri-

mise meetoditest kõige ligemal suunale nimega *New Historicism*.

Olulised sarnasused on selles, et tekst on polioloog, milles tegutsevad mitmesugused, suhteliselt sõltumatud hääled (Bahtin).

Et ka lugeja on inimene oma vaadete ja jms, kes peab tekstiga dialoogi, peab seda kultuurisituatsioonis, millel on hulk komponente.

Et kirjandustekst ei moodusta mingit kõrgemalseisvat kunstilist immanentset reaalsust, millele saaks rakendada absoluutseid esteetilisi väärtusi. Ta on lihtsalt üks tekst paljude seast ja tal on nende muude tekstidega hoopis enam sarnaseid jooni, kui seni on tahetud tunnistada.

Et tekst on interaktiivselt seotud konsituatsiooniga tema ümber.

Et kirjandus on ainult üks osa sellest maailmast, kuhu kuuluvad ka teised institutsioonid, suhted, vaated, produktid jms.

Keskne erinevus minu ja uusajaloolaste vahel on eelkõige ideoloogiline. Uusmarksistlik ideoloogia- ja võimude tohutu tähtsustamine, nende vaatlemine universaalsete mõistetena, kuhu kõik saab sisse toppida, on mulle vastuvõtmatu.

Lõppkokkuvõttes taandub suurem osa nende vaadetest marksistlikule kahe kultuuri kontseptsioonile ja õiendamisele puhta humanismi või humanistliku idealismi vastu. Nende jaoks on siiski nii, et kogu see immanentsuse ja kunstilisuse mõiste on eelkõige kodanlik petukaup. Ja et selle vastu saab ainult marksismiga.

Oluline on aga veel kord rõhutada, et mu teoreetilised vaated on oma põhjas

mitte kirjandusteoreetilised, vaid teoreetilised ja sotsioloogilised.

Kirjanduslik kaanon

Siiski ei saa ma eitada, et mu kirjutamisel on olnud ka selge ideoloogiline eesmärk. Kuid see pole mitte sotsiaalideoloogiline, vaid kirjandusideoloogiline. Eesmärgiks on lõhkuda pisutki seda kaanonit, mis eesti kirjanduses on valitsenud.

Kui hakkame kirjutama kirjanduse ajalugu, tuleb meil igal juhul esimesena ette kirjandusliku kaanoni küsimus. Ei saa kirjutada kõigest ja kõigest. Kaanon on valik.

Kaanon on ikka olnud väga udune ja pigem autoriteetsete kirjandusuuriate tegevuse tulemusel implitsiitselt kujunenud nähtus kui eksplitsiitsete kriteeriumide alusel valitud kogum autoreid ja tekste ning nende hierarhiaid.

Eesti kirjanduses pandi esimene selge kaanon paika sajandi alguses. Selle loojateks olid nooreestlased, eelkõige Tuglas oma kirjanduslugudega ja monograafiatega. Selle kaanoni aluseks oli uusromantiline kirjanduspilt.

Ainus tõsine katse seda kaanonit asendada tehti peale sõda, eelkõige 1950. aastate algul, kui stalinistlik kirjandusuurimine pakkus kaanoni aluseks oma selgelt ideoloogilist pilti ja rahvuslased eksiilis enda oma. See katse kukkus läbi, tema tagajärgedena tulid põhikaanonisse juurde mõned ebaolulised autorid ja tööd.

Teine katse kaanonit muuta tehti 1990. aastate alguses ülirahvuslikult meelestatud autorite poolt. See aga pol-

nud niivõrd mitte kaanoni muutmise kui selle puhastamise ja korrastamise katse, teisisõnu taastamine, nagu oli olnud 60ndate aastate ajal.

Praktiliselt on Tuglase kaanon ja selle alused püsinud siiani. Seega on see sari mõeldud kõigutama ka nooreesti-keskset eesti kirjanduskaanonit.

Küsimus on, kas hüpped modernismi poole annavad aluse uueks kaanoniks? Mu arust annavad.

Seni on modernism jäänud umbmääraseks ja välditavaks mõisteks kaanoni loomisel. Juba siis, kui me ta selgelt sisse toome ja piisavalt täpselt määratleme, on alus tehtud. Oluline muutus saab aga toimuda siis, kui me pöörame senise uusromantilise aluse selliseks, et seal on keskne, nagu Euroopa kirjanduses üldiselt, modernismi ja muude suundade vastasseis.

Teine asi, mis kaanonit muudab, on sõnastatav negatiivsetes terminites. See on uusromantilise keskme likvideerimine. See ei tähenda üksnes modernismi tõusu, vaid muudab ka muud tüüpi seni perifeersete teoste asukohta. (See puudutab nt Oskar Lutsu töid. Aga mitte niivõrd seda, mida on näidanud Jaan Undusk – et Lutsus on palju enam kaanonile vastavat suurt mõtet, kui seni tahetud sealt leida. Vaid seda, et Lutsul on väärtusi, mida seni pole väärtusteks peetudki – nt tema keel ja stiil.)

Kokkuvõtteks: oluline oleks arutus eesti kirjanduse kaanoni alustest.

Pilvede piirid

Eelnevast võib paista, et mu lähenemise tulemuseks võiks olla üks väga selgete

piiridega perioodide ja suundadega kirjanduslugu. Tegelikult see nii ei ole.

Tavaliselt püütakse välja tuua perioodid, mil valitseb mingi suund või vool. Eesti kirjandusajaloos on tegelikult keskseteks tunnusteks perioodide eristamisel olnud poliitilised kriteeriumid. Siiani on piirdeks EW teke (või nõukogude ajal SSOR, 1917), siis nõukogude aja algus 1940, siis sula jne. Pole keskendumist kirjanduskesksele perioodiseeringule.

Üks oluline asi mulle on olnud näidata, et kirjanduse piirid ei lange enamasti kokku ühiskonnapiiridega. Kui me tahame üldse kirjandusloos piiridest kõnelda, siis peame arvestama mu arust just kirjandussituatsiooni-siseseid keskseid piire.

Teine probleem on aga selles, et piirid on ikka olnud teravad ja ikka on rõhutatud katkestamist. Eriti on seda rõhutanud marksistlikud kirjandusuurijad ("täiesti uus kirjandus" jms). Viimati on sellist lähenemist manifeesteerinud Hasso Krull, kes on kõnelnud katkestuste kultuurist. Selline selgete servadega lugu tuleb välja ainult juhul, kui me võtame aluseks mingid üks-kaks tunnust. Ka siis, kui me näiteks kõneleme kirjandusvoolude vaheldumisest ainult paari tekstitunnuse põhjal ja unustame muud situatsioonikomponendid ära. Mõneti selline pilt on ilmselt jäänud ka minu artiklisarjast. See pilt ei vasta siiski päriselt minu ettekujutusele kirjandusloost.

Pigem näen eesti kirjanduse lugu (ja üldse kirjanduse maailma) pilvedena. Kui toome mängu mitte üksnes tekstid, vaid kogu situatsiooni ning püüame liiks lähtuda järjekindlalt ühelt teoree-

tiliselt aluselt, siis näeme kiiresti, et perioodide piirid pole mitte lihtsalt udu- sed, vaid et perioodide ja loo asemel tuleb üldse kirjandusest hoopis teistsu- gune pilt.

Me saame kirjandussituatsioonist kätte rea komponente, mille peal kir- jandusteksti mõõta. Nende komponen- tide väärtuste põhjal saame rea skaa- lasid, mille abil kirjandust mõõta (nt modernism–realism). Kui me paneme autorid ja tekstid neile skaaladele, siis saame tekstide/kirjanike komplektid, omamoodi allkirjanduspilved, millel on omad tuumad ja omad perifeeriad, mis omakorda võivad muutuda olenevalt sellest, kui palju skaalaid me rakenda- me ja milliseid me neist keskseks seame (või võtame kõik skaalad võrdse väärtu- tusega). Selline teoreetiline pilt on mu arust palju adekvaatsem kui kirjandus- lugu. Sellise lähenemise tulemuseks on kirjandus kui pilvede kogum, mis samal ajal ja eri kõrgusel liiguvad, segunevad, üksteisest mööda kihutavad jne.

Ja see on juba hoopis teistmoodi kir- janduspilt kui praegune. See pole enam üldse lugu, vaid pilvine taevas. Kuid see kõik vajaks eraldi väljaarendamist.

Loengute sisukord:

1. loeng. Modernismi piirid – *Viker- kaar* 1993/10.
2. loeng. Modernistliku kirjanduse põhitunnused – 1993/11.
3. loeng. Modernismi neli tulemist – 1993/12.
4. loeng. Keemisaeg. Sajandivahetu- se Euroopa kirjanduse suunad ja mõis- ted – 1994/1.
5. loeng. Eesti kirjandus sajandivahe- tusel: keemisperiood möödunud sajan-

di lõpust kuni 1920. aastate kesk- pai- gani I: 19. sajandi lõpust Esimese maa- ilmasõjani – 1994/3.

6. loeng. II: "Siuru" aeg – 1994/4.

7. loeng. Vahepala: Futurism ja eks- pressionism – 1994/5.

8. loeng. III: Futurism ja ekspressio- nism eesti kirjanduses – 1994/6.

9. loeng. IV: Modernismi esimene tulekukatse – 1994/7.

10. loeng. Kokkuvõtteid ja lisandu- si modernismi esimesele tulemisele – 1994/9.

11. loeng. Väliseesti modernism I: Eesti kirjandusest sõja järel – 1994/11.

12. loeng. II: Sürrrealism ja Ilmar Laa- ban – 1994/12.

13. loeng. Vahepala: Euroopa kirjan- dus pärast sõda – 1995/2, 1995/3.

14. loeng. Vahepala: Ameerika kir- jandusest pärast sõda – 1995/4.

15. loeng. III: Rootsieesti triumviraat – 1995/5–6.

16. loeng. IV: Ristlaine – 95/9-10

17. loeng. Kodueesti modernism I: Hoojooks 60ndatel – 1995/11.

18. loeng. II: Kolmas hüpe modernis- mi poole – 1996/3.

19. loeng. III: Kolmas hüpe moder- nismi poole proosas – 1996/4.

20. loeng. IV: Lagunemine I – 1996/5–6.

21. loeng. IV: Lagunemine II – 1997/1–2.

22. loeng. Neljas hüpe modernismi poole I: Praktika – 1997/4–5.

23. loeng. II: Teooria – 1997/7–8.

24. loeng. III: Lõpumõtteid – 1997/9.

25. loeng. Lõpuarutlusi – 1997/10– 11.

EVE MILÄNDER

Ulme, õudus ja utoopia

Selles populaarkultuuri osas, mida kirjanduses vahel nimetatakse "parakirjanduseks" ja mis televisioonis täidab enam-vähem kogu fiktsioonile jäetud ruumi, on ulme ehk kõige intellektuaalsem komponent. Ulmekirjanduse mõttemängudele ei pääse ligi ka rafineeritumad kriminaalromaanid, nende liikumisruum on ulmega võrreldes alati piiratum ja monotoonsem. Samal ajal külgneb ulme tihedalt õudusfantaasiaga – zombid on justkui tulnukate degeneerunud variant, olemuslikult on neis mõlemas midagi kosmilist ja ülemõistlikku.

Nii ulme-, mõrva- kui õudusloole on ühine see, et žanri tuum moodustub millestki traumaatilisest. Ainult kriminaalžanri puhul suudetakse võõristav ja saladuslik viimaks mõistlikult paika panna; see saab võimalikuks, kuna jutustust vallandav kuritegu asub alati juba minevikus ja sellega ei teki vahetut kokkupuudet enne, kui leitakse kuriteo "teine pool", tema sooritaja. Mõrvari leidmine tähendab ühtlasi tema fikseerimist, kuriteo kaks poolt saavad kokku ja jutustus sulgub, varjates trauma loogilise lahenduse taha.

Ulme ja õudus nii lihtsalt taandatavad ei ole. Õudus võib olla ajas kauge või lähedane, kuid jutustuse seisukohalt toimub ta alati praegu. Õudus ei lahene kunagi, ta üksnes sumhub; õudusfilmi

tüüpiline reatööde lõpeb sageli kummitusliku naeruga, mis annab vaatajale mõista, et jutustus sai küll läbi, aga selle aine pole ammendatud. Ulmele seevastu on omane, et see alati võetakse vastu teatavalt distantsilt: jutustuse aeg võib olla ka kättesaamatu tulevik, ja mõistatuslik "miski" on vahetult hoomatavast õudusest alati niipalju lahus, et lubab intellektuaalseid spekulatsioone ja eksperimente.

Ulmelugu ei taotle kõigepealt mitte vastuvõtja elamuslikku raputamist – ta annab mõista, et mänglevas vormis käsitletakse midagi *põhilist*. Klassikaline näide on Fredric Browni viiekümneandel aastatel kirjutatud lugu "Eksperiment". Professor Johnson on leiutanud ajamasina ja teinud selle väikese mudeli. Ta demonstreerib masinat mõnedele kolleegidele, asetades masina platvormile messingkuubiku. Masina näit keeratakse viis minutit tulevikku, mispeale kuubik platvormilt kaob ja ilmub sinna tagasi viie minuti pärast. Teine katse on keerukam. Johnson seletab, et ta keerab nüüd näidu viis minutit minevikku ja asetab siis kuubiku platvormile täpselt kell kolm. Kuna aga aeg jookseb nüüd tagurpidi, kaob kuubik ta käest ja ilmub platvormile viis minutit enne kolme – see tähendab, viis minutit enne platvormile asetamist. Üks kolleegidest küsib: "Aga kuidas sa sel juhul saad kuubiku platvormile panna?" Johnson seletab, et kell kolm kaob kuubik platvormilt ja ilmub tema kätte, selleks et ta pandaks

masinasse. Just nõnda juhtubki. Nüüd tahab teine kolleeg teada, mis juhtuks siis, kui Johnson pärast kuubiku platvormile ilmumist (viis minutit enne, kui ta on sinna asetatud) äkitselt muudaks meelt ja *ei paneks* kuubikut kell kolm uuesti platvormile. Kas nii ei tekiks paradoks?

"Huvitav idee," ütles professor Johnson. "Sellele polnud ma mõelnud, aga huvitav oleks proovida. Heakene küll, siis ma *ei...*"

Mingit paradoksi polnudki. Kuubik jäi.

Aga kogu ülejäänud universum, professorid ja kõik, kadus ära."

Ei jää kahtlust, et pisike messingkuubik kehastab siin midagi olemuslikku ja põhilist, millel püsib maailm ja mis ise võib olla märkamatu. Seejuures ei pea ulmelugu defineerima, mis see olemuslik on, vaid võib talle üksnes viidata; lugeja omandab mõistelise konstruktsiooni narratiivi kaudu.

Seitsmekümnendate aastate lõpust pärineb üks ulmekirjanduse ekstravagantsemaid saavutusi – Douglas Adamsi "Galaktika teejuht hääletajale" (eesti keeles ka "Pöidlaküüdi reisi juht galaktikas"). See hiljem viieosaliseks kujunenud triloogia algab peategelase lahkumisega Maalt, mis kohe hävitatakse. Maa lõplik mahajätmine on siin jutustust käivitav esmasündmus, mis muidugi mõjub natuke ehmatavalt, sest kosmoserännu narratiivi oluliseks pidepunktiks on tavaliselt algkodu olemasolu. Kõigis peadpööritavais seiklustes jääb ikka taustaks lohutav teadmine, et Maa on "kusagil alles". Adamsi loos on selline teadmine kustutatud. Miks?

Võti leidub lühikeses sissejuhatavas

osas, mis eelneb esimese osa esimesele peatükile. Kirjeldatakse Maad:

"Tolled planeedid on – või õieti oli – üks probleem, mis seisnes selles: enamik seal elavaid inimesi olid suurem osa ajast õnnetud. Sellele probleemile paku ti mitmeid lahendusi, kuid enamik neist tegeles peamiselt väikeste roheliste paberilipakate liikumisega, mis on kummaline, sest lõppkokkuvõttes ei olnud õnnetud mitte need väikesed rohelised paberilipakad.

Nii jäi probleem ikka alles; paljud inimesed olid õelad, ja enamus elas viletsalt, isegi need, kellel olid digitaalsed käekellad.

Paljud olid järjest rohkem arvamisel, et nad kõik olid teinud esimese suure vea, tulles puude otsast alla. Ja mõned ütlesid, et isegi puud oli vale samm, sest õigem olnuks mitte lahkuda maailma-merest.

Ja siis ühel neljapäeval, umbes kaks tuhat aastat pärast seda, kui üks mees oli naelutatud puu külge, kuna ta rääkis, et oleks väga tore, kui inimesed vahelduse mõttes oleksid üksteise vastu kenad, istus üks tüdruk omaette ühes väikeses Rickmansworthi kohvikus ning mõistis äkki, mis see oli, mis oli kogu aeg valesti läinud, ja teadis viimaks, kuidas saaks maailma teha heaks ja õnnelikuks paigaks. Seekord oli lahendus õige, asi läheks käima ja kedagi ei peaks millegi külge naelutama.

Paraku juhtus aga nii, et enne kui ta jõudis telefoni juurde, et asjast kellelegi rääkida, sündis kohutav, totter katastroof, ja see idee läks igaveseks kaotsi."

Niisiis on õieti tegemist looga selllest, kuidas ainuke teostatav maailmaparandus-idee läheb lootusetult kaotsi; seik-

lused kas varjavad algset ebaõnnestumist või on nad lugu sellest, mida pärast taolise punkti ületamist edasi teha.

Nii kumab ulmest sageli läbi oma-moodi imperatiiv. See avaldub aga intellektuaalsemalt kui õuduslugudes, ning mõrvalugudest erinevalt ei saa siin moraali kompenseerida seadus. Ulme on suurimat valikuvabadust manifesteeriv kirjandusžanr; subjekti vaba tahe

määrab ulmeloos rohkem kui mis tahes muud tüüpi jutustuses. Küllap võib siin näha ka põhjust, miks interneti-rahvas eelistab just ulmet ja miks ulme ümber koonduvad kõige avangardsemad subkultuurid. Algupärane, lennuka fantaasiaga ulme on piirkond, kus leidub kõige vähem paratamatust – paratamatuse vähenemine teeb aga võimalikuks utoopia sünni.

VAATENURK

TIIU SPEEK

"Nature... tekstiilivabrikute omanik": Uku Masing loodus-tunnetusest, keelest ja taimedest

UKU MASING. MÄLESTUSI
TAIMEDEST. Ilmamaa, Tartu, 1996.
192 lk. Hind 70 kr.

...asjade *natura* on inimese reaktsioon nende suhtes.

Inimlike reaktsioonide kompleks on seega kõige olemasoleva tekitajaks!

(U.Masing, Kirjandusest.)

Toomas Paul on kirjutanud, et Uku Masingu elu ja töö olid üks lahutamatu tervik. Kogu ta olemist, usku ja teaduslikku tööd läbib püüd end tavamina rööbastest välja kiskuda, avardada tunnetuse piire, mõtestada nähtusi ja objekte mitmete keelte ja maailmapiltide vaatepunktidest. Endagi jaoks liialt tihti tuli ta tagasi keele, teadvuse ja maailma, mina ja mittemina vahekorra juurde.

"Pessimismi põhjendusse" kogutud kirjutiste kõrval teeb ta seda ka autobiograafiliste esseede raamatus "Mälestusi taimedest".

Viibides mälestustes taas Raikküla ja Tartu ümbruse mitmete armastatud taimede juures, küsib Masing, mis seisab tema ja taimede vahel. Mida saab inimene õieti teada taimedest? Mis on teadusliku, sh botaanilise teadmise sisu ja miks dogmaatilised tõed varjutavad teistsuguseid tunnetus- ja mõtteviise? Kuidas on seotud mõne lääneeuroopaliku rahva eluolu, usk ja loodusteaduslikud kategooriad? Millised on Darwini "Looduse", ta "loodusliku valiku", "olelusvõitluse", "tugevamate ellujäämise" kategooriate kultuurilised ja sotsiaalsed tagamaad? Kirjandusökoloogina huvitab mind viimane küsimusteriing, kuna Masingu Darwini keelekasutuse kriitikal on laiem kirjandusteaduslik ja ka ökoloogiline tähtsus.

Uusi tunnetusviise otsiva kristlase, teadlase ning mõtlejana ei uskunud Ma-

sing, et teaduslik tunnetus saaks lisada midagi olulist tõeluse kohta, midagi, mida inimene juba ei tea. Positivistlik teadus tähendab tihti kivistunud vaateviisidesse ja keelde kapseldumist:

"Kindlasti oleneb mõtlemine ja seega kogu tunnetus keelest enam kui meeltest. (...) Kogu tunnetusprotsess on sõnastiku rakendamine meeltelt saadud andmete kataloogimisel. Ka tõeks nimetatakse tunnetust siis, kui teised inimesed kasutavad samal juhul enam-vähem samu tingmärke – sõnu... (...) on mõttetu rääkida tunnetamisest, kui see sõna peab tähendama miski uue saamist. Uus tunnetus on vaid uus kombinatsioon või permutatsioon sõnastikust. (...)..., sest kõik, mis me saame maailmast öelda, on võetud meist enestest, meie kujutlusist, meie keelest. (...) Kataloog saab anda reaalsusest ikkagi ainult stiliseeritud ja pooliku pildi umbes nii nagu fotod päikesest ainuüksi vesiniku või kaltsiumi ulatuses. Iga keel annab pisut erineva pildi teise omast. Kuid on mu meelest päris kindel, et kõik keeled kokkugi ei anna õiget. Umbes nii nagu mõnd tähesagarat ja Linnutee tuuma sai pildile alles infrapunases, kuhu ei küüni meie silmad. – Sellest primaarsest nominalistlikust eeldusest on võimalik ehitada "uus" filosoofia, mis pole materialistlik ega idealistlik. Ei väida, et meie sõnad täpselt vastavad reaalsusele, kuid ka mitte, et muud reaalsust meie ei saagi kogeda kui oma

sõnastikku ning arve."¹

"...ka kõige peenem definitsioon ei ütle midagi asja kohta. Vast võiks olla paralleelsena antud hulga raamatute katalogiseerimine."²

"...kõigil rahvail on oma spetsiifilised kategooriad (tingitud kliimast, maastikust, tavalise töö loomust jne) ja siis, kui mitu rahvast kujundavad ühe kultuurkonna, on neil kokku veel teatavale kultuurile omased eelarvamuslikud kategooriad."³

Kui nt tunnetuse probleemi seisukohast evolutsiooniteooriat rünnanud teadlased Suurbritannias ja USAs heitsid Darwinile ette, et ta "Liikide tekkimises" loobus rangest baconlikust induksioonist ja ei seadnud seega eesmärgiks kindlat tõde, et elu tekkimine evolutsiooni teel pole midagi muud kui rida hüpoteese,⁴ siis Masingu jaoks polnud see inglise süstemaatik inimeseks saanudki. Darwin küsib nagu eurooplane ikka, miks ja kuidas miski on; ta pole veel jõudnud ei tõeliste ontoloogiliste kahtlusteni ega primitiivse nominalismi lühinägelikkuse tunnistamisele ehk teadmishäire ja keelepessimismini, millega kaasneb piinav tõdemus, et kõige olemus ja olemise eesmärgid teab vaid jumal. Lääne kultuuriruumi ja mõtteviisidesse suletus viib selleni, et ka teadus ei jõua tavaliselt kausaalsuseahelikust kaugemale. Mõistekeel kajastab seda panteistlikku soovi "teadmatu ja mõistmatu ja salapärase asemele panna

1 U. M a s i n g, Kosmose tunnetamisest ja keelest. Rmt-s: U. Masing, Pessimismi põhjendus. Tartu, 1995, lk 135–136.

2 U. M a s i n g, Pessimismi põhjustavad nähted. Sealsamas, lk 52.

3 T. P a u l, Uku Masingu usust. *Akadeemia* 1992, nr 7.

4 J. M o o r e, The Post-Darwinian Controversies: 1870–1900. California University Press, 1979, lk 193–216.

midagi, mis oleks kindel". "Nii on teadus niisamasugune absoluutselt subjektiivne nähe nagu "religioongi"...". Pole põhimõttelist vahet teaduslike ja kristlike dogmade vahel, sest inimese kogu keelekasutus "on väljendus mitte primaarsele, vaid teaduslikule reaktsioonile". ("Pessimismi põhjustavad nähted", lk 56–57.)

Traditsioonilise arusaama järgi on loodus lihtne ja tsivilisatsioon keeruline. Ent loodus, ütleb Joseph W. Meeker, ei ole ei Rousseau romantiline puutumata loodus, kus elavad õilsad metslased, ega ka Thomas Hobbesi verine lahinguväli, mis 19. sajandil darwinismiks ja sotsiaaldarwinismiks edasi arendati. "Mõlemad vaated taandavad looduse keerukad protsessid drastiliselt lihtsateks mehhanismideks just sellepärast, et nad peegeldavad ühe pioneerliigi, inimese meetodeid ja väärtusi, mitte terve ökosüsteemi palju kõrgemalt arenenud liikide keerukust."¹

Mis on siis traditsiooniline lääneeuroopalik "loodus"? Üks võimalus selles veidi selgust tuua on kõrvutada mõne antiikse ja kaasaegse lääne autoriteedi looduskujutlust, tõmmata paralleele nende mõtlemise ja keelekasutuse vahel. Masing pani tähele, et pole põhimõttelist vahet Cicero või Lucretius Caruse *natura* ja Darwini *Nature* vahel. Esiteks, mõlemad on ratsionaliseeritud looduskonstruktsioonid (rajanevad An-

tiik-Kreekas kujunenud logotsentrismil ja dualismil). Nende tekkimise ajendiks on looduse väljakutse mõistusele.

Teiseks, keel väljendab inimese püüdu abstraherida kõiksus üheks, mõistusega haaratavaks entiteediks. Kas pole *natura* ja samast tüvest tulenev *nature* väga ähmased mõisted, sest nad tähistavad kõike, mis on, ja samas ka sellele iseloomulikku? On aga karta, et see reaalsusele omistatud loomupära on inimesest endast.² Kas ei väljenda näiteks suure algustähega loodusmääratlused nagu Saatus, Aeg, Tahe, Juhus nii nagu Loodus ja Jumalgi eurooplase katset taandada vormidelt ja elutegevuselt tohutu rikas loodusmaailm kõikemääravateks printsiipideks, abstraktseteks absolutistlikeks vormeliteks, mis kuulutatakse looduse kohta tõesteks igal pool ja ajal?

Kolmandaks, kui neid tähistusi kasutavad suurskultuurid, millele on omane rassism ja imperialistlikud ambitsioonid, siis kannab ka nende "loodus" seda maailmavaatelist sisu.

Darwini *Nature*'l ja eugeenilise maiguga pealkirjal "Liikide tekkimine loodusliku valiku teel ja olemusvõitluse käigus enam soositud rasside püsijäämine" olidki Masingu jaoks esmapilgul nähtamatud, kuid küllalt selged seosed impeeriumi loomise, inglise kodanluse elulaadi ja olme, pragmaatilise ilmavaate, tehnika- ja tööstusekultuse,

1 The Ecocritical Reader. The University of Georgia Press, 1996, lk 169.

2 Neil Evernden väidab raamatus "The Social Creation of Nature" (1992), et *nature* ja *environment*'i tähendusmaht sarnaneb kreeka *physis*'e omale, mis alguses tähistas asjade olemust ja seda, millised nad välja nägid, siis hakati seda kasutama terve universumi kohta. Kui inimlikku ja inimkättega loodut hakati vastandama algolekus loodusele, leiutasid eelsokraatikud *natura* ning tervet füüsilist maailma hakati sellega määratlema kui üht objekti. Selline kõikehõlmava kontseptuaalse konteineri funktsioon kandus üle ka *nature*'le.

inimesekeskse kristluse, variserliku vaestearmastuse ning rassismiga. Darwini raamat ilmus vaid mõni aasta pärast Martin Tupperi kurikuulsat patriootlikku luuletust "Anglosaksi rass". Darwinismi võiduga ei muutunud loodusetunnetuses midagi olulist. Ortodoksides Jumal asendati *Nature*'ga ning anglosakslik maailmavaade projitseeriti taas loodusesse. Masendavam oli Masingule see, et kui Victoria-aegsete ortodoksides Jumal ja Emake Loodus võimaldasid vähemate rahvaste ja marginaliseeritumate ühiskonnaliikmete olemasolu kas või silmakirjalikultki õigustada, siis halastamatu, ükskõikne ja ettearvamatu käitumisega *Nature* annab eluõiguse vaid tugevatele nii taimele, loomade kui inimeste seas. Raskest jäävad peale tsiviliseeritud rahvad, kelle musternäidiseks on inglased, kes taastoodavad enim terveid, kõrge intelligentsiga, julgeid, patriootilisi ja ühiskonna nõrgemate liikmete suhtes heatahtlikke indiviide. Inglaste eneste seas on omakorda eelistatud (väike)kodanluse võsukesed.

Masing viitab põgusalt ka sellele, et antiikmaailmas ja hiljem ka lääne kultuurides mõisteti mitteinimlikku naiselikuna, mis väljendub juba *natura* grammatilises soos ja sellesamas looduse seostamises sünniga ja loomupärasega. Nii rooma kui inglise kultuuri põhivool märgistasid füüsilist sotsiaalse soo ja mehe-naise traditsiooniliste tegevussfääride kaudu (sünnitamine ja lastekasvatamine vastandina mehe ärilisele tegevusele, sõjapidamisele ning jahile), et õigustada rahvuslikke huvisid

ja imperialistlikku välispoliitikat, et suruda teistele rahvastele peale läänelikke väärtusi ja maailmavaadet:

"Ei tea, kumb tobe, kas Cicero või Lucretius Carus, on rohkem süüdi selles, et *natura* sai jumalikuks emakeseks. Igatahes sellise võttega võib tulla toime ainult advokaat või demagoog, sest sõna ei tähendanud ju muud veel, kui "loomus, olemus, iseloom, sünd, sünnipärasus" ja selle tootmise vahendeid. – Vaevalt saab talitada rumalamini neist. Lahuta asjade karakteristikud asjust, pane nad potti, siis kuuluta, et see vormiroog pajas – *ut ita dicam* – on kõikide asjade jumalik ema! Sarnase meetodiga on ülilõbus näidata, et eksisteerib, ütleme, inimkonna emana, mingi-keegi Tahe või Tunne või Meeleolu või mõni veelgi ähmasem ja üldisem abstraktsioon. (...) Inimlike reaktsioonide kompleks on seega kõige olemasoleva tekitajaks! Tõesti, nii juhmülbe võis olla üksnes kogu maailma kurnav igavese Rooma kodanik. Tema *natura* põhjustas kõike ja laastas igal pool (...). Küllap on lugu taoline ka kõigi muude rahvastega, kelledele Loodus on jumaluseks. Ja viimati, Darwini isikus sai see ekspluatatsioonism teaduseks India nahal. Tema *Nature* on tekstiilivabrikute omanik, kelle *hobby* on aretada hobuseid, koeri ja tuvisid sügisesiks rebesejahtideks või postivedamiseks poolvallutatud piirimail."¹

"Just seepärast on näiteks kõik see, mis Darwin räägib Loodusest, samasugune mütoloogia nagu see, mis paljud on rääkinud Jumalast. Vahe seisneb ainult tühiasjus ja ühes olulises. Jumala

1 U. M a s i n g, Kirjandusest. Rmt-s: U. Masing, Pessimismi põhjendus, lk 126–127.

dogmaatikud-mütoloogid lasksid oma lugudes kaitseada kuidagi nõrkugi, tagasid eluõiguse vähemalt igale kui mitte muud. Darwini jumalus on aga Kapitalist-Kolonisaator-Ekspluataator – igavikku projitseeritud lordvabrikant, kes hoolitseb ainult "oma laste" ja mitte kõikide eest.

Ühed on predestineeritud õndsusele, ellujäämisele ning järglaste jätmisele; teised hukkumisele. *Nature* on tõepoolest kalvinistlik kurnaja, kes oma halasamatuse varjab vagade, ülevate fraaside taha, vahel ei pelga koguni tunnistamast oma õelust poeetiliste terminitega.

Kui lõpuni kaaluda, siis Looduse plaaniks on toota olend, kes suudab süüa ära kõik, mis olemas – seedida kõikjal kõike" ("Kosmose tunnetamises ja keelest", lk 137. *Minu rõhutused – T.S.*).

Masingu jaoks oli oluline ka see, et "usust "Loodusesse" ei kasva välja usk jumalusse, kes ei piirdu ainuüksi inimeste huvide kaitsmisega. Praegu igatahes on "Loodus" samuti olemas üksnes inimese pärast, nagu oli Jumal" (sealsamas, lk 138).

Tõestades inimese põlvnemist madalamatel imetajatel, esitades inimest kui üht liiki teiste seas, võttis Darwin talt jumaliku näo ja tõukas ta privilegeeritud looduse kuninga positsioonilt.

Ent ülejäänud maailm on endiselt olemas inimese, st privilegeeritute jaoks, on selleks, et luua kõik tingimused anglosaksi rassi võimekamate, tugevamate ja tervemate ellujäämiseks teiste rahvaste, klasside ja looduse arvel.

Universumi eesmärgiks (*telos*'eks) on pragmaatiline inimene.

"Kumbki pool ei tulegi mõttele, et

universum-draamal võib olla siht, kuid osalisil ainult mingi kõrvaline ülesanne" ("Kirjandusest", lk 128).

Darwini-järgse ühiskondliku poleemika ühe tähtsama uurija James Moore'i arvates võib evolutsiooniteoorias avalduvat ilmavaadet nimetada kristlikuks, viktoriaanlikuks, anglosakslikuks, kapitalistlikuks või kodanlikuks. Darwin võttis Malthuselt üle inimkonna geomeetrilise kasvu ja ressursside aritmeetilise kasvu ning toidu pärast peetava olemusvõitluse ideed ja kohandas neid Maa taime- ja loomaliikide arenemise õpetuses.

Erinevalt Malthusest, kes hoiatas majanduskasvu piiride eest, väljendab inimkonna bioloogiline, sotsiaalne, vaimne ja moraalne evolutsioon kaudselt Darwini optimismi ja progressiusku. Ta kasutab tihti sõna "täiuslik". "Inimese põlvnemises" ei räägi ta mingist universaalsest ja igavesest inimkonna progressiivse arengu seadusest, sest et pole teada, kuidas ja miks toimusid primitiivsete rahvaste esimesed sammud tsivilisatsiooni poole. Taandareng metslusesse on täiesti võimalik. Darwin viitab progressile pikemaajalises perspektiivis.

Nagu taime- ja loomariigis nii on toimunud ja toimub ka kõikides inimrassides areng järjest täiuslikumate vaimsete võimete ja moraalliga indiviidide suunas, kes neid omadusi oma järglaskonna kaudu edasi kannavad.

Tsiviliseeritud inimese (mitte "metslaste"!) täiuslikkus, tema vaimsed võimed, kõrge moraal ja sotsiaalne organiseeritus, on selle tõestuseks. Inimese täiustumine on Darwinile seega lõppkokkuvõttes bioloogiline ja ajalooline

tõsiasi.¹

Moore ei näe Darwini maailmavaates ja looduskujutluses patriarhaalset alust, millele eespool viitasin. Tuleksin siinkohal naise ja looduse seostamise juurde tagasi, vaadeldes selle avaldumist Masingu enda loodusnägemuses. Ta kristlik täiuslikkuse-norm välistab peaaegu tervenisti lihaliku, sest keha on vaimu vangla:

"Loodus hoolitseb...selle eest, et ta ei kaotaks ühtki inimest oma võrgust." Inimese piinade põhjuseks on "see nimetu ebajumal – seksuaalsus"; keha nõudmised ei lase inimelajat kunagi saada inimeseks. Masingu "loodus" on sama karm, ükskõikne, halastamatu ja mõistetamatu nagu ta jumalgi. Ehkki ta ei võrdsusta loodust naisega, võrdsustab ta siiski naise looduslikuga. Nii nagu lääne kristlikud ja ilmalikud meesintellektuaalid määratleb ta naist läbi bioloogilise ja stereotüüpsete soorollide, vastuseisu kaudu vaimsele – seega läbi lääne tsivilisatsiooni alusdualismi – taevas/hing/vaim/ mõistus=mees, maa/keha/meeleline=naine. Naise olemuseks on seksuaalne ja sotsiaalne. Kuna ta ainsaks elueesmärgiks on laste ilmaloome ja kasvatamine, tuleb tal mehest ihade ori ja laste isa teha. Selleks külvab ta maailma häda, hävingut ja surma – just naiste ja laste ülalpidamise vajaduse pärast "sõditakse, [selle tarvis on] majandus, turg *etc*". ("Pessimismi põhjustavad nähted", lk 43–45.) Nii ei saagi mees vaimselt kasvada ega mõista kunagi, miks inimene elab.

Selle liha paine tõttu on Masingu jaoks teispoolsuse väärilised need tai-

med, mis toitumiseks, paljunemiseks jt eluprotsessideks kasutavad minimaalselt orgaanilist, "need vähesed taimed, kes peaaegu ei vaja laipsööki. Nemat on ainsad, kelle koostises leidub midagi pääle vigade" ("Kirjandusest", lk 120). "Kirjutan (...) veel enam viletsaks tänuks nähtud ja unustatud taimedele. Neile täiuslikele elusolestele (...), kes söönuks saamiseks ei tarvitse õgida teist omasugust" ("Mälestusi taimedest", lk 10).

Olgugi et ka Masing hindab taimi vastavalt oma absolutistlikule kristliku inimese ideaalile ning tõlgendab naist patriarhaalselt ja monoloogiliselt kui looduslikku "teist" – vaimsuse poole saab püüelda vaid mees –, on ta looduskujutus dialoogiline. Näidates empiirilise mõtte seoseid ortodoksse kristlusega, avades humanismi ja positivismi dualistliku ja hierarhilise, looduse ja inimese vastandamisele rajatud tunnetusviisi olemuse ning selle seosed rassismi, kolonialismi ja industrialismiga, seisab Masing vastu lääneliku mehe *hybris*'ele. Kõik mõttekonstruktsioonid, milles füüsiline maailm taandatakse mingiks üheks positivistlikuks süsteemiks, objektivseteks tõdedeks ja ressursideks, varjavad ühiskonna marginaliseeritute ning teiste eluvormide häält ja huve. Darwin seab sotsiaalse evolutsiooni keskmesse olelusvõitluse ja täiuslikkuse-normiks tugevamad rahvad ja inividid, kelle järglased on eelisõigusega looduse kasutajad ja kellele hea elu tähendab tarbida rohkem ja teiste arvel. Masingu jaoks aga on ego-nõudest vabanemine ning suhtlemine taimede kui võrdsete olenditega üks võimalus vaim-

1 J. Moore, *The Post-Darwinian Controversies*, lk 159–160.

semaks saada. Kui inimene teadvustab, et ta keelekasutus, ta tähendused varjutavad teiste liikide olemasolu, on tal võimalus holistikumalt küsida, mõelda, mõista, kuulata, vaadata, näha ja tegutseda.

"Ma ei tea, millal oleks tunnetatud kriinium ise." Tavamina ei koosnegi muust kui vana sisuga "uutest" mõistetest ja mõtteskeemidest. Kuidas saab inimene olla edasi arenenud, kui "Maal on täiusliku olukorra saavutamise eelduseks Inglismaa ainuvõim", kui terve loodusmaailm pannakse keelega käituma vastavalt tööstuslikule ja teaduslikule progressile ja luuakse avaliku arvamusega kompromissi tegemiseks analoogiaid Victoria-aegse Inglismaa sotsiaalsete hierarhiate, kodanluse täiuslikkuseideaali ning loodusmaailma vahel, kui teisi olendeid liigitatakse halvemaks ja paremaks vastavalt rahakamate normidele ja väärtustele ja kvantiteedile, küsib Masing. "Millise õigusega tohib täävitada, et loodus peab igaveseks jääma selliseks ja inglasest käperdis seega olema tema *true lord*?" ("Mälestusi taimedest", lk 51.)

Darwini keelekasutus seisab Masingu ja taimede vahel, varjutab tema intensiivselt isiklikku, füüsilist, usulist ja vaimset suhet taimedega, mida ta hästi tundis ja armastas. Kuidas saadagi lähemale näiteks käöpäka jt klorofüllita taimede mõistatuslikule teistiolemisele, kui kasutada on lääneeuroopaliku kultuurkonna dualistlikud kategooriad? Darwini liigituste keeles oleks need siis Masingu endagi jaoks mandunud kui ükskõik milline loomparasiit. Nad

tuleks siis põlata roheliste taimedega võrreldes ebatäiuslike hulka ja pidada näiteks putuktoidulisi neist arenenuks, sest need on ju lihasööjad nagu inimesedki. Kas pole käöpäkk, kellelt võetud valgus, omamoodi täiuslik, mis sest et ta ei õitse? Kas olnuks parem võidelda ja mitte jääda iseendaks, kas mõistlikum tee olnuks "alanduda mingiks õitsvaks seeneks?" ("Mälestusi taimedest", lk 11.) Nii nagu liikide vahel, peaks siis ka nende sees sotsiaaldarwinistlikult eelistama tugevamaid isendeid nõrkadele, sest need annavad rohkem järglasi.

Masingule pole tähtis, kuidas taimed paigutuvad darwinlikes kategooriates. Ehkki ta tundis paljusid taimi kadestamisväärselt hästi ja liigitas isegi, ei otsi ta mitte niivõrd teadmist taimede kohta kui primitiivset suhet nendega, vaimset osadust taimede kui ainuliste olenditega elu suures tervikus. Masingu kristlus oli eestipärane. Toomas Pauli järgi pühendas ta suure osa oma elutööst "muistsete inimeste maailmanägemise ja usu rekonstrueerimiseks ehk ürgilmutuse taastamiseks. Igaüks, kes on saanud ilmutuse, taipab ainult niipalju sellest, kui tal on kasutada vahendeid, vastavalt oma hinge kvantiteedile ja kvaliteedile."¹

Nii nagu kaasaja kirjandusökoloogi- de uurimused USAs, Jaapanis, Suurbritannias jm osutab ka Masingu Darwini keelekasutuse kriitika ning ta enda looduskujutus sellele, et pole loodust väljaspool kultuuri, et füüsiline maailm on alati ka kultuuriline, ideoloogiline, usu- line jms konstruktsioon. Ilukirjandusli-

1 T. P a u l, Uku Masingu usust, lk 1406.

kes, publitsistlikes, ajaloolistes, ajakirjanduslikes jm tekstides avalduvad kultuurilised väärtused, mis on vahel küllalt selgelt, kuid sagedamini siiski varjatult seotud mitmesuguste sotsiaalsete, majanduslike ja poliitiliste protsessidega.

Lääne kultuuride peavool humanistlik egalitarism reguleerib valge inimese ja looduse suhteid ka kaasaegsetes turumajandusühiskondades, kus valitsevad rahvusvaheline korporatiivne kapital, globaliseeruv meedia, infotehnoloogiad, momentaansele rahuldusele orienteeritud tarbijalik massikultuur. Finantsoligarhia kasutab "looduse" ja "metsiku looduse" legitimeeritud tähendusi (loodus kui ressursid; lapike loodust kui eraomand; rahvuspark kui kõikidele avatud "metsik" loodus jne) biosfääri kurnava ja suretava kasvumajanduse õigustamiseks.

Lääne heaolusaart peetakse ülal arengumaade rahvaste vajaduste ja nende elukeskkonna arvel ning loomulikult pole ületarbimisühiskondades kõigil klassidel võrdset juurdepääsu loodusvadele ja nende ümbertöötlemisest saadud tuludele. Kui egalitarismi-aruteludes majanduslikust ebavõrdsusest juttu tehakse, ei seostata tavaliselt marginaalseeritud ühiskonnagruppide kui "teise" ning looduse kui "teise" ekspluateerimist.

California Ülikooli (Santa Cruz) keskkonnateaduste professori Michael E. Soulé arvates on kaasaja lääne kultuurides käibel vähemalt kümme kognitiivset loodusformatsiooni:

1) veel säilinud hõimurahvaste paganlik Magna Mater;

2) katastroofe, kaost ja hävingut külvav Hirmuvalitseja;

3) inimkonna Vananev ja Väsinud Toitja-Katja;

4) jahi ja trofeede Loomade ja Lindude Kuningriik;

5) seikluste, füüsilise pingutuse ja riski otsijate Spordisaal Vabas Õhus;

6) (new-age'ilik) keha- ja meeletervenduslik Tempel;

7) kristlaste transtsendentse, ainuvalitsusliku ja ükskõikse Jumala kätega vormitud ja inimesele allutatud Passiivne Mateeria;

8) süvaökoloogide Metsik Teine, kellel tuleb lasta olla ta enese pärast;

9) J. Lovelock'i isereguleeruv ja raviv Gaia;

10) kaasaja bioloogide Bioloogiline Mitmekesisus.¹

See loetelu pole loomulikult ammen-dav. Siia võib lisada veel lääne filosoofiate, ida uskude, mittebioloogiliste teaduslike jpt diskursuste "loodused". Ja ilukirjanduslikud "loodused" (toon vaid mõned näited): keskaja kristliku autori "metsik loodus" kui hingelise puhastumise koht ning Saatana asupaik; romantilise üksiklase "loodus" kui jutustaja eneseotsingu, ta tunnete, meeleolude, mõtterännakute jne projektsioon; rahvusromantikute "loodus" kui rahva identiteedi kese ja linnaminek kui sellest kaugenemine ja võõrandumine; realistide ja modernistide "loodus" kui sisemaailmast kujundiks ja sümboliks taandatud mõistetamatu ja vaenulik

1 Reinventing Nature. Responses to Postmodern Deconstruction. Ed. Gary Lease and Michael Soulé. Island Press, 1995.

"teine"; postmodernistide "loodus" kui tehnoloogia/looduse piiri hajumine, kui ökoloogiline düstopia (prügimägi, mürgid, saastamine...), jne.

Ka eesti traditsiooniliste ilukirjandusžanrite, usuliste, ajakirjanduslike, populaarteaduslike, reklaami- ja info-brošüüride jm liiki tekstide (ka visuaalsete vahendite) "loodus" ja "metsik loodus" ei ole olnud, ei ole praegu ega ka Euroopa-tulevikus reaalsuse primitiivnominalistlikud, kultuurineutraalsed tähistused.

Nad ei sisalda üksnes autori hingeseisundeid, meeleolusid, mõtteid jms ega ole ka vaid puhas keel, millel poleks eluga midagi pistmist.

Nende seotust konkreetse aja ja kohaga, nende kultuurilist tingitust, nende juuri ajastu ideestikust ja väärtussüsteemis pole kerge näha.

"Looduse" ja "metsiku looduse" konkreetne sisu sõltub sellest, mida suur hulk eri ilmavaadetega autoreid (kirjanikud, kriitikud, keskkonnakaitsjad, ökoloogid, ökofilosoofid, majandusteadlased, poliitikud, riigiametnikud, jne jne) mõistab hea ja halva elu all.

Peale keelelise vaatenurga saab kirjanduse loodushägemust uurida kultuuriloolisest, filosoofilisest (tunnetuslikust), psühholoogilisest ("mina" määratlus ja piirid), bioregionalistlikust (koha, selle looduse ja kirjanduse seosed), poliitilisest (ökofeministlik kriitika), usulisest jm lähenemispunktist. Ilukirjanduse-siseselt pastoraali vormi, temaatika, ruumi- (koha, kaardi ja territooriumi suhted) ja ajakäsitluse, narratiivse tehnika, tegelaste jm kaudu.

REIN KURESOO

Vaadates koos valgusolenditega Uku Masingut

Uku Masing on nüüdseks juba mitmele haritlaspõlvkonnale Eestis esoteerilist tabamatust kiirgav vaimusuurus. Seda kummalisem on, et tema üha enam kättesaadavat mõttevilja pole meil, oma pädevuspilvedelt välgunooli pilduvad erialainimesed välja arvatud, söandatud põhjalikumalt vaagida ega arvustada. On muidugi tarvis julgust, et Masingust tõsisemalt kinni hakata, teades, et ta on talletanud toatäied kaelamurdvaid raamatuid lehekülj-leheküljelt oma mälu suurejoonelises ürgmetsas ning siiski mitte täielikult eksinud selles laanes nagu Borgese kõikemäletav Funes. (Thomas Paul ütleb ühes Masingu-tutvustuses, et ta silm haaranud lehekülje tervikuna ja fotograafiline mälu jäädvustanud selle veatult, praegused teadmised nägemisfüsioloogiast inimsilmale sellist võimalust ei luba, mälu piiride suhtes ei ole teadlastel selgust.) Kohati annavad Masingu mäluseosed loogilistele tekstiosadele korrutatud lõnga tugevuse, sageli jääb ta mõtteseos su jaoks kõrvutatavate või vihjatavate tekstide mitetundmisse kinni, liiga sageli hüppavad tundevärvinguga assotsiatsioonid loogikast raskesti jälgitaval allüüril üle, kinnismõteted, unenäguudel ja muinasjuttudel on teaduslike või teoloogiliste argumentidega võrdväärne koht – *kui mõni maailmavaade võimaldab inimesele olla elusam, lahtisem kõigele, siis on ta õige*. Aukartus hoiab vägisi näppimast tema haigeid kohti, sest korduvalt annab ta mõista, et sinutaolise ärkvelolek ei erine ta jaoks kuigi palju kassi-

poja unest. Toomas Paul kirjutab veel, et teatud hetkest alates Uku Masing näeb – kas kogu aeg või mõnedel kõrghetkedel, millist varjatud valguse spektrosiosa ja milliste kadude ja moonutustega, ei ütle vist Masing ise ega need, kes on ta müüdi mõelnud. Kuigi Masing ise püüab oma enesehinnangutes enamasti tagasihoidlikum olla (*minu ja teiste vahel pole muud erinevust kui see, et tean rohkem ja mõtlen kaugemale mööda roosikrantsi paari helme võrra*), ei saa ta oma prohvetitunnet päris maha salata. Masingu erakordsetele annetele ja eetosele toetuv kompromissitu maailmanägemus, mille salapärasuse-dimensioon ta sahtlites võimendus, kujundas paljuski tolleaegsete tippharitlaste näo ja nõukogudeaegne surutus oli soodus pinnas ilmutuse vastuvõtuks. Meie vaimse tervise seisukohalt on oluline, et Masingu tekstide ilmutumisele järgneks nende kriitiline analüüs – on ette näha, et see on päris suur ja arvata-vasti ka valulik töö – nii paljudele eesti kirjanikele, teoloogidele, orientalistidele, teatraalidele ja tont teab kellele on ta vaimne ürgisa, midagi Jungi targa vanamehe arhetüübi taolist.

Hakatuseni ei jää muud üle, kui kasutada ta enese lähenemist: küsida, mis asi on see au ja mis asi kartus ja miks see keelevärd on muutunud su meeles omaette kobakaks, mille otsa pead lõpuks komistama. Alustan tunnistusest, et mu silm kallerdub mõningail Masingu tekstidel täielikult (näiteks "Palimp-lastid"). Olles kirjatundja, kõneleb Masing siiski nagu see, kel on meelevald. Võrdlen mõnd niidikest oma meelevallast niidikestega Masingu omast.

Mälu on kuidagimoodi seotud tahte-

ga – me mäletame seda ja peaaegu ainult seda, mida tahame mäletada. Kui Ingvar Luhaäär 1981. aastal pärib Uku Masingult midagi essee "Naistest" kohta, vastab taevapõdra rahva kõikemäletav Funes: "Ei mäleta." Ka taimi mäletav Masing ei ole fotoplaat, vaid ülimalt emotsionaalne inimene, kelles alateadlikud jõud kohati võimendavad ja teisel erodeerivad mäletatavat. Masingu mõistmiseks olen otsinud (vist küll ilma tarviliku põhjalikkuseta) tema vaatepunkte ja motive, mis määrasid nende vaatepunktide valikuid, andsid ta tahtele suuna ning põhjustasid kinnisveendeid. Kui lugeda seda vähest, mis Masingu kohta öeldud on, tuleb meelde india jutt pimedast, kes püüdis kirjel-dada elevanti. See johtub Masingu võimemest ületada ühe professionaalse identiteedi valikuga seotud vaatekoha piiratus.

Oma eksistentsi koospidamiseks on inimesele üldiselt tarvilik elada mingise rolli sisse – olla kunstnik, pottsepp, kirjanik, ärimees, teoloog, malakoloog, munk või sübariit. Kogu hilisema elu lasevad sellise valiku teinud inimese kahurid sisse kord juba valitud sektorit. On väike hulk priiuserüütleid, kes juba varakult väldivad erialainimeste karja-identiteeti. Taoline tsunftideväline Böhnhase peab ellujäämiseks endas tundma oma universaalse ande maardla õnnestavat ja kohutavat lasundit. Kui üldse tahta võtta kõneaineks inimese vaimsete otsingute tragöödia, siis seda sikumängu ei näe ma niivõrd selles, et mitte ükski vaimuvürst ei suuda ilmaski välja kraapida kõikide tõdede põhja ning anda tunnistust asjade algusest ja otsast, vaid selles, et ta peab elus para-

tamatult tegema valikuid, mis seovad ta tahte, motivatsiooni, vaatenurga ja kogemuse – seda mitte märgates järgneb paratamatu pimesikumäng iseendaga. Neist valikuist pole pääsu: kas koguda kukruke raha, ehitada maja ja võtta naine või võtta naine, koguda kukruke raha ja ehitada maja.

Kui võtta naine, kas soetada lapsed või kasvatada amarülliseid, kes ehitavad end üles valgusest, ei ole iial tatised ega röögi ööd ja päevad, ei too koju oma puberteedia koeranaelu ega patsatskeid, ei võimenda meie vigu, ei kasva hooradeks ega hobusevarasteks. Masing täävitab meile aina vabadusest oma mõttemaailma aegruumi koordinaatide valikul. Sellest lähtuvalt on ta keel idiolekt, ta filosoofia idiosoofia, ta teoloogia idioloogia, ta ise idioot. (Pean ammuilma ka ennast idioodiks.)

Olemata suutnud ja vist soovimatagi Masingu eluvaadet ja usku omipäi päris selgeks seedida, tundub mulle, et algsete valikute jalapakkudesse jääb ta kogu eluks. On väidetud, et Masing polevatki olnud pessimist, vaid teoloog 1930. aastate Freudi, Spengleri ja Barthi kujundatud õhustikust. Siiski küsib Masing taimi mäletades vanema mehenagi: *Kas inimese mõtted ja tunded kunagi lõhnavad nii hästi inimlikult, nagu kõik võhumöögad, mistahes laadi, mistahes värvi – iirislikult?*

Nooruses põhjendas Masing oma pessimismi nii: inimeses pesitseb elajalik seksuaalsus, naine on laste tootmise masin, kes teeb mehest oma orja. Inimesele on iga välisobjekti, iseäranis aga selle *telos*'e adekvaatne tunnetus võimatu. Kui inimene ei suuda midagi kosta isegi universumi lõppotstarbe kohta,

siis lahtub ta ainult elavaks piinaks ja ta saatatus on hullumaja. Kõigele lisaks inimene veel vananeb, sureb ja keha, milles äsja elasid elaja tungid ja metafüüsiline piin, jääb vakkade järada.

Telos'e puudumine on Masingu jaoks ilmselt kohatuim tahk Darwini teoorias, sestap ei näi talle iial küllalt saavat parastamisest: *küll see Karla ja ta poisid on ikka olnud lühikese mõtlemisega.*

Ka bioloogide hulgas on küllaldaselt teisitimõtlejaid Darwinist lähtuva sünteetilise evolutsiooniteooria suhtes, sest see aitab küll täiesti valutult spekuleerida teemal, miks oraval on teravad küüned, kuid on üsna abitu selgitamaks organismidel kvalitatiivselt uute tunnuste kujunemist, üldisemalt öeldes – liigist kõrgemate taksonite arengut ehk makroevolutsiooni.

Moodsa darvinismi põhilause olen enese jaoks sõnastanud nii: me oleme need, kes oleme, tänu miljardeid aastaid kestnud vigadele ühe molekuli replikatsioonil. Masingu teleoloogiline veene evolutsiooni suhtes on kusagil kirjas selisena: *ma olen veendunud, et nagu amööb enda viimati kasvatas inimeseks, nõnda mõistuseamööbikene inimeses mistahes vormide kaudu, mistahes õhkkonnas või dimensioonis kord saab selleks, mis inimene on praegu amööbi suhtes.*

Vist seepärast on Charles Darwinist saanud Masingu jaoks akadeemilise bioloogia võrdkuju ning sellest teadusest enesest küündimatu mütoloogia – või ehk ei oska ma näha Masingu teistes kirjutistes teaduslike autoriteetide nii jäägitut eitamist. Varjamatu rõõmuga tsiteerib ta selgeid vassinguid, kogu muu, oma pädevuspiirides asjalik tea-

dus näib Masingut üsna külmaks jätvat, see on talle ilmselt osa maailma terve-mõistuslikust hallusest.

Ühest näitest piisab: *Aga ma ei saa rahu ka mõeldes, kuidas sellise päiksekese (kanakoolme) lehed nii jäljetult võivad (pärast öitsemist) kaduda. Mida küll kostaks Karla Inglismaalt, kui tema aususelt paluda seletust.* See on küsimus, mida Karla-järgsed botaanikud, kes enamasti ei hooli taimest, vaid temaga nidusast teadusest, suudavad seletada üsna rahuldavalt.

Tundub, et Masing on taimede kohta lugenud põhiliselt floristika- ja süsteemaatika-alast kirjandust.

Sellele vaatamata tasub botaanikuilgi lugeda "Mälestusi taimedest" üsna tähelepanelikult, sest küsimusteseadeid, mis jäävad teaduse igapäevase mängumaa piiridest välja, saab temalt pidevalt. Vaid silmini oma huvivalda vajunud teadlane esitab vahel loodusele pärin-guid, mis inimese igapäevamurede seisukohalt ei oma erilist tähtsust. Fundamentaalteaduse olemasolu ei kummuta seda väidet, sest iga funda-mentalistist kaanekangutaja taga on alati ootel rakendajaist keskeltkaapija ja põhjanoolija – nemad on ka nõuand-jaiks selles osas, kust servast tasuks kaant kangutada.

Vaevalt, et keegi kunagi hakkab uu-rima seda, kas sitasitikas võib olla enesel parasiteerivate lestade jaoks surmava haiguse kandjaks. Alles siis, kui selguks, et inimene võib nakatada sääse mingisse ravimatusse sääsehaigusesse, hakkaks parasitoloogias süvenema vastavalaadi-line peatükk. On olemas suur hulk küsimusi, mille esitamist inimene enamasti peab tarbetuks, ehkki need

võiksid olla olulisteks lülideks tunnetu-se hargnevas ahelas.

Inimene ei ole Masingule teab kui meeldiv olend ja seetõttu on ta intiimsem, siiram ja vabam suheldes end valgusest ehitavate taimedega.

"Mälestusi taimedest" on suures osas tekst, mida oma metoodiliseks lahka-mistööks kõlblikuna võiks tarvitada psühhoanalüütik, sest Masing lagunebki sageli taimedega ja taimedest vestel-des oma assotsiatsioonides. Ta on korduvalt väljendanud vastumeelsust kirjutada enesest, taimememuaarides aga on ta kohati ehmatavalt alasti.

Korraks sattus mu laual taimemäles-tuste kõrvale "Favoriit", kaanel alasti Linnar Priimägi, lihased kummis ja lotendav vanamehekõht mõtlejapoosi konksu sisse peidetud – aga ehk on osa me assotsiatsioonide tagamaid targem usaldada taimedele.

Jäägu siis seegi taimede seletada, mil-lele viitavad meenutused külatüdruku seksuaalunenäost, mille meespeategela-seks ei olnudki Hugo, sinililledest, kes ahvatlevad nagu Nabokovi nümfetid, mõneti armetust reetvad heietused Ehast seoses amarüllistega.

Sageli sipleb Masing maailma, tähte-de ja olendite lähedust otsides omaene-se kootud võrkudes ning maadleb enese loodud tontidega, vahel neist ka õige omapärase huumorimeelega võitu saa-des: *Annaksin salajuhendi noorukeile: ärge naige plikat, kes põlastab hundi-nuia; (kalmus) kasvatab mammade meelest sündmatus asendis küünlaid, mida me väga tahtsime; Olen näinud naiti punastavat kastanimune pihus hoides. Küllap seegi on üheks (hobukas-tanite) kadumise soodustajaks, vähe-*

malt niikaua, kui on veel hobuseid.

Mõistagi on "Mälestusi taimedest" väärtuseks viisi tõttu, kuidas Masing püüab kirjutada oma isiklikust suhtest taimedega – see on kirjanduses harvaesinev. Midagi võrreldavat, ehkki võimaliku lugeja maitsele väljapeetumat, on eesti keeleski ilmunud – Fred Jüssi kirjeldas kunagi *Eesti Looduses* oma emotsioone seoses taimede pildistamisega.

Olen midagi selletaolist ka ise kirjutada püüdnud ja tundnud, et aine peab veidi sahtlis seisma – nii eemal on loodus praegusest kultuurist, sellelaadne traditsioon on sisse õlitamata ja taolised jutud edenevad vaevaliselt. Masingu mälestused on väga isiklikud, need ei püüagi saavutada erilist koherentsi lugejaga.

Raamatute tegemiseks peab keegi "rahapuid raiuma", kui kirjutaksin puudest, mõtleksin, et selline ohver võib olla õigustatud, kui raamat paneb inimesi tõesti puid rohkem austama. Kuidas viimasega on, ei oska hinnata, igatahes on Uku Masing saanud mulle selle raamatu kaudu mõnevõrra mõistetavamaks.

PS. Raamatu lõpus toodud juhuslik kohatud taimede nimekirj võinuks jääda ka trükkimata – ilmselt on Masing istunud laua taga ja pannud kirja, kustkohast ta mingit taimet selgelt mäletab, nimekirja koosneb suures osas igal sammul kohatavatest taimedest.

MAREK TAMM

Tekst ja subjekt. Tartu koolkonna teine põlvkond

MIHHAIL LOTMAN. MANDELŠTAM I PASTERNAK. POPYTKA KONTRASTIVNOJ POETIKI. Aleksandra, Tallinn, [1996]. (Biblioteka Žurnala Tallinn; 1).175 lk. PEETER TOROP. DOSTOEVSKIJ: ISTORIJA I IDEOLOGIJA. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 1997.170 lk.

Ühes sisutihedas intervjuus Juri Lotmaniga 1992. aasta septembris esitas Peeter Torop, pärast seda kui Lotman oli teinud juttu Tartu koolkonna teise laine pealetulekust, vestluskaaslasel intriigeriva küsimuse: "Kuid kas Teile ei näi, et selle niinimetatud teise laine vähenenud produktiivsus on tingitud esimese põlvkonna, esimese laine autoriteedist, mingitest välistest või siis mingitest isiklikest asjaoludest? Miks ei ole teine laine leidnud oma kohta?" Lotman leiab vastuses, et teise laine vähenenud viljakuse peamiseks põhjuseks on teaduse arengu sisemine loogika, teise generatsiooni ülesandeks jäi kritiseerida skeptiliselt positsioonilt esimese saavutusi, olla kahtleja rollis. Torop resümeerib: "Tore on. Jääme lootma teise põlvkonna skepsise produktiivsusele."¹

Tõesti, Tartu koolkonna rajajate teaduslikus viljakuses on tagantjärele vaadates midagi titaanlikku. Pideva avaldamisahistatuse (loetagu või vastset Juri Lotmani kirjade valikut²) kiuste ei tunnistanud nende loovus mingeid piire,

1 Juri Lotmani kõnelustest Peeter Toropiga Tartus 1992. aasta septembris. *Keel ja Kirjandus* 1994, nr 10, lk 625.

2 J. Lotman, *Pis'ma* (1940–1993). Moskva, 1997.

üks artikkel järgnes teisele, üks monograafia asendas eelmist. Viimastel aastatel ilmunud bibliograafialoetelud Juri Lotmani, Boriss Uspenski, Mihhail Gasparovi jt "valitud" tööde lisades mõjuvad hingematvalt. Juri Lotmani oma ulatub tuhande piirini, ja mis kõige kummalisem – sellel viljakusel ei näi ikka veel lõppu tulevat. Neli aastat pärast lahkumist on prof. Lotman ikka veel üks produktiivsemaid eesti humanitaarteadlasi! Selle tõestuseks on järjepanu ilmuvad Juri Lotmani signatuuriga raamatud ja teadusartiklid ning sugugi mitte alati kordustrükkidena.

On selge, et sellisele taustale projitseerituna võib Tartu koolkonna esimese laine järelkasvu tegevus näida enam kui nigel. Pole ette näidata raamatuid, pole tõlkeid ega kõrget tsiteeritavuse koefitsienti. Moodustunud pilt on aga paljuski moonutav.

Üks tõend sellest (ülejääänud "tõusumaterjal" jääb siinkohal eksplitseerimata, seda võib ositi hoomata ridade vahelt ja joonte alt) on kaks hiljutist raamatut Tartu koolkonna teise põlvkonna kahelt olulisemalt eesti autorilt. Mõlemaid ühendab eelmise generatsiooniga ühine uurimisaines – vene kultuur ja kirjandus. Semiootiline teooria toitub konkreetsest materjalist, see printsiip on iseloomustanud Tartu semiootikute töid algusest saati. Peeter Toropi areeniks, kus ta mängib läbi temale olulised teoreetilised küsimused, on Dostojevski looming, Mihhail Lot-

man formuleerib kontrastiivse poeetika ja tekstianalüüsi uusi printsiipe Ossip Mandelštami ja Boriss Pasternaki teoste baasil. Niisiis mõlemad raamatud on tahtlikult subjekti-kesksed, lähtutakse konkreetsest signatuurist.

Torop ja Dostojevski (To/Do – milline hea lähtepunkt pärisnime dekonstruktsiooniks! Eriti kui lisada siia teine Tartu koolkonna semiootik ja ühtlasi Dostojevski uurija V. Toporov), Torop ja Dostojevski on vähemalt nooremale lugejaskonnale lahutamatud nimed. Toropi tõlked, artiklid ja loengud ning erinevad metatekstid (järelsõnad, kommentaarid, kriitika) on kujundanud juba paar aastakümnet kohalike Dostojevski lugejate "ootushorizonti". Ühiste kaante vahele on kogutud nüüd selle tegevuse teaduslik koorekiht, venekeelsed artiklid, mis pea kõik ilmunud "Töid märksüsteemide alalt"-sarjas. Järelsõna asendab üks pikem avaldamata tekst.

Toropi teaduslikud huvid on vist juba päris algusest saati hargnenud kahes suunas: juba mainitud Dostojevski pärandi uurimine ning tõlkesemiootika (ja -praktika) küsimused.

Teoreetiliseks sõlmpunktiks, mis neid kahte kokku seob, on kujunenud, ja seda eriti viimastel aastatel, intertekstuaalsusega seonduv. Ilmselt esimese eestlasest Kristeva eksegeedina¹ on Torop intertekstuaalset analüüsi rakendanud viljakalt nii oma "totaalse tõlketooria" raames² kui Dostojevski

1 Vt P. T o r o p, Metatekstide teooriast mõnede tekstikommunikatsiooni probleemidega seoses, *Keel ja Kirjandus* 1981, nr 6, lk 321–328; nr 7, lk 392–396.

2 Peame silmas tema doktoriväitekirja: P. T o r o p, *Total'nyj perevod*. Tartu, 1995, eriti lk 119–163.

käsitlustes. Selle tõsiasja taga pole ilmselt ekslik näha Mihhail Bahtini mõju, kelle Dostojevski poetika analüüsidest võrsuski moodne intertekstuaalsuse kontseptsioon. Vaadeldavas kogumikus haakub otseselt nimetatud valdkonnaga raamatut lõpetav artikkel "Võõra sõna poetika" (1997) ning otsapidi ka "Dostojevski Homerose ja Kristuse vahel" (1992).

Üllatavalt värske ja innovatiivsema mõjus K. Barštiga kahasse kirjutatud artikkel 1983. aastast: "Dostojevski käsikirjad: joonistus ja kalligraafia". Minu teada on tegemist esimese ja seni ainukesega uurimusega "geneetilisest kirjandusteadusest" (*critique génétique, genetic criticism*, Torop seda mõistet küll ei kasuta) nii Tartu koolkonna kui eesti kirjandusteaduse kontekstis. Praegu üha enam jõudu ja populaarsust koguv uurimissuund vajaks kindlasti testimist ka eesti materjalil. Veenvalt on näidatud, kui palju kaotab Dostojevski tekst oma mitmetähenduslikkusest joonistuste amputeerimise läbi teaduslikes editsioonides.

Raamatu nimisese "Dostojevski ajalugu ja ideoloogia" (1992) nagu ka tekstid "Dostojevski juudiküsimuse loogika" (1992) ning "Prantsuse revolutsioonid ja F. M. Dostojevski" (1989) on tõenäoliselt kantud hilise Juri Lotmani ning

Tartu koolkonna dialoogihuvist ajaloo- teadusega. Viimane Kääriku suvekooll viidi Lotmani soovil läbi üldteema all "Semiootika ja ajalugu"¹. Eessõnades seal peetud ettekannete kogumikku, viimast "Semiootika"-köidet, leidis Lotman: "Ajaloostunnetamine on muutunud semiootiliseks, semiootiline mõtlemine on aga omandanud ajaloolisi jooni."² Sellesarnast hoiakut näivad jagavat ka Toropi nimetatud tekstid.

Kuigi raamatusse kogutud artiklid pärinevad võrdlemisi pikast ajavahemikust (1983–1997), ühendab neid autori sõnul katse "leida kooskõla autori enesekäsitluse ning uurija analüüsi vahel" (lk 8). Nagu allpool näeme, jõuab sellise eesmärgi püstitamiseni oma raamatus ka Mihhail Lotman.

Mihhail Lotmani positsioon Tartu koolkonnas on olnud iseäralik. Teadlikult distantseerudes nii Tartust kui Tartu koolkonna humanitaarsest atmosfäärist, on tema tööd ometi otseselt kantud seal genereeritud printsiipidest.³ Hiljutises programmilises artiklis "Retoorilise poetika poole", sõnastab M. Lotman küll uusi seisukohti poetikas, ent lisab samas: "Kuigi kogu vastutus pakutavate uuenduste eest lasub minul, usun, et need vastavad täielikult nn Tartu-Moskva semiootika koolkon-

1 Vt nt V. Ivanovi tunnistust: V. I v a n o v, Self portrait of a Russian Semiotician in His Younger and Later Years. Rmt-s: Recent Developments in Theory and History. The Semiotic Web 1988. Ed. by Th. A. Sebeok, J. Umiker Sebeok. Mouton de Gryter, Berlin, New York, 1991.

2 J. M. L o t m a n, Ot redkollegi. *Trudy po znakovym sistemam*. T. 25. Tartu, 1992, lk 3.

3 Vt M. L o t m a n, Teksti taga: märkmeid Tartu semiootika filosoofilisest taustast. *Keel ja Kirjandus* 1994, nr 10, lk 592. Originaal: Za tekstom: Zametki o filosofskom fone tartuskoj semiotiki (Stat'ja pervaja). Rmt-s: Lotmanovskij sbornik. Moskva, 1995, lk 214.

na paradigmale."¹

Mihhail Lotmani kui värsiteoreetiku nimi sai laiemale eesti lugejaskonnale tuntuks ilmselt kurikuulsa vaidluse kaudu *Loomingus* Jaak Põldmäe "Eesti värsiõpetuse" üle. Vaadeldav raamat tutvustab meile tehnilise värsiteoreetiku kõrval ka kirjandus- ja kultuuriloolast. Siia on kokku pandud tekste väga erinevatest aegadest, üllatusefekti tekitab juba raamatu avalause: "Töö selle väiksemahulise raamatukese kallal (...) võttis aega – märkimisväärsete vaheaegade – enam kui kakskümmend aastat." Saame teada, et teose esialgne variant oli valminud juba autori ülikoolipõlves. Hiljem on raamatu eriosi ilmunud mitmetes kogumikes, selle trükise eesmärk on nende esmakordne koondamine ühiste kaante vahele.

Teos on jagatud kahte ossa. Kui esimeses võrreldakse eelkõige Mandelštami ja Pasternaki luuleloomingut, värsitehnikaid, siis teises on tähelepanu keskpunktis nende maailmavaatelised erinevused, erinev suhtumine religiooni. Raamatut lugedes leiame sageli samu küsimuseasetusi, mis Toropi tekstides. Puudutatakse, küll põgusalt, käsitajade ja mustandite probleemi, peatatakse intertekstuaalsusega seonduval (Mihhail Lotman eelistab küll Kiril Taranovsky "allteksti" mõistet). Kannatamatule lugejale on raamatu lõpus tabelina prepareeritud analüüsi tulemused. Kui Mandelštami loomingut isoleerimustab näiteks sümmeetria, staatika ja ruumilisus, siis Pasternakile on oma-

ne antisümmeetria, dünaamika ja ajalisus. Kui Mandelštami ideaaliks on kristall, on Pasternakil selleks oja. Jne.

Raamatu põnevaima osana mõjusid aga põhitekstile lisatud hilisemad kommentaarid (eelmärkused, lõppsõna, postskriptumid) nagu ka sagedased (keele)filosoofilised kõrvalepõiked. Oma varast tekstikäsitlust loeb Mihhail Lotman "skandaalseks" (implitsiitselt adume, et Tartu koolkonna siseselt), hiljem on selgunud selle paralleelsus dekonstruktivismiga. Mihhail Lotmanile on tekst omaette ja enesesse sulguv universum, mille siseehitust võib võrrelda labüriiniga. Pole olemas universaalset väljapääsuteed labüriinist, iialgi pole kindel, et leitud tee on ainuõige või lõplik. Võtmeline on Lotmanile aga veendumus, et tekstilabüriinis peitub ka autor, "tekst, see on tunnistus temast" (lk 15). Autor võib petta nii lugejat kui iseennast, kuid ta ei saa petta teksti. Viimane põhimõte eemaldab Mihhail Lotmani dekonstruktivistidest ning lähendab taas Tartu koolkonnale, kus tekst kannab endas alati ka subjekti. Truudus paradigmale säilib. Subjekt jääb, nii Toropil kui Mihhail Lotmanil, tekstist lahutamatuks.

1 M. Lotman, Towards Rhetorical Poetics. *Acta Collegii Humaniorum Estoniensis*, 1995, nr 2, lk 140. Originaal: K osnovanijam modelirujušcej poetiki. *Trudy po russkoj i slavjanskoj filologii. Literaturovedenie*, II. Tartu, 1997, lk 36.

TIIU HALLAP

L. WITTEGENSTEIN. LOOGILIS-
FILOSOOFILINE TRAKTAAT.

Saksa k tlk Jaan Kangilaski, Veiko
Palge. Ilmamaa, 1996. 215 lk. Hind
59 kr.

I

Loogiline ruum

Et loogilist ruumi ette kujutada, võiks metafoorina või analoogina abiks võtta tavalise kolmemõõtmelise geomeetrilise ruumi. Ma ei väida seejuures, et loogilist ruumi saab ette kujutada või et teda tuleks ette kujutada. Lihtsalt võib tekkida soov loogilist ruumi ette kujutada, ja milleks seda soovi ignoreerida.

Geomeetrilise ruumi iga punkt on harilik ruumipunkt, samas ka järjestatud reaalarvukolmik (x, y, z) . Loogilise ruumi punktiks on asjaolu, ja neid on kahte sorti: 1) asjaolud, mis on põhimõtteliselt võimalikud, kuid ei ole maailmas realiseeritud, ei ole seda ka varem olnud ja ei realiseerugi mitte kunagi; 2) asjaolud, mis on põhimõtteliselt võimalikud ja on ühtlasi maailmas realiseeritud, või olid realiseeritud, või saavad realiseeruma.

Lühendatult võiks öelda võimalikud-mittetegelikud ja võimalikud-tegelikud asjaolud. *Traktaat* ütleb seda enamasti säärase sõnadega: asjaolud on olemasolevad (olemasolev asjaolu = tõsiasi) ja mitteolemasolevad. Tõsi küll, ehkki üldiselt näib tõsiasi olevat sama mis olemasolev asjaolu, ei kehti nende vahel alati võrdusmärk. 2.034 ütleb, et Tõsiasja struktuur koosneb asjaolude struktuuridest, ja see viitab sellele, et asjaolu on atomaarsem.

2.01 ütleb, et asjaolu pole muud kui asjade seos. See kõlab päris harilikult, ja loob mulje, et "asjaolu" ja "asja" tähendus *Traktaadis* väga ei erine nende sõnade tavatähendusest. Kui esialgu lähtuks sellest, võiks võtta "asjaolu" konkreetseks näiteks ütleme kas või "Banaan on Apelsinist vasakul".

Banaan ja Apelsin olgu siin konkreetset, ainukordsed puuviljaindiviidid.

Üldiselt on meie maailmas kaks võimalust: kas Banaan on Apelsinist vasakul või Banaan on Apelsinist paremal. Ehkki kui ma sean Banaani ja Apelsini ühele sirgele, näiteks sätin nad joonlauale ja vaatan joonlaua otsast, pole ilmselt kumbki õige. Kuid selle võiks praegu unustada.

Oletame, et maailma ajalugu kulgeb nii, et seni kuni (need konkreetset) Banaan ja Apelsin eksisteerivad, on alati Banaan Apelsinist vasakul.

Põhimõtteliselt, loogiliselt, on võimalik, et Banaan võiks olla Apelsinist paremal, kuid paraku on nii välja kukkunud, et see võimalus ei realiseeru üialgi. Asjaolu "Banaan on Apelsinist paremal" eksisteerib aga kui loogilise ruumi üks punkt.

Võiks kujutleda, et iga kord, kui võimalikust, aga seni mitte-olemas-olnud asjaolust saab tegelik tõsiasi, süttib loogilise ruumi vastavas asjaolu-punktis punane tuluke. Mis tahes ajahetkel t , kui heidame pilgu loogilisse ruumi, põleb osas punktides punane tuli, ülejäänud on mattunud pimedusse. Aeg-ajalt süttib mõnes punktis tuli (võimalik-mittetegelik sai tegelikuks), mõnes punktis tuli kustub (tegelik sai mittetegelikuks-ent-ikka-võimalikuks); mõned punktid jäävad aegade lõpuni pimedaks (asja-

olud, mis jäävadki inimestele, või kellel iganes siinses maailmas, tundmatuks – kättesaamatute võimaluste alamruum); võib-olla leidub ka punkte, kus tuli kunagi ei kustu (igavese eksistentsiga asjad, mille vahel kehtivad igavesed seosed? – paratamatute tõsiasjade alamruum).

Olgu Banaan ja Apelsin minu laua peal. Banaan on Apelsinist vasakul. Juhutu nii, et maailma ajalugu läheb siiski teisiti, kui varem arvatud. "Banaan on Apelsinist paremal", mis seni oli ainult loogiliselt võimalik, saab tegelikuks. Ma ütlen "Saagu Banaan Apelsinist paremale" ja tõstan Banaani Apelsinist paremale. Loogilise ruumi ühes punktis kustus tuluke, teises süttis.

Asi

Kas *Traktaadi* "asi" pisutki sarnaneb sellega, mida tavaliselt "asja" all mõeldakse? Ja kas "Banaan on Apelsinist vasakul" kõlbab "asjaolu" illustratsiooniks?

Asendame mõnedes *Traktaadi* lausetes "asja" ja "objekti" "Banaaniga". Lauses 2.01 on Wittgenstein objekti ja asja võrdsustanud, niisiis võib neid võtta sünonüümidenä. Ehkki Wittgenstein näib eelistavat sõna "objekt".

[Nürksulgudes lisan oma kommentaarid.]

2.011. Banaanile on olemuslik, et ta võib olla asjaolu koostisosa.

2.012. ...Kui Banaan *võib* esineda asjaolus, siis peab selle asjaolu võimalikkus Banaanis juba eelnevalt peituma.

[Kui Banaan, mis seni alati oli Apelsinist vasakul, *võib* olla Apelsinist pare-

mal, siis selle paremal-olemise-võimalikkus on Banaanis juba olemas.]

Ma ei pruugi iial taibata, et Banaan võib olla ka paremal: ent selle paremal-olemise-võimalikkus *peitub* Banaanis. Mitte minus. Taibates Banaani paremale tõsta, ei leiutanud ma midagi uut, vaid realiseerisin võimaluse, mis "peitus Banaanis".

Kus see võimalus ikka oli? Ühest küljest öeldakse, et Banaanis. Teisest küljest öeldakse justkui ka, et loogilises ruumis. Kas need kaks on siis ükskõik? Või peitub võimalik asjaolu (Banaan-Paremal) loogilises ruumis, selle võimaliku asjaolu võimalikkus aga Banaanis endas?

Olgu peale, ükspuha. Tähtis on see, et mida iganes ma Banaaniga ette võtaks, kuhu iganes teda tõstaks, see kõik on kuskil juba olemas. Eksisteerib mõteline riiv, kust kõik sündmused tulevad. Kõigi võimaluste riiv. Kõik, mis saab olema, on juba antud.

Loogilises ruumis, ütleme, on kõik võimalused juba antud. Kuid kas loogiline ruum ise on ka juba antud? Ju vist. Üllataval kombel sisendab selline visioon meelerahu.

2.0121. Me ei saa mõelda Banaanist... väljaspool ta seose võimalikkust teiste asjadega.

[Tõepoolest, proovige.]

2.0122. Banaan on iseseisev, niivõrd kui ta võib esineda kõigis võimalikes Banaani-olukordades, aga see iseseisvuse vorm on asjaoluga seostatuse vorm, iseseisvusetuse vorm.

[Banaan, mis tõstetakse vasakult paremale ja paikneb nüüd Apelsini suhtes teisiti, ühest küljest on ikka see eelmine Banaan, mis sattus nüüd uude olukor-

da; aga siiski on Banaan-Paremal natuke teistsugune kui Banaan-Vasakul. Midagi Banaanis muutus.]

2.0123. Teades Banaani, tean ma ka kõiki ta asjaoludes esinemise võimalusi.

[Enamvähem seda juba öeldi. Banaani võimalused on Banaani sees.]

2.01231. Et teada Banaani, ei pea ma teadma ta väliseid, küll aga kõiki sise-misi omadusi.

[Banaan on teada, kui kõik Banaani-seosed on teada. Ja vastupidi. Aga isegi kui Banaan on teada, on veel midagi, mis puutub Banaani ja mida ma *võin* teada, ehkki ei pruugi: nimelt Banaani "välised omadused".

Nähtavasti on need siis need Banaani omadused, mis pole taandatavad seosetele, vaid on rangelt ainult teda ennast puudutavad predikaadid. "Banaan on küps" võib-olla?

Igatahes: Banaani *teadmine* on ainult Banaani-seoste teadmine. Tavapärane banaani-teadmine näib olevat pigem küll tema omaduste kui tema seoste teadmine.]

2.013. Võimalike asjaolude ruumi võin ma kujutleda tühjana...

[Kui loogiline ruum ikka tõesti oleks täiesti tühi, siis oleks temaga määratud pärismaailm ka tühi ja poleks kedagi, kes saaks seda ruumi kujutleda. Seega, *meie* maailma loogilist ruumi ma ei või kujutleda tühjana.

Kas loogilisi ruume on üksainuke?

Aga tegelikult, kas ikka on nii, et kui loogiline ruum on tühi, siis on ka vastav pärismaailm tühi? Kui loogiline ruum on tühi, ei saa vastavas maailmas olla asjad vahelisi seoseid. Ent asjad ise võib-olla võivad olla. Tõsi, kui on kas või kaks asjagi, siis vististi on nende

vahel paratamatult juba mingi ruumiline seos. Kuid kui on üks asi? Võib-olla on võimalik maailm, kus on ainult üks Banaan ja muud ei midagi?

Vastus sellele küsimusele sõltub sellest, mida mõistetakse "seose" all. Seos võiks näiteks olla "ühesuurune". "Apelsin on Banaaniga ühesuurune" on seost väljendav lause. Ent Banaan on ka iseendaga ühesuurune. Selliseid seoseid on teisigi, kus asi on seoses iseendaga. Kui aga on seos, siis on ka asjaolu; kui on vähemalt üks olemasolev asjaolu, siis on ka vähemalt üks võimalik asjaolu, järelikult ei saa loogiline ruum olla tühi.]

2.0141. Banaani vorm on tema Banaani-asjaoludes esinemise võimalikkus.

[?]

2.02. Banaan on lihtne.

2.021. Banaanid, Apelsinid, Greipfruudid jne moodustavad maailma substantsi.

2.022. On ilmne, et mittetegelikul maailmal peab olema sama vorm mis tegelikul.

[Ilmne see küll ei ole.]

2.023. Maailma vorm koosneb Banaanidest, Apelsinidest, Greipfruutidest, jne.

[Kombineerides 1,1, 2.01, 2.023, saame:

maailm koosneb asjaoludest, kuid maailma vorm koosneb asjadest.]

2.0232. Ligikaudselt öelduna: Banaanid on värvita.

["Asi" on miski, mis on määratud *ainult* tema seostevõrguga. Võtame Tava-banaani. Unustame kõik need tema omadused, mis kuuluvad rangelt talle endale, mis on väljaspool seoseid teiste

esemetega. Oletame, et võime unustada tema maitsvuse, kollasuse, ümaruse, söödavuse. Jätame ainult seosed. Kõrvaldame välised omadused ja jätame ainult sisemised. Saame mingi kahvatu entiteedi. See ongi Asi.

Algul tähistas "Banaan" konkreetset harilikku puuvilja – kollast või rohelist, kõva või pehmet, jne. On ilmne, et enam ei saa nii mõelda. Wittgensteini Asi on siiski üsna teistsugune kui tava-mõistuse Asi. Olgu siis Banaan edaspidi Asi Wittgensteini mõttes, miski, mis tõenäoliselt ei ole söödav, kuid on ikkagi veel Tavabanaaniga tihedalt seotud, on tema mingisugune tuum, tema seostepundar.]

2.061. Asjaolud on üksteisest sõltumatud.

[Vt ka 1.21. Millegagi võib olla tegu või mitte olla, jättes kõik muu samaks.]

Nii nagu geomeetrilise ruumi punktid on üksteisest sõltumatud. Võib kujutleda, et ruumist võetakse üks punkt välja, see ei mõjuta kuidagi seda, mis teised punktid on.

Siinkohal tekib tunne, et loogilise ruumi prototüübiks võibki olla olnud geomeetriline ruum. Nii nagu Frege keelefilosoofilistes mõttekäikudes kumab läbi matemaatikast lähtuv mõtlemine, midagi samasugust on siingi.

Kujutleme nüüd aga asjaolu M: Banaan on Apelsinist vasakul ja asjaolu N: Banaan on Apelsinist paremal. Ma tõstan Banaani vasakult paremale. Loogilise ruumi ühes punktis kustub tuluke, teises süttib. Mis mõttes on need kaks punkti, kaks asjaolu, sõltumatud?

Lauses 2.062 öeldakse, et Ühe asjaolu olemasolust või mitteolemasolust ei saa järeldada teise asjaolu olemasolu või

mitteolemasolu.

Tundub aga, et M olemasolust saab järeldada N mitteolemasolu.

Sellest, et üleüldse on M, tõesti ei järeldu midagi selle kohta, kas üleüldse on N. Kui üleüldse on võimalik, et Banaan on Apelsinist vasakul, siis see ei ütle iseendast midagi selle kohta, kas on võimalik, et iialgi Banaan on Apelsinist paremal. Võib kujutleda loogilist ruumi, mis sisaldab punkti M, kuid ei sisalda – ta ei pea sisaldama – punkti N. Vastavas võimalikus maailmas on Banaan alati vasakul.

Niisamuti on nähtavasti võimalik maailm, kus Banaan ja Apelsin ja kõik võimalikud vaatejad mis tahes ajahetkel paiknevad nii, et Banaan ja Apelsin on alati ühel joonel, see tähendab ei paremal ega vasakul. See oleks füüsikaliselt fantastiline, aga põnev.

Kuid 2.062 ei räägi asjaoludest, vaid tõsiasjadest. Olgu selline loogiline ruum, kus on nii M kui N. Banaan võib olla nii vasakul kui paremal. Kui juhtub, et hetkel t M on olemas (Banaan on vasakul), siis ei saa juhtuda, et hetkel t N on olemas (Banaan on paremal). See-ega tundub, et 2.062 on väär. Ühe asjaolu olemasolust saab antud juhul järeldada teise asjaolu mitteolemasolu.

(Asja kohta ütleb *Traktaat* üldiselt väga vähe – vt 2.0251, 5.1361 ja 6.3611.)

Esmamulje kokkuvõtteks

Tundub, et *Traktaadi* metafüüsilist baasi (mis suurelt osalt paistab olevat antud esimesel viiel leheküljel), ei ole väga lihtne mõista.

Jaan Kivistiku arvates¹ on Traktaadi mõistmise raskused seotud eeskätt objekt (asja) mõiste ebamäärasusega.

Sellele ei saa vastu vaielda. Võiks ehk veel lisada järgmist. Võib-olla pole viga selles, et "asja" kohta ei ole rohkem öeldud. Seegi vähene, mis juba öeldud, tundub mõnevõrra vastuoluline.

"Asi" on väidetavasti 1) lihtne (2.02); 2) iseseisev, invariantne (2.0122, 2.0271); 3) mitteiseseisev, mitteeraldav seostest, kus ta esineb (2.011, 2.0122, 2.0123, 2.014)). On küsitav, kas üldse ongi võimalik sellist tõlgendust leida, mis neid kolme tingimust mõistlikult ühendaks. Teisalt on jälle nii, et teatav sisemine vastuolulisus näib "asja" mõistele (ka argisele) olemuslikult omane olevat. "Asja" kõige tähelepanuväärsem omadus ongi see, et ta püsib ühtedest olukordadest teise isendaga identsena ja samas tasapisi siiski muutub.

Jaan Kivistiku arvates ei oma see metafüüsiline ebamäärasus esitatava tõe- ja tähendusteooria seisukohalt erilist tähtsust.² Kui see läbinisti õige oleks, tähendaks see, et *Traktaadi* metafüüsilise osa ja tõde-tähendust puudutava osa saab üldiselt lahus hoida. Et see mingilgi määral võimalik oleks, seda ma ei usu, kuid lõpliku otsuse langetamine jäägu iga lugeja enda hooleks.

II

Traktaadi lõpetab teatavasti mõte "mildest ei saa rääkida, sellest tuleb vaikida".

Miks ei saa mõnedest asjadest rääkida? Sest maailm on niimoodi ehitatud. Sest maailma ehituskiviks on atomaarne asjaolu, keele ehituskiviks aga atomaarne lause.

Lihtsustatult võiks öelda, et Jumal valmistas maailma atomaarsetest asjaoludest (loogilise ruumi elementidest) ja seejärel andis inimestele ühe mõtteka atomaarse lause iga asjaolu kohta. Asjaolude ja lausete vahel on üksühene vastavus. Asjaolu on enne lauset ja väljaspool teda. Lähenedes jällegi konkreetset: asjaolust Banaan on Apelsinist vasakul saab mõelda ainult läbi lause "Banaan on Apelsinist vasakul". Teistmoodi on tõesti raske. Proovige mõelda Banaanist, mis on Apelsinist vasakul, ilma et te seejuures tarvitaksite mõttes lauset "Banaan on Apelsinist vasakul". Mõned kirjeldaksid seda olukorda teisiti, eriti kaasaegsed teadusfilosoofid. Nad ütleksid, et läbi keele asjaolu (või fakti vms) alles konstitueeritakse. Kuid see on juba hoopis teine filosoofia – mis aga teatud määral on selle tulemus, et niisugune arusaam asjaolude ja lausete vahekorrast, mida esitab *Traktaat*, osutus ebarahuldavaks.

Kui ma tahan midagi öelda asjaolu ja vastava lause vahekorra kohta, peaksin suutma esimesest mõelda ilma teiseta, kuid selle jaoks mul laused puuduvad. Õigemini, nad näivad olemas olevat – filosoofiliste lausete näol –, kuid need laused on ainult keele liigvohand, mõtetusetus.

1 L. Wittgenstein, *Loogilis-filosoofiline traktaat*, Järelsõna, lk 212.

2 Samas, lk 213.

III

Mis oleks saanud siis, kui *Traktaat* oleks olnud täiuslikum? Võiks kujutleda olukorda, kus Wittgenstein oleks suutnud pakkuda välja mõradeta tähendusteooria, mis oleks pannud aluse edukale teaduslikule paradigmale, ja see tähendusteooria oleks olnud niisugune, mille kohaselt tüüpilised filosoofilised laused on mõttetus.

See ei loe eriti palju, kui keegi konstrueerib mõjuva retoorika veenmaks inimesi, et filosoofia on mõttetus. Retoorika on üks asi, teadus aga teine. Teadusel on autoriteet, mis retoorikal puudub. Ehkki seni pole keegi suutnud formuleerida, mis on see, mis annab teadusele retoorika suhtes üleoleku. See üleolek lihtsalt on – praegusel ajaloootapil vähemalt.

Võib kujutleda, et see, mis ei õnnestunud Wittgensteinil, võib õnnestuda kellelgi teisel. Meile võidakse veel tõestada, et filosoofia on mõttetus. Võidakse anda küllalt veenev, see tähendab teaduse (näiteks loogika või semantika või keeleteaduse) autoriteediga kinnitatud argument. Ja kui seda argumenti peaks õnnestuma anda, siis läheb filosoofidel – praegusel teadust-austaval ajaloootapil – kehvasti. Seda enam, et enamik (vähemasti angloameerika filosoofe) on ise pealaest jalatallani teaduse ülimume teesist läbi imibunud. Kui teadus tõestaks, et filosoofilised laused on mõttetus, siis need filosoofid likvideeriks ennast (kui filosoofe) vabatahtlikult ja võib-olla ei kurvastakski kuigivõrd.

Ka *Traktaat* on teatavas mõttes teaduse ideoloogiast läbi imibunud. Lõp-

pude lõpuks ju, vaevumata täpsustama, kuidas on harilikud laused teisendatavad automaarseks ja kuidas kindlaks teha, millised kõnekeele laused on nii teisendatavad ja millised mitte, *Traktaat* lihtsalt teatab lugejale, et loodusteaduslikud laused on ainsad tõeliselt sisukad laused.

Kui oleks võimalik Wittgensteiniga veel kohtuda ja temaga vestelda, siis küsiks temalt: kas ta oli *üllatunud*, kui tegi järelemõtlemisel kindlaks, et maailma struktuur on juhtunud olema niisugune, et loodusteaduslikud laused on mõttekad, filosoofilised laused aga mõttetus? (Ei tea, kas ta vastabki.) Miskipärast arvan, et ta ei olnud eriti üllatunud. Kujutlen, et see oli tal algusest peale plaanis. Aga kui oli, siis miks? – Aga miks ka mitte.

VEIKO BELIALS Surnud mehe käsi

ISAAC ASIMOV. ASUM. Ingl. k tlk Linda Ariva. Eesti Raamat, Tallinn, 1985. (Mirabilia). 174 lk. Hind 1.20 rbl; ASUM JA IMPEERIUM. Ingl. k tlk Linda Ariva. Eesti Raamat, Tallinn, 1989. (Mirabilia). 192 lk. Hind 1.30 rbl; TEINE ASUM. Ingl. k tlk Indrek Elling. Eesti Raamat, Tallinn, 1996. (Mirabilia). 192 lk. Hind 59 kr.

Jutt, et ulmel pole Eestis lugejaid, on jama. Nii Asimovi "Asum", kui ka "Asum ja Impeerium" anti välja 60 000 eksemplaris ja kõik osteti ära. Kolmas osa, "Teine Asum", kadus lettidelt nagu soe sai ja ilmselt oli tuhande-paarisest

tiraažist vähe, et rahuldada fänne, kel esimesed kaks osa juba olemas.

Ma olen Asimovit alati imetlenud kui meest, kes oskab mängida. Ta teeb seda peenelt, elegantsiga. Ja loob enesele enne ise mängureeglid.

"Kadunud robotis" (LR 1965) on nendeks kolm robotika põhiseadust, mida ta siis rikkuma asub, jälgides huviga, mis juhtub.

"Asumis" on reegliteks, raamiks, mille piires ta mängib, psühhoajalugu – teadus, mis matemaatika abil ennustab masside käitumist.

Impeerium lagunes. Hari Seldon, psühhoajaloo isa, nägi seda ette, samuti 30 000-aastast anarhiat ja vaimupimedust, mis sellele järgneks. Et seda ära hoida, lõi ta kaks Asumit, mis teadmist edasi kannaks ja juba 1000 aasta pärast uuele Impeeriumile aluse paneks. See oli Seldoni Projekt.

"Asum" jälgibki ühe teadlaste maailma teed, mis on kitsas nagu mõõgatera; teed, mis samm-sammult, kriis-kriisilt teeb teda tugevamaks.

Psühholoogiliselt ja sotsiaalse arengu aspektist on kõik laitmatu – sündmused, mis üksteisele järgnevad, on loogilised, traagelniite pole näha, kuid on üks aga: psühhoajalugu ise. Psühhoajalugu tegeleb pimedate massidega. Kui esimeste Kriiside ajal jõutakse punkti, kust edasi on vaid üks tee, saab olla vaid üks otsus, siis see otsus ka langetatakse ja Kriis on möödas. Juba kolmanda Kriisi ajaks võtab aga maad ohtlik tendents – mass pole enam pime! Psühhoajalugu muutub omamoodi kultuseks.

Neljas Kriis ei paku enam erilist pinget ja võiks vabalt kõrvale jääda, kuid Asimov viib alustatu lõpule. Varem või

hiljem peab Asum kohtuma vana Impeeriumi jäänustega ja võitma. See sünnib "Asumi ja Impeeriumi" esimeses pooles.

Seda konflikti ei võida enam peen poliitika ja julged otsused. Seda teeb ajalooline paratamatus. Asumlased on muutunud omamoodi fatalistideks. Nad teavad, et ei saa kaotada, et seda ei luba Seldoni psühhoajalugu.

Asimov polnud kehvem psühholoog kui Seldon. Ta teadis, et ükski järgnev Kriis ei pakuks lugejale enam mingit huvi – lahendus on ju teada. See oleks tema kirjandusliku "Asumi" lõpp. Jäi üle teha vaid üht – heita psühhoajalugu ajaloo prügikasti. Ta tegi seda. Ta lükkas oma maailma uuele teele, lõi Asumi alustalad tappidest välja.

Asumit tabas Impeeriumi tõbi – autokraatia ja mandumine. Seldoni psühhoajaloo järgi pidi asjade loogiline käik olema rahulolematuse ja kodusõda, kuid siin astus Asimov vahele. Ta tõi võrrandisse uue muutuja, suuruse, mida Seldon ei osanud ette näha. Muula.

Muul oli mutant ja ei allunud psühhoajaloo seadustele. Ta tegi omaenese ajalugu. Ja Asum langes.

Asimov sai, mis tahtis. Pinge on taastatud, lugeja ärkvele raputatud. Tekib küsimus: milleks? Lugu on ju lõppenud, Asum langenud? Nüüd on Asimovil õige aeg meile meelde tuletada, et oli ka Teine Asum. Kus see on? Kes on Muul? Need on kaks küsimust, mis loo uuesti käima lükkavad. Teine neist saab lahenduse alles osa lõpus ja see lahendus on ootamatu, oi kui ootamatu. Esimene? Jah, sellele küsimusele otsitakse vastust triloogia kolmandas osas.

Ausalt öeldes kartsin "Teist Asumit"

lugema asudes pettuda. Mida suudab Asimov Asumist veel välja pigistada, sealt veel välja väänata?

Eksisin. Millegi väljapigistamiseks polnud vähimatki tarvidust. Asimov suutis järjekordselt üllatada. Ja kuidas veel! Salapärane Teine Asum. Psühhoajalugu polnud saatus, mis kivimüürina Asumit kaitseks. Psühhoajalugu oli teadus, mis nõudis pidevat korrigeerimist; pidevat sündmuste suunamist vastavalt olukorrale. Ja selleks suunajaks oli Teine Asum. Nemad olid need, kes hoolitsesid, et Projekt ei häviks.

Jah, Asimov ei heida psühhoajalugu lõplikult prügikasti. Ta jätab Teisele Asumile 21,4% tõenäosust Projekti päästmiseks pärast seda, kui Muul on kaardid lõplikult segi löönud ja Asum Teise Asumi olemasolust teadlikuks saanud. Mõlemad otsisid Teist Asumit. Ja Muul leidis selle. See maailm oli tõenäoline. Ja ainult. Sest ta oli vale.

Muul langes; Asum tõusis. Ja hakkas samuti otsima. Ja ka leidis. Seegi maailm oli tõenäoline. Ja ootamatu. Ja jälle vale. Nad taipasid seda. Ning leidsid Teise Asumi. Leidsid maailmast, mis oli veelgi tõenäolisem ja ootamatum. Nii ootamatu, et mõjus lausa jultumusena. Nad võitsid ja olid rahul. Ja nagu lõpus selgub, enneaegu. Sest ka see maailm oli vale. Aga nemad seda enam ei tea. Projekt oli päästetud; psühhoajalugu võitnud. Seldõn on lollitanud kogu Galaktikat ja Asimov oma lugejaid.

Psühhoajalugu on võimas teadus. Seldõn on surnud, kuid see pole oluline. Ka Asimov on surnud. Ja ka see pole oluline. Sest surnud mehe käsi manipuleerib endiselt massidega.

Ja massid loevad.

VEIKO MÄRKA **Kui me surnud ärkame**

ERVIN ÕUNAPUU. OLIVIA
MEISTRIKLASS. Boheem, Tallinn,
1996. 266 lk. Hind 68 kr.

"Olivia meistriklasi" sisu on mõnus mõne lausega ümber jutustada.

Noor nägus naine (Olivia) rändab omast tahtest sõltumatult ajas ja ruumis ringi. Ta kohtub mitmesuguste, tihti maailmakuulsate meestega (Röntgen, Lenin, Caspar David Friedrich, Matthias Rust jpt). Paljudega neist ta magab, paljudega mitte.

Naisi satub Olivia teele vähe, needki tavaliselt alamklassist, vanad ja vastikud.

Olivia saatus ei ole kerge. Teda piinatakse ja alandatakse, ta saab sageli õnnetult surma, tema mehed samuti. Mõne neist tapab ta ise ning teeb seejärel endalegi otsa peale. Meeste suhtes on see ebaõiglane, sest nemad ajas ei rända, ja kui rändavadki, ei mäleta osa eelmisest elust suurt midagi.

Ühes elus saab Olivia lapse. Lapse nimi on Martin. Ta upub ära.

Ongi õigupoolest kõik, ütleks Harms.

Eelarvamus ütles mulle, et kuna autor on varem tuntud eelkõige kunstnikuna, peab ka romaan olema pigem kunstniku kui kirjaniku vaatevinklist sündinud – rohkem valgust, varju ja värve, vähem keerukaid sõnakonstruktsioone ning tegelaste psüühuanalüüsi.

Täpselt nii see ongi.

Dialoogid ja üldse otsene kõne on romaani nõrgim koht, enamjaolt on tege trivialsuste või tüübi verbaalse il-

lustreerimisega nagu esimestes helifilmides. Absurdihuumorit on palju, lagiinal naermaajavat vähe. No näiteks see koht, kus Vincent van Gogh Olivia rumala jutu peale nii hirmsasti vihastab, et endal kõrva peast löikab, karjudes: "Mu kõrv ei pea seda enam kuulma!" (lk 128).

Keelekasutuselt (sõnavara, süntaks) on "Olivia meistrikläss" lihtsakoeline lugu, mida autor õnneks roppustega üle ei plätserda. Raamatut võib selge ja kõva häälega ette lugeda nii Paide kui Sindi keskväljakul.

Kõrvaltegelased ilmuvad ja kaovad nagu märklaud lasketiirus, trahh ja valmis, aga isegi Olivias jääb meelde üksnes kiiresti vahelduvate piltide, aistingute ja meeolude rida, keerulisemad hingelised konfliktid pole üldse Öuna-puu rida.

Segaseks jääb Olivia päritolugi – vanaemast saame üht-teist teada, isastemast aga mitte.

Seevastu maalilisi olustiku- ja loodusvaateid ning detailseid portreid pakutakse ridamisi: Olivia Röntgeni masinas, Olivia dalmaatsia koerana, Olivia ja Herman silla külge kinnitatud korvis – kõigil juhtudel armatsemas, aga seks on niikuinii raamatu üks läbivaid teemasid. Mällusööbiv on ka põlemasüüdatud kirikus end ülespoov kirikuõpetaja (Jumalaga on romaani kangelanna üldse sõjajalal). Silmapaistvalt sageli on Olivia tuttavad eriskummalise välimusega: ühesilmaline, ühekäeline, kääbus.

Inimeste kõrval on teoses oluline koht loomadel (seegi on ju pigem pildikeele kui romaanikirjanduse võte): mitu koera, enamasti suured ja kollased,

kassipojad Kiusa ja Miusa, vahva rätsep pädik Chang, sulgede järgi otsustades samuti loomariiki kuuluv ingel.

Kõige sümpaatsem ja meeldejäävam on aga Friedrichi (üks Olivia meestest) sõber ahm, "vapper öölendur ja seltsilise tähistava avaruses" (lk 56 ja hiljem).

Mitmes Olivia elus tähtsust omavad lipud ja tätoveeringud kuuluvad samuti kujutava kunsti valdkonda. Sagedased lõhnaaistingud, mida romaanis eksponeeritakse, aga annavad tunnistust autori soovist peegeldada veel üht kirjasõnale kättesaamatut maailma.

Romaan on osadeks liigendamata, rütm põhineb Olivia elude vaheldumisel. Kuna need on üsna sarnased ja enam-vähem ühepikkuselt kujutatud, kerkib vaimusilma ette tümpsumasin. (Olen kuulnud, et iseäranis vanainimestele säärane asi ei meeldi.)

Olivia saatuse jälgimine ei tekita tõsisemaid emotsioone: kaastunnet, viha, samastumissoovi. Oma konstrueerituse poolest meenutab Olivia veidi Jakob Randvere (Johannes Aaviku) ideaal-naist Ruthi. Ta on ilus ja sisimas ükskõikne, samas aga vaaritab oma mees-tele kohusetundlikult süüa ja täidab alandlikult nende kõige ogaramaid käske.

Sihitult tuules rändlevaks puuleheks Oliviat nimetada ka ei sobi, mõnikord ta juurdleb oma kummalise saatuse üle, otsib selles mingisugust loogikat ning püüab väljapääsu leida. Aga üldiselt on ta üsna külm kuju. Jubedad veretööd ja katastroofid avaldavad kangelanna närvikavale äärmiselt nõrka mõju, olgu nende ohvriks ta ise, tema lähedased või vähivõõrad, lapsed või vanurid. "Ta nautis elude ja surmade ornamenti, mis

hakkas teatud kindlas kohas end kordama" (lk 41).

Nagu korralikus ornamendis motiivid, korduvad Olivia eludes mõned lihtsad inimlikud pisidetailid (Friedrichi nuga, "Caporali" sigaretid, keedetud havi lõhn), muutes need veidi hubasemaks nagu nipsasjakesed väikekodanlase korteri.

Visuaalseid sümboleid on raamatus üksainus: ümmargune kõrvarõngas, mille Olivia oma järjekordse mehe põrandavaiba seest leiab. Rõngast saab O-täht esikaanel ning iga peatüki esimese sõna algul, ühtlasi Olivia initsiaal ning lõpmatuse märk. Sest lõppu ajarändudel ei tule.

"Olivia meistrikläss" ei tõuse müüdi tasemele. Süžee on liiga hüplev ja killustatud, et miski pikemalt kütkestaks. Ornamend, mitte maal. Samas on romaan piisavalt õilis, et nimetada teda muinasjutuliseks.

Õilsust leidub eesti kirjanduses aga nii vähe, et Õunapuu romaan vääriks tunnustust isegi siis, kui ta oleks poole saamatuma käega kirjutatud.

Kogu lugu sai Oliviast, Ervin Õunapuule jäi üsna vähe ruumi. Õige ka, tema ju üksnes presenteerib Olivia elusid. Autori seisukohavõttud oleksid selles raamatus sama kujuteldamatud nagu pildistaja näo ilmumine valmis fotole.

Kui Õunapuu muidu kõrgetasemelises näidendis "Immelmanni sõlm" saabus lõpp liiga ruttu, siis "Olivia meistriklässiga" on vastupidi. Kusagil viimases veerandis muutub lugu üleliia jaburaks. Seda enam, et juba on selge: tegelikult ei lõpe siin mitte miski mitte millegagi.

Mingisugune gradatsioon on saavutatud Olivia elude üha traagilisemaks

muutumisega (kord sureb ta viie minuti jooksul kaks korda; kord, vastupidi, elab liigagi vanaks), aga sel pole sisulist põhjendust. Lugu oleks võinud lõppeda ka leheküljel 220 ja midagi poleks muutunud. Teisalt oleks selle võinud ka kolmesajani välja venitada.

Surnu, kes pidevalt ärkab, on nagu jonnipunn. Lõpuks saab mängust villand ja sa ei tahagi seda enam pikali lükata.

EVE ANNUK

Armastuse alkeemia

KÄRT HELLERMA. ALKEEMIA.

Tuum, Tallinn, 1997. 169 lk. Hind 68 kr.

Kui Kärt Hellermat ja tema vastilmunud romaani "Alkeemia" kevadel ajakirjanduses tutvustati-reklaamiti, jäi sellest reklaamist kõlama kentsakavõitu väide, et Hellerma on ainus eesti naiskirjanik, kes oma ilu poolest sarnaneb Demi Moore'iga. Mitte et ma seaksin kahtluse alla Kärt Hellerma ja Demi Moore'i sarnasuse – pigem üllatas see, millise enesestmõistetava kergusega samastati naisautor oma tekstiga. Otsekui sõltuks naiskirjaniku ilust tema raamatu ilukirjanduslik tase. Millegipärast ei ole olnud märgata samalaadset suhtumist meeskirjanikesse ja nende loominguusse. Pean ausalt tunnistama, et näiteks Paul-Eerik Rummo mehelik ilu on mind alati võlunud. Kas aga ta luuletused on ta hea välimuse tõttu paremad, on ilmselt ikka kaheldav.

Sellest samast raamatututvustusest jäid meelde Kärt Hellerma saatesõnad

"Alkeemia" pealkirjavaliku põhjenduseks viitega keskaegsetele alkeemikutele, kes püüdsid keemiliste protsesside kaudu kulda sünteesida. "Alkeemiat" peaks siis nende keskaegsete alkeemikutega siduma metafoorne, ülekantud tähendus. Või on raamat ise alkeemilise reaktsiooni tulemus? Tegelikult võib raamatu pealkiri segadusse ajada küll, kui seda metafoorilist tähendust sealt otsima hakata: mis siis õieti ühendab jutustatavat lugu pealkirjas esiletõudud tähendusega? Osalt oleks nagu tegemist romaaniga armastusest, millele on püütud anda laiemat sotsiaalset kõlajõudu: Eesti lähiminevikust tuttavate ühiskondlike muutuste kujutamine ja nende üle arutlemine haarab enda alla üsna tuntava osa tekstist. Teisalt – armastust kui niisugust raamatus õieti ei kujutatagi, vaid esitatakse pigem peategelase Sarah mõtteid ja tundeid armastusest, elust ja ühiskonnas asetleidnud muutustest. See viimane ongi ilmselt autori arvates võrreldav alkeemilise muundumisprotsessiga, kuigi lugeja või kriitiku seisukohast võib selliste seoste loomine tunduda osalt põhjendamatu.

"Alkeemias" on kujutatud neljakümne-ringis naise Sarah ja noore mehe Henri peaaegu olematu armastuse lugu, mis Sarah jaoks on olulise, lausa pöördelise tähtsusega ("Henri oli täielikult muutnud ta elu"). Iseenesest aga ei ole vananeva naise ja noore mehe armastuslugu ilukirjanduslikus praktikas midagi uut ega erilist, sellest on varemgi raamatuid kirjutatud. Esimese pähetuleva võrdlusena meenub Françoise Sagan'i lühiromaan "Kas te armastate Brahmi?" (e.k 1978), mille keskmes on samasugune lugu, ainult palju konk-

reetsemalt ja ilma ühiskondlike muutuste kontekstita. Sagan'i raamatu tugevus ongi selles, et ta ei pretendeeri olla rohkem kui armastusromaan (või ka ajaviiteromaan või "naistekas"). Sellisena on ta üsna nauditav. Kärt Hellerma taotleb aga rohkemat: naise-mehe vaheliste suhete kaudu jõuda teatud sotsiaalse üldistuseni.

Naiseliku identiteedi seisukohalt on iseloomulik Sarah kuju(tamine): muutused temas toimuvad ainult tänu mehele, Henrile. Muidu on Sarah üsna passiivne tegelaskuju, kes ise suurt ei tegutse, vaid laseb asjaoludel juhtuda. Passiivse kõrvaltvaataja rollis Sarah pigem mõtiskleb kõige üle ja ootab oma printsi – Henrit –, kes annaks talle elustava suudluse. Ja see juhtubki: tänu Henrile hakkab Sarah maailma teisiti nägema. Nii sarnaneb Sarah paljuski naisteromaanide traditsioonilisele kangelannale, kelles võimenduvad need naiselikkuse stereotüübid, mille algeid leidub juba vanas ja tuntud Okasroosikese-muinasjutus. Sellist okasroosikeselikkude naistegelast võib leida mõnes teiseski kaasaegse eesti naisautori loomingu ja see võiks anda huvitavat uurimisainet naiselikkuse varjatud salakaride kohta.

Samas aga viitab miski romaanis ka autori isiklikele läbielamistele: pikad mõtisklused ja targutused Eesti lähimineviku ja oleviku teemadel mõjuvad puhuti lausa autobiograafiliselt. Mitte et see oletatav (auto)biograafilisus raamatu väärtust tingimata kahandaks – näiteks Merle Karusoo on oma lavastuse "Kured läinud, kurjad ilmad" tervikuna üles ehitanud dokumentaalsele materjalile, tavaliste inimeste autobiograafia-

tele, ja see fakt ei muuda lavastust sugugi vähem "kunstiks". Ent "Alkeemia" puhul hakkab arvatav autobiograafiline taust millegipärast häirima: tundub, nagu oleks Hellerma kasutanud romaanikirjutamist ka ajakirjanduslike asjade ajamiseks. Paljud tekstilõigud sobiksid iseseisvatena üsna hästi päevakajalisteks ajakirjanduslikeks artikliteks ja seksikohavõttudeks. Pidev autoripoolne seletamine-põhjendamine selle üle, miks Sarah nii või teisiti mõtleb-käitub, ei suurenda tekstuaalset (kunstilist) usutavust, sest vaatamata teatud realistlikkuse-taotlusele on tekstis ka palju sellele vastandlikku, nagu Sarah' vangistus ja sellega seonduv. Lisaks kõik need Sarah' kujutlused ja unenäod, mis seda argirealism ("Prügiämber on jälle täis") lõhuvad.

On tähelepanuväärne, kui olulisel kohal on raamatus surma-teema. Romaan algab vanglastseeniga, kus Sarah ootab lausa igatsusega surma – korraga nii karistust kui kättemaksu, ja lõpeb Sarah' armukese Leifi surmaga. Nende kahe konkreetse surmastseeni vahele mahub hulgaliselt mõtisklusi ja tõdemusi surelikkusest, vananemisest ja kehast (kehalisusest) kui probleemist: "Naisel on võimalus tunda end materjalina, aistida surma hingust otse oma kuklas mitu korda elus, mõtles ta: sündides, sünnitades ja surses" (lk 12). Peategelase surmaihalus, lootus oma reetlikust kehast vabaneda, ei jäta talle just palju võimalusi sellest samast kehast mõnikord ka rõõmu tunda. Pole siis ime, kui seksuaalsus muutub võitlusväljaks, kus kaotajaks on ikka seesama surmaihkav Sarah: "Pea uimane ja juuksed sassis, kõssitas ta nagu hunnik õnnetust

köögilaua taga. Teadmine, et koos temaga istusid tema kõledas köögis veel mitu miljonit maailma rahuldamatat naist, ei lohutanud teda loomulikult kuidagi" (lk 97). Otsekui vastukaaluks Sarah' võimetusele saada orgasmi esitatakse tekstis ka tema masohhistlike varjunditega seksuaalfantaasiad, mis oleksid nagu pärit alles hiljuti eesti keeles ilmunud naiste seksuaalfantaasiate käsiraamatust "Keelatud ihad". Oleks vist siiski kohatu ironiseerida Sarah' seksuaalsete ebaõnnestumiste üle, kuigi mõni õelalt meeletatud kriitik võiks ju romaani tõlgendada kui ühe vananeva ja rahuldamata naise hingepeegeldust. Kohatu seetõttu, et "Alkeemia" on siiski tõsine raamat: juttu on tõsistest asjadest ja tekst on kirjutatud ehk liigagi tõsiselt, mis välistab võimaliku keele-, sõna- või mõttemängu, iroonia, naljatuse (lugejana tahaks ju mõnikord, et ka meil oleks oma Rosa Liksom!). Pikad emiltodelikus stiilis kirjeldused-mõlgutused hakkavad lugejat lõpuks enda alla matma. Võibolla seostubki "Alkeemia" Tõde-Õnnepalu tekstidega rohkem, kui esmapilgul paistab: midagi ühist on peale väljenduslaadi ka tegevustikus ja ajas ning tegelastes, kes võõristavad inimesisentsi kehalist poolt.

Katsena kujutada-analüüsida praegust aega on "Alkeemia" siiski täiesti tõsiseltvõetav, eriti arvestades fakti, et see on Kärt Hellerma esimene romaan.

Naisprosaiste meil ju eriti palju ei ole ja vastav traditsioongi on hapravõitu ning ühe külgnene. Selles mõttes on huvipakkuv iga uue naisprosaisti tulek. Ehk jõuan lõpuks ka eesti Rosa Liksomi ära oodata.

KALEIDOSKOOP

KATI LINDSTRÖM

INDREK HIRV

Põrgu

Oma põrgu¹ on olemas peaaegu kõigil usunditel, kuid kõik nad ei sisenda rahvale sellist hirmu nagu kristlik põrgu. Erineb aeg, mis tuleb põrgus veeta, erinevad karistused ja mõnel pool ei ole isegi viimset kohtupäeva. Suurel määral sõltub põrgu loomus sellest, kas usund on monoteistlik või mitte. Ainujumala käsud-keelud on harilikult rangemad ja sel juhul sõltub surnute saatus nende kuulekusest eluajal.

Juutide surnuriik on *šeol*, eesti keeli 'allilm'. *Šeol* on paik, kuhu lähevad kõik surnud, sõltumata sellest, mida nad eluajal on teinud. Sisuliselt ei ole see elu jätk, sest ülestõusmist ei ole – varajuutluses, ning pole ka piinu patustele, surnud elavad edasi ainult inimeste mälestustes. Kui vaga liob sellist ebaõiglust Jumalale meelde tuletas, küsis too: Kus olid sina, kui mina lõin maailma? Nõnda pani ta Iiobi vaikima, sest Jumal on see, kes on määratud elama igavesti, mitte inimene. Ning: Sina ei tohi mitte Jumala otsuste üle nuriseda. Niisiis – elada elavate mälestustes on surnute ainus saatus.

Kreeklased tundsid algselt piinapainana Tartarost, kus karistati vaid surematuid – titaane. Mõte surmajärgsest karistamisest tuleb hellenismi ajal. Ris-

tiusku ilmuvad mõisted Hea, Halb, ülestõusmine, kiusatus ja põrgu koos monoteismi muutumisega. Üks ja ainuline jumal jaguneb nüüd kolmeks: Isaks, Pojaks ja Pühaks Vaimuks. Jaguneb kaheks ka *šeol*, mis juutidel on üks ja ainus surmavald, tekivad taevast ja põrgu. Inglise kirjanduses paljastub Saatana. Esimest korda tekib võimalus, et langetakse Saatana ohvriks ning seetõttu ei tunnustata jumalat. Varem oldi kas jumala teenrid või tema vastased, kuid vastuolemise oli teadlik. Saatana küüsi langeb inimesele sellepärast, et ta on nõrk. Oluline on see, et Saatana pääseb ahvatlema ka Jumalat, kes on sündinud inimesena: Juudas ja Peetrus on nõrgad, Kristus on ainus, kes suudab kiusatustele vastu seista.

Kristliku põrgu arenemine neutraalsest sealpoolsusest karistuseks võttis kaua aega. Paljugi põrgu ja viimsepäevaga seonduvat on laenatud, näiteks põhineb enamik keskajast tuntud lugusid allilmas käimisest ja ka Dante "Jumalik komöödia" antiikkirjandusel. Eriti paistab võõras päritolu silma apokriivades, millest suurem osa on eelkristlikku päritolu. Kuigi need apokriivid, mis kirjeldavad apokalüptilisi visioone, ei ole kanoonilised tekstid, põhineb nendel peaaegu kogu põrgupiltide ikonograafia. Kõik need tekstid esitavad põrgut kui kannatustepaika, kusjuures alati seonduv põrguga kurat. Saatana,

1 *Magazine littéraire*'i (juuli-august 1997) põhjal RFE-le

langenud inglī kuhu on muutunud järjest keerulisemaks ja halvemaks. 15. sajandil ja ka pärast seda kirjutati temast rohkesti uurimusi, kus kirjeldatakse väga üksikasjalikult tema erinevaid esinevormi ja käsili. Saatan võib võtta lugematul hulgal erinevaid kujusi, tal on miljoneid käsili. Viiesaja aasta vanustest tekstidest võib leida mõtte, et põrgus on sama palju kuradeid kui taevas kaitseingliid – see tähendab, et igaühel meist on oma ingel ja oma kurat, kes meie käike valvavad. Kusjuures – saab ka vastupidist tõestada – tõenäoliselt on hoopis kaitseinglid hiljem välja mõeldud, et kuidagi tasakaalustada kuratlikku kõigjalolu. Ka purgatooriumi mõiste tekkis alles pärast 13. sajandit, ehkki puhastavat tuld tunti juba varem.

Lõplikult väljakujunenud õpetus karistavast Jumalast ning põrgupiinadest on üsna hirmuäratav. Hirm on ristiusus alati mänginud tähtsat rolli ja on kindlasti üks põhjusteid, miks ristiusu mõju on nõrgenenud. Oma osa on kristluse sellisel kujunemisel ka hingekarjastel. Hilisel keskajal peeti sagedasti jutlusi põrgupiinadest, et kuulajaid hirmutada, preestrid katsusid maalida võimalikult õudsaid pilte, et inimesed parandaksid meelt ja päästaksid oma hinge. Seni kui selline hirmutav pilt on autoriteetne, mõjub ta hästi (tasub siinkohal meenutada, kuidas Umberto Eco "Roosi nimes" mõjus apokalüpsisejutlus munkadele), ent niipea, kui keegi julgeb põrgus kahelda, tõrjub see kujutus oma ebameeldivuse tõttu inimesed hoopis usust eemale. Seetõttu on loomulik, et alates valgustusaja mõistuspärasest usuvaatlusest peetakse põrgut üha enam sümboliks. Ning sümboliks muutumine

on põrgu teinud ohutuks. Ka kiriku tugevamatel aegadel katsusid teoloogid leida viisi, kuidas põrgut olematuks teha. Kui praegu võetakse põrgut sümbolina, siis tollal oli iga viimane kui sõna pühakirjas tõde. Järelikult pidi leidma mõne pühakirjatsitaadi, millele toetudes põrgu ära kaotada. Üks versioon pakkus välja võimaluse, mis ilmselt sobib kõigile patustele, nimelt patuste järkjärgulise puhastamise vastavalt nende eksimustekoormale, nõnda et lõpuks pääsevad jumalariiki kõik inimesed.

Teine versioon toetub lausele Johannes evangeeliumis: Kes usub Pojasse, sellel on igavene elu, aga kes ei kuule Poja sõna, see ei saa elu näha. Sellele lõigule toetudes arvatakse, et paadunud patuste palk on igavene surm, sest nad on ise Jumalast lahti ütelnud. Jumal on igavene elu ja nauding neile, kes järgivad ta käski. Neile, kes on temast ise lahti ütelnud, määrab Jumal karistuse, mille nad ise valisid – jumalast lahusoleku – surma. Selline doktriin oleks vastuvõetav ka tänapäeva kristlastele.

*

On raske mõista, miks inimestel põrgut ja põrgupiinu on tingimata vaja ette kujutada. Selge on see, et saatan on ideaalne patuoinas, kelle kaela saab ajada kõik, millest ise aru ei saa. Et põrgu on eriti aktuaalne rasketel murranguperioididel, võib arvata, et teiseks põhjusteks on õiglusejanu: soovitakse, et halvad inimesed, kes pole maa peal saanud õiglast karistust, selle ikkagi kätte saaksid. Euroopa kultuuriruumis oli põrgute õitseng hilisel keskajal, ajal, mil

väga keerulises õhustikus sündis moodne mõtlemine. Renessans ei sündinud eufoorilisest maailmast, vaid maailmast, mis kannatas katku, kodu- ja ristsõdade ning türklaste all, ajast, mis rohkem kui mõni teine vajas usku õiglasse karistusse.

Põrgu – see tähendab kannatused ja piinad. Nii on see kõikides usundites. Ristiusu põrgu põhimõtteks on, et piinad peavad mõjuma kõigile viiele meelele. Põhilisteks vahenditeks on tuli ja külm, mida kohtupraktikas tollal eriti ei kasutatud, kuid paljud piinad olid siiski ka elu pealt maha kirjutatud. Täielik fantaasia algab alles Hieronymos Boschist. Üldiselt järgitakse põrgupiinade määramisel maapealse kohtu põhimõtet, et karistuse suurus ja karistusviis peavad vastama süüteo.

Suur piinadevalik ootas neid muinas-egiptlasi, kellel südamekaalumine 42 Osirise kohtuniku juures halvasti läks: keetmine, kõrvetamine, pea maha raiumine, tükeldamine leekiva mõõgaga. India veedade põrgutes käiakse hõõguvatel sütel, tulisel vasel, samal ajal kui surnutest voolab välja üdi ning nad õhkavad külma. Põrgupalees kistakse inimesi neljaks, tükeldatakse, visatakse keeva õli sisse, võllide otsas keerlevad ihutud terad ning – erinevalt teistest samalaadsetest paleedest – jooksevad ringi metsikud koerad. Mõnes põrgus võib valida, mida sult amputeeritakse, kuidas sind täna lõhki lõigatakse, kas soovid täna krampe või lased hoopis hambad välja tõmmata. Nõelte küüne alla ajamine on üsna tavaline, samuti läbilõikavad helid. Zarathustra jüngrite piinariigis patune veri ja liha hoopis külmutatakse, ilma eriliste piinadeta.

Viimase ajastu lõpul elustuvad siiski kõik laibad oma hingedega ja astuvad läbi sulatatud metalli voolu, mis kõik kurja kaotab. Püha Brandani põrguverisioonis on igal päeval erinev piin: esmaspäeval tõmmatakse rattale, teisipäeval kasutatakse piinamiseks äket, kolmapäeval supeldakse keevas vees, neljapäev veedetakse jääkuristikus, reedel patuseid nülitakse ja hõõrutakse soolaga, laupäeviti on haisev vangla, pühapäev on taastumiseks. Irlased võivad oma põrgust puhkepäeval musta linnuna ära käia. Ning lehk, lämmatav lehk, kuulub enesestmõistetavana iga põrgu juurde.

Sellist pikka piinade nimekirja lugedes ei imestagi enam, miks kunstis käsitletakse põrgut sadu kordi rohkem kui paradiisi – kui paradiisis on kõik kindel, siis Saatana ja tema käsilaste lõpmatult erinevaid nägusid võib iga kunstnik ise välja mõelda. Samas ei maksa unustada, et pilt põrgust oli nägemus, nii nagu nägid neid mungad. Fantaasiatöona seda ei võetud, kuigi kuni katoliikliku vastureformatsioonini olid kunstnikel vabad käed. Katoliiklik vastureformatsioon tahtis kujundeid kontrollida, et usklike tähelepanu olulisematelt asjaldelt kõrvale ei kalduks, ja tänu sellele hakati uuesti rohkem kujutama kristlike müsteeriume ja pühakuid.

Selge vahe joonistub monoteistlike ja polüteistlike religioonide vahele. Oli juttu sellest, et judaismis põrgut ei ole, on vaid üks kindel paik, kuhu lähevad kõik surnud. Ristiusu ja judaismi kõrval on kolmas suurem monoteistlik usund islam. Nii islamis kui kristluses tehakse selget vahet vooruslike ja paheliste vahel, vooruslikud lähevad paradiisi, pa-

tused põrgusse. Põrguid kirjeldatakse Koraanis ohtralt, pöörates erilist tähelepanu talumatule kuumusele. Seejuures on islami põrguvürst Iblis märksa keerulisem kuju kui meie Saatan. Iblis katsutakse küll vältida, ent ometi suhtutakse temasse täie austusega, hoolimata sellest et ta ainus rõõm on inimesi uskmatusse ahvatleda. Kuumuse isandal on neli jalga, mille ümber on 70 tuhat võru; sama palju on ka põrguauedu, mis kõik pilluvad sädemeid ja ajavad paksu tossu. Samal ajal kui põrgus kõrvetab, värskendavad paradiisis usklikke Allahi aia sädelevad purskkaevud. Iga uskliku soove on pandud täitma igavesti neitsilikud tüdrukud, mustasilmised huurid. Ka moslemi põrgu on igavene, ent nii nagu ristiusus on purgatoorium, võivad Allahi miseriordiad patusele halastada ja ta põrgust päästa.

Kui minna aga polüteistlike usundite juurde, muutub põrgu väga olulisel määral. Oma aja kohtupraktika kõrval mõjutavad põrgukujutlusi kindlasti ka sõjad. Islamis ja ristiusus on põrgu kindla koha peal, on konkreetsete aiad, kus inimesi piinatakse; polüteistlikes põrgutes rännatakse. Muistse Egiptuse surnute hinged rändasid enne Osirise kohtu ette astumist läbi soode ja mägede. Surnu teekond võrdus päikese teekonnaga peale loojumist, see tähendab allmaa läänest itta, ja oli surnute raamat usuga väga täpselt kirjeldatud. Seejuures ei too ohtliku rännaku sooritamine mingit kindlust, kohalejõudnuna ei pruugi hing kohtus ikkagi armu leida. Hindude Mahabharata lõpus teevad viis hüve ohtliku rännaku mööda sügavikku, lõpuni jõuab neist vaid üks. Ka temale ei anna see retk midagi kindlat.

Budismi tiibeti-variant aitab seda ehk pisut mõista. Ka seal ei ole põrgut otsestest mõttes olemas, inimese eesmärk on vabaneda ümbersündide ahelast ja jõuda nirvaanasse. See tähendab, et alles siis, kui inimene enam ümber ei sünni, on ta nirvaanas. Järelikult võib põrguks nimetada pigem elu, mis on täis kannatusi. Selleks et vabaneda elust ja kannatustest, tuleb Buddha õpetuse järgi asuda keskteele, see tähendab kustutada kannatuste ainus põhjus – elujanu. Kesktee, see on kaheksaosalise tee järgimine, valet, verest ja himudest hoidumine, õige mõtlemine. Soove, viha ja kujutlusi põhjustab inimese illusioon, et tal on eriline ja püsiv hing. Kes sellest pettekujutlusest suudab hoiduda, asub valgustuse teele ning jõuab nirvaanasse ilma igasuguste lisatingimusteta. Ometi on ka tiibeti pühakodade seintel pildid põrgupiinadest. Neljaks kiskumine, leekidemerid, mõõgad, küpsetamine. Krimpsus nägudega jälestusväärset deemonid sööstavad rünnakule, relv igas neljas käes. Ent kõik need deemonid peavad kujundlikult tähistama vaid põhivaenlast – pettekujutlust erilisest hingest.

Seega, paradiisiks on lahustumine igavikku, lõplik surm. Põrguks taassünd ja kannatusterohke elu. Surm ei oleks üldse hirmus, kui poleks ainult seda uuestisündi. Kui oled teinud vigu, võid sündida loomana, vargad näiteks koertena. Voorusliku elu järel võid sündida brahmani või laamana. Ent mis toimub kahe kehastumise vahel? Rändamine – nii nagu rändavad egiptuse hinged enne kohtu ette astumist.

Tiibeti surnute raamat nagu ennustaks ette neid tänapäeval nii populaar-

seid raamatuid teispoolest. Surnu haarab endasse tuulepööris ja ta satub valguskoridori, ta tunneb hirmu või õrnustunnet, teda aitavad lähedased või sõbrad, kuni lõpuks vajub ta mingisse magusasse sulanud-olemisse. Sealt ärkavad inimesed oma suureks pettumuseks uuesti ellu. Tiibetlastele on sellest veel vähe, et nad on aste-astmelt paika pannud, kuidas keha sureb. Surnute raamatus kirjeldatakse väga üksikasjalikult ka surmajärgset ja sünnielset psüühilist seisundit. Embrüo tunded ja aistingud on detailselt kirjas nädalate viisi ning nende tunnete järgi saab määrata isegi tulevast sugu. Oidipuse kompleksi kirjeldatakse surnute raamatus juba sadu aastaid enne selle mõiste tekkimist. Niisiis rännak, olgugi et mitte väga piinarikas.

Polüteistlike aafrika neegriusundite juures sõltub surnu saatus tema järeltulijatest. Põrgusse sattumisel pole oluline, millist jumalat sa kummardad või millist fetišit kasutad taevastega suhtlemisel. Aafrika surnutel ei ole viimset kohtupäeva, isegi kui inimene juhtus oma elu halvasti elama, ei praeta teda põrgutulel. Tihti sünnivad nad uuesti oma lapselastes, kel on siis vanaisa haavaarm või vanaema sünnimärk. Kuid surnutel on ka oma elu, esivanemate elu, neil on nälg ja janu, mille kustutamiseks tuleb viia hauale tugevat toitu. Selleks, et esivanemate ellu pääseda, suremisest ei aita. Lapsed peavad regulaarselt ohverdama, et surnu hing jõuaks esivanemate seaduseni, mille abil alles saab minna esivanemate maale. Kas esimestega üheaegselt või pisut pärast seda korraldatakse surnule veel teisedki matused. Need matused on

tõeline initsiatsiooniriitus – maine elu on lõppenud, nüüd algab esivanemate elu. Kui surnu on leidnud oma koha perekonnaaltaril, jõudnud esivanemate seaduseni ja on maapinnas kindlalt kinni, võib ta hing rahulikult minna kaugele kadunute saarele. Maa peal elab ta edasi oma lapselastes.

Kui esivanemate maale pääsevad kõik austusega maetud surnud, milline on siis neegripõrgu? Neegritel on põrgu siis, kui nende lapsed neid pärast surma piisavalt ei austa. Surnu hing ei saa siis esivanemaks ja jääb niisama ringi hulkuma. Vihane hing rikub ära igasuguse perekonnaelu, andes märku, et teda pole korralikult maetud. Hulkuv hing ei saa ka ümber sündida ning tihti juhtub, et lapselaps jääb lolliks. (Vrd: "Isad sõid tooreid viinamarju, aga laste hambad on hellad" – Hs 18, 2.) Nõia abil riituste tagantjärele ärategemine enamasti ei aita. See on ka väga kulukas, ohverdamise eest peab maksma veise, kitse ja kukkedega; peab toitma nõida ja tamburiinimängijaid. Parema on ikka õigel ajal teha, siis tuleb odavam. Kui ka nõidus ei aita, ei jää üle muud, kui et laps peab eneselt elu võtma. Koos temaga pääseb ka vanaisa hing esivanemate maale. Pahad vanemad aga jäävad sellega ilma oma lapselastest, kelles ümber sündida.

Kokkuvõtteks võib öelda, et on kaks põrgumudelit: ülestõusmisega põrgud ja übersünniga põrgud. Ülestõusmisega mudel on ühtpidi lihtsam, sest põrgu on ühe koha peal ning kõik, kes seal on, on ju selgelt pahad. Sinna sattumisele eelneb kohtumõistmine: mingil teatud päeval tõusevad surnud üles ning patused eraldatakse häddest. Ning ka põrgus veedetav aeg võib sel juhul olla sõltuvu-

ses patu suurusest. Ümbersünniskeem seevastu selget piiri hea ja halva vahele ei tõmba. Ometi mõjutab see hea-halb hinge rännuteed: teekond on ohtlik, käänuline ja piinarikas, kui inimene peab uuesti sündima või kui ta on halvasti maetud. Viimasesse gruppi kuuluvad ka Hiina ja Jaapani esivanematekultused. Eraldusjoonena toimib veel muugi, vastanduvad lineaarne aeg ja tsükliline aeg, lunastusprintsiiip ja vabanemisprintsiiip, indiviidi hindamine ning sellest vabaneda püüdmine.

*

Teatud asjades, mis puudutavad religiooni ja müüte, ei saa mööda Freudist. Oma artiklis "Tule päritolu ja süü" annab ta vaimuka seose tule, uriini ja seksuaalse süütunde vahel. Homoseksuaalsusele või agressiivsusele kalduvatel poisikestel on oma mäng – nad katsumavad nii kaugelt kui võimalik kambakesi tule pihta kusta, nõnda et see kustuks. Tänu sellele seondub tuli nii kuse kui sugulise erutusega. Ent see ei seleta veel, miks on just need elemendid ka põrgus.

Uriini ja spermaga kaasas käiv hais on tõesti suurepärase karistusvahend (kes veneaegseid avalikke peldikuid mäletab, see teab). Et ka keskaeg tualettidega just kiidelda ei saanud, tunti seda haisu ilmselt hästi. Patune kahlab põrgus luupekseteni kõikvõimaliku rooja sees. Peaaegu kõigis usundites peetakse roojaseks menstruaalverd, mis samuti seotub sugueluga. Ka see on mõnes põrgus täiesti olemas.

Miks need kõige paremate karistus-

tena tundusid, on keeruline küsimus. Pisut aitab siin kaasa, kui mõelda paradiisidele: paradiisis ei ole inimesel mingeid himusid, ta ei pea sööma ega jooma, tal ei ole vajadust tualetti minna. Veider paradiisifantaasia on embrüote looteveeparadiis, mis annab veel täpsema vihje: sündimata laps supleb lootevees, ta ei pea end toitma ning võib pissida ja kakada nii palju kui süda lustib ja kuhu tahes. Inimese elu möödub *inter faeces et urinas*, nagu ütles püha Augustinus. Tõepoolest, inimese elu määravad tema hädad – nälg ja janu, roojamine, suguiha. Ning mis kõige hullem: välja arvatud elu esimestel ja viimastel päevadel, langeb kõigile neile toimingutele tohtu reeglitekoorem. Inimene ei või käia ajal seal, kus ta tahab; tule pihta ei lubata kusta, tuleb kasutada tualettpaberit, taskurätti, nuga, kahvlit ja kondoomi. Inimene põlgab oma sellist loomust – on küll mõistus, aga vajadused ikka nagu loomal. Ent midagi pole parata, inimene on roojasena loodud. Laps õpib selle ära varakult, enne veel kui ta õpib rääkima. Lacan nimetab seda peeglistaadiumiks: laps vaatab oma vanemaid, eriti isa, ja mõistab, et kord on ka tema samasugune. Kingitus see just pole. Põrgukujutlused langevad üsnagi kokku sellega, mida Mina tunneb peeglistaadiumis, kui ta kogu seda roojust vaatab. Hetkest, mil laps teadvustab endale, et ta ise on samasugune, sureb ta selle tunde alateadvusse, mida Lacan nimetab Teiseks. Teine on kants, mida ümbritseb puhvertsoon, midagi Freudi eelteadvuse sarnast. See tsoon kaitseb inimest kahjulike mõtete eest. Ent niipea kui sellele näiliselt uhkele ja sõltu-

matule Teisele survet avaldada, pääseb sinna suletud laviin valla. Nõnda tõlgendab Lacan ka Hieronymos Boschi põrgufantaasiaid, millest tema sõnul piisab täiesti, et saada tuttavaks kõigi inimest ründavate agressiivsete kujunditega. Muidugi domineerivad nende seas suguelunditest ja kloaagist tuletatud deemonid ja piinad. Söömisreeglite ja isuga seonduvad igavene nälg, igavene janu. Samuti toidu rutuline allakujustamine, väljaoksendamise ja selle okse uuesti ära söömine – kõik see, mida inimesed teeksid, kui nad ei teaks, et see on ropp. Seksuaalsus on seotud kõrvetava tulega, suguorganid rebitakse tükkideks, torgatakse piigiga läbi ning rind ja peenis hakitakse.

Bosch näeb põrguvärvavat häbemes. Sünniäng, terasfalloos, kuradite sõnnik, kõrvulõikavad helid – see on see, mida patused peavad põrgus kõigi oma organitega vastu võtma. Euroopa kultuuriruumis vihatakse oma keha, idamaades oma ego. Ent mis puutub põrgupiinade originaalsusse, siis on selge, et inimkeha organite ja aukude arv on piiratud.

*

Seega – põrguidee keerleb ümber surma ja inimese mina. Usundites, kus üksikindiidi tähtsustatakse, avab surm ukse õigusemõistmisele, igäihte hääd ning halba kaalutakse. Põrguks, inimese vaenlaseks, on sel juhul nemad ise. Kui aga religioonis on eesmärgiks hävitada oma ego, siis on surm vaheuks, millest algab rännak. Neis usundites on kskollektiiv tähtsam kui üksikinimene, olgu seks kollektiiviks siis sugukond, hõim, klann või Hiina impeerium.

Põrguks on sel juhul rännak kahe elu vahel. Hirmus on hetk, kui sureva mehe identiteedist jõutakse tagasi lapse ego juurde, lõputa lõpp.

Põrgutel on veel üks tahk, ilma milleta põrgukäsitlus ei saa olla täielik. Põrgumatk võib nimelt olla ka kasulik. Võib laskuda põrgusse ning sealt poole tugevamana tagasi tulla. Põrgumatk kui tuleproov, initsiatsiooniriitus.

Üks esimesi põrguskäijaid oli Gilgameši sõber Enkidu. Nõiutud uksest tuli Enkidu sisse surmaidu ning ta suri. Lõpuks, kui jumalad Enkidu allmaailmast tagasi kutsuvad, küsib Gilgameš, millised on põrgud. "Kui ma ütlen, istud sa ja hakkad nutma," vastas Enkidu, sest Babüloonia põrgutes peavad need, kes pole surnud sõja- või raudsurma, sööma potipõhja jäänud või tänavale visatud toitu.

Orpheus käis allilmas Eurydike järel, samamoodi käis ka Jaapani jumal Izanagi oma kallimat Izanami ära toomas. Põrgus käisid Odysseus, Herakles, käis Aeneas ja nende järel trobikond kirjanikke, eesotsas Dantega. Kangelane naaseb alati muutununa ja tugevamana.

Põrgu muutumine sümboliliseks mõisteks on olnud pikk: hirmust fantaasiaks, usulisest painest jõuprooviks. Põrgu on tulnud alateadvusest teadvuse ning on muutunud kahjutuks, vähemalt formaalselt.

Muutunud kujul on põrgu ja hirm meisse siiski pidama jäänud, ainult et individuaalse vastutuse osa on suurenenud sedajagu, et põrgu asub nüüd meie südametunnistuses.

JAAN KAPLINSKI

Heidegger, emakeel ja keeleema

1. Üks asi on öelda, et ma näen ja kuulen sama, mis sina ning mõtlen, tunnen ja usun sama, mis sina. Mida näeme ja kuuleme, on meile ühine, võime leida määratluse sellele ühisele. Ühist mõtlemist, tundmist ja usku ei ole. Mõtlejana, uskujana ja tundjana asub iga inimene oma maailmas. Mõtleva, tundja ja uskuja maailm on teisele inimesele null, eimiski, tühjus.

2. Ka minu filosoofia võib olla sinule null, tühi, tühine, võib olla sinust lõpmata kaugel, nii et sellest jääb vaid 1 helendav täpp, üks täht tähekataloogis. Filosoofias võib filosoofide kaugus üksteisest olla piiramata suur, nii et nad saavad elada ja filosoferida üksteisest hoolimata. Ja ometi ei ole see filosoofide ükskõiksus üksteise vastu midagi endastmõistetavat, midagi, mida nad ilma pikemata aktsepteeriksid. Sest filosoofia on armastus, kirg, kiirgus. Filosoofia tahab kiirata, kireda ja laozilik utoopia, kus naabritest kuuleme vaid kuke kiremist, ei sobi talle. Filosoofia on tõearmastus, sofofiilia.

3. Tõearmastusena on filosoofia armastus oma tõe vastu ja iseenda vastu. Armastus oma tõe vastu on usk. Usk ja armastus on siin üks ja sama. Ainult usk ja armastus võivad muuta tühjuse millekski, ainult mure, kaastunne lubab öelda, et mõeldakse, tuntakse, usutakse sama. Siin on aga paradoks. Usk ja armastus on igapähele oma; ainult selle-

kaudu, mis on igapähele oma, võib sündida see, mis on paljudele ühine.

4. Paljudele ühine ei saa aga tähendada kõigile ühist. Mis on ühele maailm, armastuse looming, on teisele jätkuvalt eimiski, null. Inimene, keda ma armastan, kes on minule kõik, teisele, kes teda ei armasta, eimidagi. On loomulik, et mina ei saa aru, miks teine teda samamoodi ei armasta, miks ta teiste meelest ei ole kõige ilusam, õigem ja parem. See on armastaja küsimus, paralleelne ja samakaaluline filosoofi küsimusega, mida küsib Heidegger: millepärast on ülepea olev ega pigem eimiski? Millepärast ma armastan teda, oma ainumat, oma tõde, oma usku, oma jumalat? Või teisipidi: miks teised teda ei usu, ei armasta?

5. Miks mõned usuvad ja armastavad Heideggeri, teised ei? Miks ta on mõnele kõik, miks Heidegger on mõnelegi Eestis püha, sakraalne filosoof, mõnele eimiski, tühjus (*sunya, zero*)?

6. Vastus miks-küsimusele peaks andma meile tagasi kodu, kodususe, paiga, kuhu me kuulume ja mis kuulub meile, meie juurde, kus saame olla "päris", olla "ise", kus meie olemisel on "mõte".

8. Kas alguses on see küsimus? Ma usun, et alguses on midagi muud, on tunne. Tunneme, et midagi ei ole korras, midagi on teisiti, võõriti. Küsimus sünnib võõrdumisest, küsimus on meie katse võõrdumist sõnastada, teistele kättesaadavaks ja arusaadavaks teha, kuid ka leida uut kodu, uut paika keeles, süsteemis, grammatikas. Seal on

meil mõte või vähemalt on mõte meie küsimusel ja mõttel. Mure on sõnastatud küsimuseks, küsimusel aga peab olema vastus, keel lubab seda meile. Maailmal peab olema mõte, olemine peab olema millegi pärast – selle millegi pärani, pärispäarani võime jõuda küsides ja mõeldes. Ja siis leiamegi, et olemises on meile kodu, et olemine on meile kodus-olemine keele kaudu. Keele kaudu on olemine meile kodune, keele kaudu saame küsida ja vastata iseendale. Keel on TEINE, aga kodune TEINE.

9. Kodu on seal, kus on, oli ema. Kõige kodusem kodu, päris kodu on sünnikodu, sünnikoda. Koht, kuhu tulime emakojast. Ema rind, ema süli. Siis emakeel. Emakeel, mis Heideggerile ja temameelsetele on Ema keel, Keele-ema, nagu eestlastel oli metsaema ja maaema. Emakeel aitab meil minna tundest küsimuseni ja küsimusest vastuseni, kuid ka küsimusest tundeni, tundest vastuseni. Emakeeles saame liikuda igas suunas, saame MÕELDA, kui tahame. On oluline vahe sellel, kas inimene mõtleb või otsib valmis mõtteid. Seda ka filosoofias.

10. Heideggeri keeleema on saksa-keelne. Meie keeleema ei ole saksa-keelne. Saksa-keelne, võõrkeelne saab meile olla vaid võõrasema. Kuidas olla kodus võõrasema juures? Tuleb olla võõrasemale keele ja meele järele, tema meie keele ja meele järele olla ei oska ega taha. Seda on raske olla, võõrandumata oma keelest ja meelest. Teiselt poolt on seda kerge olla, sest võõrdudes, võõrkeelseks-võõrmeelseks saades ei tule enam meelde küsida ja otsida oma kü-

simusi. Ei tule enam meelde MÕELDA, otsida, kuidas küsida ja vastata. Seeasemel hakkame otsima valmis vastuseid. Kui otsime neid oma emakeelest, oma keeleemalt, saame koos vastustega ka võimaluse ise küsida ja vastata, niidistiku, mis ühendab tundeid, küsimusi ja vastuseid.

11. Ka võõrasema võib meile selliseid oma niidistikke pakkuda, kuid need kehtivad, nendes on oma ilu, korrapära ja töepära vaid tema keeles. Kui püüame selle meie keelde üle kanda, lähevad niidistikud sassi, meie mõtlemine läheb sassi, mõtlemisest saab võõrmõtlemine. Võõrmõtlemine on võõraste mõtete tarbimine, ostetud *puzzle* kokkupanemine.

12. Selline *puzzle* kokkupanemine, selline võõrasemalt saadud mõtetega mäng ei ole endastmõistetav, ei veena. See, mis võõrasema Heideggeril tuleb nii ilusti ja elegantselt välja, ei tule eesti keeles sugugi. Saksa *Ursprung* võib tõesti olla alghüpe, meie algupära on aga midagi muud, see on algus, ent tühtlasi lõpp, pära, viimane jääk, ent ka noodapära, kuhu kogub päris saak. Algupäras on koos lõpp ja algus. Ja algupäras on ka ühe teise filosoofia, teistsuguse *puzzle* võimalus. Sellele filosoofiale, sellele *puzzle*le on meie heidegeriaanid öelnud ei, ukse tema ees kinni pannud.

13. Filosoofias, kus jäädakse keele-ema hoole alla, on oma emal ja võõrasemal suur vahe. Kui keel on olemise kodumaja, on vahe sellel, kes elab oma majas, ja sellel, kes elab üürikorteris. Ja sellel, kes on külaline.

14. Kus on meie keeleema ja meie keelekodu? Kas seda enam ongi? Kas seda on võimalik leida, üles ehitada, taastada? Kui usume keele ja meele sügavat seost, päris algupärasest ühtekuulujast, algkodu, ürgkodu, peame sellele küsimusele vastama. Kui vastame jaa ja peame end filosoofideks, peaksime püüdma seda keelekodu üles ehitada. Mingid alusmüüri kivid, mingid sõnad ja seosed on ju olemas, nad saab maast välja kaevata ja võõrmüüridest lahti murda.

15. See on üks võimalus. Aga on teisi. Zhuangzi ütleb, et nimi, sõna on tõeluse külaline. Niisiis on tõelus tõeline ka sõnadeta, sõnatuses, ka siis, kui tal keelekodu ja keeleema polegi. Selle tõeluse vahekorrad meiega on keerulisemad kui keeleemaga. Ta ei hoiu meid käest, ei anna meile sõnu suhu ega õpeta küsimusi ega vastuseid.

16. See tõelus ootab, et laseksime oma või võõra keeleema käest lahti ja õpiksime oma jalul käima. Sõna juurest sõna juurde, keele juurest keele juurde. Kahe sõna, kahe keele vahel on vaikus. Vaikus võib alguses heidutada, siis saab temagi koduseks. Filosoofi saatuse on nagu linnu saatuse: ta kasvab pehmes pesas, talle topitakse ussikesi suhu, kord aga lendab ta pesast välja ja ei tule sinna enam tagasi. Pesa ei ole linnu kodu, linnu kodu on mets, väli, taevas.

17. Kui sõna on tõeluse külaline, on ka tõelus sõna külaline, millest ei saa rääkida... Aga millest saab? Millest saab vaikida? Kas millestki peab vaikima või rääkima? Sõna on mõtte püüdmiseks,

kui mõte käes, unustad sõna – ütleb Zhuangzi.

AIRE ALLIKMETS

Pariisi-kiri

Pariisi Ülikooli mainekaima asutuse Collège de France'i Sinises Salongis oli 27. märtsil 1997 vastuvõtt FANNY DE SIVERSI auks. Kutsutud olid kolleegid, lähemad sõbrad ja Pariisi Eesti Saatkonna esindajad.

Fanny de Siversile anti üle talle pühendatud koguteos "CONTACTS DE LANGUES ET DE CULTURES DANS L'AIRE BALTIQUE". Teose olid välja andnud Pariisi Ülikooli keeleteadlane ja soome-ugri uurija dr M.M.Jocelyne Fernandez ja Uppsala Ülikooli fennougrist dr Raimo Raag. Kolmkeelne raamat sisaldab FS-i elulugu ja bibliograafiat ning artikleid paljude eri maade Balti ruumi uurivatest ja FS-i aastate jooksul koostööd teinud teadlastelt.

Kõik selle autorid jagavad mingil määral FS-i veendumust, et hoolimata keelelistest ja rahvapärimslikest erinevustest kuulub Läänemere-ruum ka kuidagi kokku, et teda võib vaadelda omamoodi kultuurilise tervikuna. Kui FS 1970. aastatel Suulise Traditsiooni Laboratooriumi juures Balti uurimisgrupi asutas, oli kaasalööjaid palju ning sellest viljakast koostööst kasvas välja mitmeid huvitavaid seminare ja kollektiivteoseid Balti areaali kohta. Siit sai alguse ka nn Siversi etnogrammatika-teooria, mida FS praegu valmistub iseiseisvasse raamatusse koondatuna välja andma.

Oluline osa vastsest koguteosest ongi pühendatud eri keeltele (eesti, liivi, läti, rootsi, soome, vene jt), aga lugeda on ka etnoloogia, rahvaluule, ajaloo ja geograafia kohta.

M.M. Jocelyne Fernandez, õhtu korraldaja ja juht, tutvustas FS-i elulugu, alates sünnilinnast Pärnust ja romaani keelte õpinguist Tartu Ülikoolis, mille katkestas sõda. FS-i õpingud jätkusid Breslau Ülikoolis, kusjuures peatoiduse teenimisel tuli abiks Vanemuises õpitud balletitants. 1947. aastal astus FS Würzburgi Ülikooli Saksamaal, mille lõpetas 1950. aastal. Pariisi Ülikooli lõpueksamid sooritas ta 1953. aastal ja tegutsedes juba selle juures keeleuurijana, lõpetas ka Lundi Ülikooli. Väga aktiivne periood noore eestlanna elus oli 1949–1958, kuhu jäi palju ühiskondlike ülesandeid, tõlketöid, näituste ja konverentside korraldamist, töö Prantsuse Välisministeeriumi kultuurisuhete osakonnas jm.

Sealtpeale keskendus FS rohkem teadusuuringutele. Tema õpetajaks ja suunajaks oli Lundi Ülikooli professor Julius Mägiste. Tal avanes võimalus töötada Prantsuse Teaduslike Uuringute Riiklikus Keskuses, uurides üldkeeleteadust, soome-ugri keeli, sh eriti eesti ja liivi keelt. Ta oli ka Suulise Traditsiooni Laboratooriumis Euraasia osakonna juhataja ning tegeles etnoloogiaga, tehes praegugi kaasa Pariisi Inimese Muuseumi Euro-Aasia Õpetatud Seltsis. Selle kõrval on ta ikka leidnud aega kirjanikutööks ja kaastööks mitmetele ajakirjadele.

Collège de France'i nimel võttis sõna tuntud lingvist prof Claude Hagège. Pariisi Eesti Saatkonna esimene sekretär

Artur Laast imetles FS-i kirjanikuannet, nimetades tema kirjutamisstiili üheks kaunimaks, mis ta on kohanud eesti keele kasutamisel.

Huvitav oli ajaloolase ja diplomaadi Bernard Le Calloch'i esinemine, kellega FS sageli kohtus Senatis, et diskuteerida Balti ja Eesti probleemide üle.

Telegramme ja tervitusi oli saabunud mitmelt maalt. Ungari luuletaja Imre Csanádi pühendusluuletus Eesti ja eestlaste saatusest loeti ette nii ungari kui prantsuse keeles. Õhtut kaunistas Pariisi eestlaste rahvarõivais laulukoor, esitades Kappeli, Lüdigi ja Härma loomingu. Enne kui FS tänuõnadeks püstiti tõusis, kõlas kohapeal komponeeritud koosseisu esituses veel ka reibas soomekeelne laul.

RAMI SAARI **Jeruusalemma-kiri**

Iisraeli 1997. aasta seitsme esimese kuu kultuurielu on olnud küllalt elav, pingelisest poliitilisest olukorrast hoolimata. Märtsi lõpus oli Jeruusalemmas neljas rahvusvaheline luulefestival. See on toimunud alates 1990. aastast. Tänavu võttis sellest osa 22 iisraeli ja 26 välismaa luuletajat kaheteistkümnelt maalt. Festivali seekordne eriteema oli "Pagulasluuletajad ja kirjutamine võõras keeles või võõral maal". Kohal olid näiteks india lased Sen Sudeep ja Seth Vikram Inglismaalt, iraaklane Abdel Kader El-Janabi ja argentiinlane Luisa Futoransky Prantsusmaalt ning Ühendriikides elav leedulane Tomas Venclova. Kuulsustest viibisid festivalil veel

sakslane Hans Magnus Enzensberger, argentiinlased Juan Gelman ja Mario Satz ning ameeriklased Erica Jong ja Stanley Moss. Osa võtsid ka niihästi palestiinlastest ja jordanlastest luuletajad kui ka Iisraelis elavad araabia, inglise või vene keeles kirjutavad autorid. Luulefestival korraldati kultuurikeskuses *Mishkenot Sha'ananim* (piibliheebreas tähendab see sõna-sõnalt: "muretute hooned") ning see pakkus luuletajatele hea võimaluse üksteisega tutvuda. Publik sai osa pidulikest luuleüritustest Jeruusalemma teatrites.

Aprillis toimus Jeruusalemma peamessihallis rahvusvaheline raamatunäitus. Esimest korda oli seal huvitav esindus sellistelt maadelt nagu Eesti,

Armeenia ja Albaania.

Hiliskevadel oli veel teine luuletajate rahvuslik kokkutulek Iisraeli põhjatipus Metulas ning suve algul peeti Jeruusalemmas Iisraeli-pidustusi, kus muu hulgas oli mitmeid teatrisündmusi ja muusikarühmade etteasteid. Lisaks iisraellastele esinesid seal näiteks Barcelona kammerorkester *Teatre Lliure* ja Gruusia rahvusteater eesotsas oma juhi Robert Sturuuga.

Juulikuus peaks Iisraeli pealinnas toimuma rahvusvaheline filmifestival.

Niisiis kultuuripeod jätkuvad, olgugi et rahuläbirääkimised on sügavas jões. Jääb üle loota, et muusad võtaksid meie tüliküsimuste linna oma heasoovliku kaitse alla.

Armsad "Vikerkaare" lugejad,

"Vikerkaart" saab tellida 1998. aastaks kuni 15. detsembrini. Järgmiselgi aastal tahab Vikerkaar jätkata vanas valgustuslikus vaimus, avaldades temaatilisi topeltnumbreid ja uuemaid kirjanduse- ning mõtteliikumisi kajastavaid üksiknumbreid. Viimaseaegsed erinumbrid, mis on olnud pühendatud Peterburi undergroundile, pärsia kultuurile, intellektuaalide vastutusele, fašismile ja julmusele, loomadele, naistele, soome nüüdiskirjandusele, antiigile, ameerika neegrikultuurile ja sõjale, on kujunenud omaette antoloogiateks, mis annavad neist teemadest mitmekülgse ja elava pildi. Samas pole tegu akadeemiliste tõlkekogumitega, sest võimalikult palju on kaasatud kohalikke autoreid, kelle vaatenurk aitab muuta kaugeid teemasid lähedasemaks

Lähemal ajal on "Vikerkaarel" plaanis võtta põhjalikuma vaatluse alla **anarhism** selle ajaloolises ja kaasaegses kontekstis, samuti on ettevalmistamisel erinumbrid keskajast, vene kultuurist Eestis, Valgustusest kitsas ja laiemas mõttes, samuti püüame leida vastuseid küsimusele "Mis oli semiootika?" jne. Selles numbris lõppenud Tiit Hennoste **modernismiloengutele** järgneb uuel aastal arvamustevahetus, mille võtab kokku Hennoste vastus oma kriitikuile. Ja muidugi on igas numbris kesksel kohal eesti autorite värsked teosed ja luuletõlked, samuti annab "Vikerkaar" pildi meie kunsti arengutest.

Tellige "Vikerkaar", et kuuluda ka järgmisel aastal ajakirja lugejate ärksasse kogukonda. **Aastatellimus maksab kõigest 144 krooni.**

Lugupidamisega,

Märt Väljataya

Vikerkaar

TOIMETUS:

Märt Väljataga 646 4059

Marika Mikli 646 4054

Kajar Pruul 44 19 75 (Tartus)

Keeletoimetaja Tiina Lias 646 4054

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 646 4062

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 646 4062

Masinakiri Viivi Tammik 646 4062

Toimetus käsikirju ei retsenseeri
ega tagasta

Praaeksemplaride korral
pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli
osakonda 68 14 11

Toimetuse postiaadress:

Pikk 2, EE0001, Tallinn

Toimetuse asukoht:

Voorimehe 9, EE0001, Tallinn

Fax: 44 24 84.

Interneti aadress:

<http://greta.cs.ioc.ee/~tanel/vikerkaar.html>

E-mail

vikerkaar@teleport.ee

Väljaandja: kirjastus "Perioodika",

Pärnu mnt. 8, EE0001, Tallinn

Trükk: "Printall", Pärnu mnt 67a, Tallinn

"Vikerkaar" nr. 10-11/1997

Vikerkaar

10-11/1997

